

การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชน

A Comparative Study of the Concepts of Liberation in Theravāda Buddhist Philosophy and Jaina Philosophy

พระมหาณรงค์ชัย ฐานชโย (สนิทผล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. ๒๕๓๙

การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้น ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเซน

พระมหาณรงค์ชัย ฐานชโย (สนิทผล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. ๒๕๓๙

A Comparative Study of the Concepts of Liberation in Theravāda Buddhist Philosophy and Jaina Philosophy

Phramaha Narongchai Thānajayo (Sanitphol)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

in
Graduate School
Mahachulalongkorn Buddhist University
Under Royal Patronage

บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา

(พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .... ประธานกรรมการ
(พระราชปริยัติดิลก)

.... กรรมการ
(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

.... กรรมการ
(พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ)

.... กรรมการ
(ดร.บัว พลรัมย์)

.... กรรมการ
(ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาต่วน สิริธมฺโม	ประธานกรรมการ
	ดร.บัว พลรัมย์	กรรมการ
	ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธ-ปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชน

ผู้วิจัย : พระมหาณรงค์ชัย ฐานชโย (สนิทผล)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

พระมหาด่วน สิริธมฺโม ป.ธ.๕, พธ.บ., M.Phil., M.A.(Skt.), Ph.D.

ดร.บัว พลรัมย์ ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ป.ธ. ๖, พ.ม., พธ.บ., B.Ed., M.A., M.Phil., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา ๒๕ เมษายน ๒๕๓๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดที่เกี่ยวกับความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชน ปรัชญาทั้งสองระบบนี้ เป็นปรัชญาอินเดียที่ไม่ยอมรับคัมภีร์พระเวทและเป็นฝ่ายอเทวนิยม และปรัชญาทั้งสองระบบนี้ ก็มีความเชื่อในเรื่องความหลุดพ้นเช่นเดียวกัน และต่างก็ถือว่าความหลุดพ้นเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญสูงสุด ประเด็นที่มุ่งเปรียบเทียบได้แก่ ความหมายของความหลุดพ้น, วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น, ขั้นตอนของความหลุดพ้น, และประเภทของความหลุดพ้น จากการศึกษาพบว่า พุทธปรัชญาและปรัชญาเชน มีสิ่งที่คล้ายกันและแตกต่างกันในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

เกี่ยวกับความหมายของความหลุดพ้น ปรัชญาทั้งสองระบบเห็นตรงกันว่า นิพพาน/โมกษะ เป็นภาวะของความหลุดพ้นจากทุกข์ และเป็นภาวะที่อยู่เหนือวิสัยของคนสามัญธรรมดาโดยทั่วไป แต่อยู่ในวิสัยของผู้บรรลุเท่านั้นที่จะรู้ได้ ที่เห็นไม่ตรงกันคือนิพพานจะบรรลุได้ก็ด้วยการกำจัดกิเลส ส่วนโมกษะจะบรรลุได้ก็ด้วยการกำจัดกรรมให้หมดไป และภาวะของนิพพาน เป็นอนัตตา ส่วนภาวะของโมกษะ เป็นอัตตา

สำหรับจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาเชนเห็นสอดคล้อง กันว่า ชีวิตเป็นสภาพที่เต็มไปด้วยความทุกข์ การพ้นจากทุกข์ได้จึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งพุทธและเชนจึงมีจุดมุ่งหมายปลายทางอย่างเดียวกัน คือแสวงหาทางพ้นจากทุกข์แล้ว

บรรลุถึงสุขอันถาวร โดยการปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนาของตน ๆ

สำหรับวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น พุทธปรัชญาจะตั้งอยู่บนหลักไตรสิกขา (ศีล, สมาธิ, ปัญญา) หรือมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นหลักปฏิบัติที่มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ส่วนปรัชญาเซนจะตั้งบนหลักตริรัตนะ (สัมยัคทรรศนะ, สัมยัคชญาณ, สัมยัคจารีตระ) ทั้งพุทธและเซนเห็นตรงกันว่า ไตรสิกขา และตริรัตนะ เป็นหลักที่เกี่ยวกับการศึกษา และถือว่าเป็นหลักจริยศาสตร์ที่สำคัญในปรัชญาของตน เพราะครอบคลุมเนื้อหาของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นไว้ทั้งหมด ที่เห็นไม่ตรงกันคือ หลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญามีลักษณะเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ส่วนหลักตริรัตนะในปรัชญาเซน มีลักษณะเป็นอัตตกิลมถานุโยค คือ เป็นข้อปฏิบติที่ตึงเกินไป เช่น การอดอาหาร, การทำพิธีฆ่าตัวตาย เป็นต้น และนอกจากนี้ยังมีข้อที่แตกต่างกันอีกในเรื่องการฝึกจิต กล่าวคือ พุทธปรัชญามีการเจริญสติ แต่ปรัชญาเซนไม่มี

เกี่ยวกับผู้หลุดพ้นนั้น ผู้หลุดพ้น (อรหันต์) ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซนมีภาวะทางจิตและภาวะทางความประพฤติคล้ายกันคือ ภาวะทางจิต จะมีความสุข สงบ เพราะไม่มีกิเลสรบกวน ภาวะทางความประพฤติ พระอรหันต์ก็ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี และอุทิศตนเพื่อสังคม ส่วนที่แตกต่างกันคือ ภาวะทางปัญญา เพราะเซนถือว่าผู้หลุดพ้นแล้ว (อรหันต์) จะมีเกวลญาณ สามารถรู้ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกันหมดทุกคน แต่พุทธปรัชญาถือว่า ผู้หลุดพ้นจะมีภาวะทางปัญญาแตกต่างกันไปตามภูมิชั้นของแต่ละบุคคล

ประการสุดท้าย แม้ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมของทั้งสองศาสนา จะยังไม่สามารถบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ในปัจจุบันชาติก็ตาม แต่วิถีชีวิตของผู้ปฏิบัติจะอยู่อย่างไม่มีความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และเอื้ออาทรต่อกัน ส่งผลให้สังคมมีสันติสุข ปรัชญาทั้งสองระบบจึงมีลักษณะเป็นปรัชญาเพื่อชีวิต อย่างแท้จริง

Thesis Title : A Comparative Study of The Concepts of Liberation in Theravāda Buddhist Philosophy and Jaina Philosophy.

Researcher : Phramaha Narongchai Thanajayo (Sanitphol)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee :

Phramaha Tuan Siridhammo, Pali 5, B.A., M.Phil., M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Phil.).

Dr. Bua Polram, Pali 4, B.Bsm., M.A., Ph.D.

Dr. Veerachart Nimanong Pali 6, Dip. Edu., B.Bsm.,B.Ed., M.A., M.Phil., Ph.D.

Date of Graduation : 25 April 1996

ABSTRACT

In this research work, an attempt has been made to compare and contrast the concept of "Liberation" in Theravada Buddhist philosophy with that in Jaina philosophy. These two systems of philosophy known as Eastern philosophy do not accept the secret authority of the Vedas and are thus reckoned as Atheism. As we have known that both of them believed in the concepts of Liberation, which is regarded as the ultimate reality. The points of comparison and contrast have been focused on the following standpoints, namely, (1) the meaning and significance of liberation, (2) the practical methods leading to the attainment of liberation, (3) the stages of liberation and (4) the kinds of liberation. The study revealed that both Theravada Buddhist philosophy and Jaina philosophy have both points of similarities and differences as follows :

As far as the meaning of liberation is concerned the two respective systems do agree with each other that both "Nibbāna" and "Moksa" are the state of freedom from suffering and they are transcendental. In other words, the liberal state is not comprehended by the worldly persons, but by the liberated ones only. The points of their departure are of the view that Nibbana can be attained by eliminating all defilements, which are inner and abstract, whereas Moksa by destroying all karmas which are particle of matter. Moreover, the state of Nibbana is selfless *(anattā),* while that of moksa is self *(attā).*

Regarding the ultimate aims of both Buddhism and Jainism, they are

in agrement with each other that life by its nature is suffering: human beings are subject to suffering and its bondage and the liberation from that state is taken as the most essential. Both systems having the same objective try hard to get rid of suffering and to reach the peacefulness of life or happiness in accordance with their respective teachings.

As regards the methods of attaining liberation, while Buddhism lays special emphasis on the Threefold Training *(Ti-sikkhā)*, namely, precept *(Sila)*, concentration *(Samādhi)* and wisdom *(Paññā)*, Jainism Stresses on the three jewels *(Tri-ratna)*, i.e. right faith *(Saṁyagadarsana)*, right knowledge *(Saṁyagjñāna)*, and right conduct *(Saṁyagcāritra)*. Both of them hold that the afore mentioned doctrines are the essential principles of training and ethics covering significantly the totally practical aspects for liberation. The differnces are that the Buddhist doctrine is characterized as the middle path, not extreme in both sides, namely, annihilationism and determinism or fatalism, while the Jaina concept of Tri-ratana is taken as the strictly self-restrain doctrine known in the sense that it is self-morification, such as, fasting, suicide and so on. Furthermore, in Buddhism there is the availability of mental development, both tranquillity and insight meditations, while in Jainism there is nothing concerning mental development.

As far as the standpoint of attainner of libreation is concerned, both systems use the same word "Arahant" to mean the liberated ones, who reached the final aim, whose states of behaviours and mind are indentical with each other, namely, their mentality is pure, happy and peacful due to having no defilements and their behaviours are the ideal model of society: the Arahants devoted themselves to the society for the sake of happiness of people. However, both differ from each other with the concept of Arahant, while the Buddhists hold that all the liberated ones are different from each other in their intellectual state, the Jainas hold the opposite view, i.e. the liberated ones have the same level of kevalnana: they can grasp everything equally.

Finally, no mater whether the practitioners of both schools during their course of practice will reach the liberation in this life time or not, they will live their lives peacefully and harmlesly resulting in the peacefulness of society. Both systems of philosophy are, therefore, regarded as the philosophy of life indeed.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยอาศัยความช่วยเหลือจากคณะอาจารย์ที่ปรึกษา คือ พระมหาด่วน สิริธมฺโม, ดร.บัว พลรัมย์ และ ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ อาจารย์ทั้งสามท่านได้กรุณาให้คำแนะนำ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของอาจารย์ทั้งสามท่านเป็นอย่างยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณและขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ พระมหาบุญทัน อานนฺโท พระมนตรี สุปฺตฺติโก อาจารย์พระครูใบฎีกาสนั่น ทยรกฺโข บรรณารักษ์ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย ที่ให้คำแนะนำหนังสือเอกสาร และคำแนะนำต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกในการค้นคว้า และขออนุโมทนาขอบคุณนิสิตชั้นปริญญาโท สาขาจิตวิทยา แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีคุณกาญจนา ณ ลำพูน, คุณก้อย ชโลธร และท่านอื่น ๆ ที่ได้เอื้อเฟื้อเอกสารข้อมูลบางส่วน

ขอกราบขอบพระคุณมูลนิธิวัดพระธรรมกาย ที่ได้อนุเคราะห์ทุนในการวิจัยจำนวนหนึ่ง และขอกราบขอบพระคุณ พระอุปัชฌาย์ ครู อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการ ทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ จนสามารถศึกษาค้นคว้า และจัดทำวิทยานิพนธ์สำเร็จได้ด้วยดี ส่วนดีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบแด่ผู้มีอุปการคุณทุกท่าน.

พระมหาณรงค์ชัย ฐานชโย (สนิทผล)

๖ มีนาคม ๒๕๓๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์และคำย่อที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ในส่วนของพระไตรปิฎก ใช้ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ เป็นหลัก โดยอ้างอิงตามลำดับชื่อคัมภีร์ เล่ม, ข้อ, หน้า เช่น สํ. ส. ๑๕/๑๗๑/๑๖๓ = สังยุตตนิกาย สคาถวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๗๑ หน้า ๑๖๓ ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐.

คัมภีร์ที่ใช้ในงานวิจัยมีดังนี้

ขุ. เถร.	ย่อมาจาก	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. ธ.	"	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ. อุ.	"	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	"	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ. ปฏิ.	"	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
สํ. ส.	"	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
วินย. มหา.	"	วินยปิฏก มหาวคฺค
องฺ. ปญฺจก.	"	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	"	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	"	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
สํ. ม.	"	สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค
อภิ. วิ.	"	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค
องฺ. ติก.	"	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
ม. ม.	"	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก
ที. ม.	"	ทีฆนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก
ที. ปา.	"	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
สํ. นิ.	"	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
ม. อุ.	"	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก
ม. มู.	"	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก
สํ. สฬ.	"	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค
สํ. ข.	"	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตวิทยาลัย
สารบัญ

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความหลุดพ้นเป็นหลักคำสอนที่สำคัญของทุกศาสนาและของปรัชญาอินเดียทุกระบบทั้งนี้เพราะชาวอินเดียมองโลกมนุษย์ว่าเป็นทุกข์ จึงสละบ้านเรือนออกบวชเป็นฤาษีบ้าง ดาบสบ้าง สมณะบ้าง บำเพ็ญพรตและตบะต่างๆ เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น นักบวชเหล่านั้นเมื่อค้นพบวิธีแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์แล้ว ต่างก็ประกาศเผยแพร่คำสอนของตนๆ เหมือนกันบ้าง แตกต่างกันบ้าง จึงเกิดลัทธิต่างๆ มากมาย ต่อมาได้กลายเป็นระบบแนวความคิดเชิงปรัชญาของอินเดียในที่สุด ปรัชญาอินเดียสามารถแบ่งกลุ่มความคิดใหญ่ๆ ได้ ๒ กลุ่ม[๑]คือ อาสติกะ (Āstika) ได้แก่ระบบความคิดที่เชื่อในความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และนาสติกะ (Nāstika) ได้แก่ระบบความคิดที่ไม่เชื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท มี ๓ สำนักคือ ปรัชญาจารวาก ปรัชญาเชน และพุทธปรัชญา ในปรัชญาทั้ง ๓ สำนักนี้ก็ยังมีแนวความคิดที่แตกต่างกันออกไปอีก คือ ปรัชญาจารวากมีแนวความคิดที่เป็นปรัชญาวัตถุนิยม (Materialistic Philosophy)[๒] ปรัชญาเชนมีแนวความคิดเป็นจิตนิยม (Idealism) และพหุสัจนิยม (Pluralrealism)[๓] ส่วนพุทธปรัชญามีแนวความคิดเป็น สัจนิยม (Realism)[๔]

พุทธปรัชญาและปรัชญาเชน มีหลายประเด็นที่คล้ายคลึงกัน เช่น ผู้ก่อตั้งระบบปรัชญาทั้งสองมีชาติกำเนิดมาจากวรรณกษัตริย์ สาเหตุของการออกบวชก็มาจากความไม่พอใจในชีวิตฆราวาสอันเต็มไปด้วยทุกข์ ขั้นตอนของการแสวงหาสัจธรรมก็ผ่านการบำเพ็ญทุกรกิริยา การค้นพบสัจธรรมก็จบสิ้นลงด้วยการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด (โมกษะ/นิพพาน) และหลักธรรมที่สำคัญก็คือให้เชื่อในอำนาจของกรรม ไม่สอน

---

[๑] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๔), หน้า ๑๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

[๓] M. Rosental & Yudin, **A Dictionry of Philosophy**, (Moscow : Progress publishers, 1967), P. 226.

[๔] บุญมี แท่นแก้ว, **ปรัชญาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๗.

ให้เชื่อในอำนาจของพระเจ้า (God)[๕] นอกจากนี้แนวความคิดของปรัชญาทั้งสองยังเป็นปรัชญาที่ไม่ตาย กล่าวคือยังมีผู้นับถืออยู่เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน คือ ศาสนาเชน มีผู้นับถือประมาณ ๑,๕๐๐,๐๐๐. คน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในภาคใต้และภาคกลางของอินเดีย ส่วนพุทธศาสนามีผู้นับถือทั่วโลกประมาณ ๗๒๐ ล้านคน[๖]

อนึ่ง แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้น (โมกษะ/นิพพาน) ของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเชนมีความคล้ายคลึงกัน เช่น ปรัชญาเชน ถือว่าผู้บรรลุโมกษะคือผู้พ้นจากความทุกข์ ตรงกับวิมุติของพุทธปรัชญา[๗] ซึ่งถือว่าพ้นจากความทุกข์เหมือนกัน (คำว่า วิมุติ เป็นคำที่ใช้แทนคำว่า นิพพาน) ผู้วิจัยเห็นว่า ถ้าได้ นำเอาแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชนมาศึกษาเชิงเปรียบเทียบใน ๔ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของการหลุดพ้น (๒) วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น (๓) ขั้นตอนของความหลุดพ้น (๔) ประเภทของ ความหลุดพ้น ก็จะทำให้ทราบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของปรัชญาทั้งสองระบบ ว่ามีความเหมือน กันหรือต่างกันอย่างไรได้ชัดเจน และถูกต้องยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ปรัชญาทั้งสองระบบนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปในโอกาสต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อให้ได้ความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเชน ตามประเด็นเรื่องความหมายของความหลุดพ้นและประเภทของความหลุดพ้นในเชิงเปรียบเทียบ รวมตลอดถึงเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจศึกษาแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของปรัชญาทั้งสองในโอกาสต่อไป

๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์ และคำจำกัดความที่ใช้ ดังต่อไปนี้

การศึกษาปรียบเทียบ หมายถึง การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเชน

---

[๕] เสฐียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๙๗.

[๖] บุญมี แท่นแก้ว, **ปรัชญาศาสนา**, หน้า ๒๖.

[๗] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๔๙.

แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้น หมายถึง แนวความคิดเกี่ยวกับความหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเซน

ความหลุดพ้น หมายถึง ภาวะที่จิตปราศจากกิเลส

๑.๔ ทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. "ทรรศนะเรื่องความติดข้องและความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ของนางสมพร ลำพุทธา มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

ธรรมชาติของมนุษย์ ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมกันอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และแตกสลายไปในที่สุด กระแสชีวิตที่ไหลเวียนอยู่เสมอไม่หยุดนี้ เป็นไปตามกฎปฏิจจสมุปบาท กระแสที่ไหลเวียนเรื่อยไปเรียกว่า สังสารวัฏ ซึ่งทำให้มนุษย์ติดข้องอยู่ในทุกข์ ความทุกข์สามารถดับได้โดยการขจัดสาเหตุของทุกข์คืออวิชชา โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์แปด เมื่ออวิชชาไม่มี ความยึดมั่นในตัวตนก็หมดไป กิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรมก็ไม่มี วงจรของสังสารวัฏฏ์จึงถูกตัดขาดออกจากกันเมื่อสิ้นกรรมก็ไม่มีผลของกรรมก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นับเป็นการสิ้นสุดสังสารวัฏฏ์ เป็นความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อันเรียกว่า นิพพาน นิพพาน เป็นภาวะที่อธิบายได้ยาก มีความประเสริฐสมบูรณ์เป็นสุขอย่างแท้จริง อาจอธิบายได้ว่าเป็นภาวะที่สงบ บริสุทธิ์ และ เป็นอิสระปราศจากเครื่องร้อยรัดคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นภาวะที่เหนือสุขและทุกข์ และเป็นประสบการณ์เฉพาะตน

๒. "ทรรศนะเรื่องความติดข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเซน" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ของนางสาวพัชราภรณ์ คชสังสีห์ มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

ปรัชญาเซน ถือว่า ความจริงสูงสุด (Ultimate Reality) มี ๒ อย่าง คือ ชีวะ กับ อชีวะ ชีวะเดิมแท้นั้นบริสุทธิ์ ความติดข้อง (Bondage) เกิดขึ้นเพราะมาผูกพันกับอชีวะนี้ ชีวะต้องมัวหมองเสียความบริสุทธิ์ไปเพราะอนุภาคของกรรม คือ อวิชชา หมายถึงความไม่รู้จริงในธรรมชาติของชีวะ ทำให้เกิดกิเลสขึ้น เรียกว่า กษายะ เป็นตัวดึงดูดอนุภาคของกรรมให้เข้าไปแทรกซึมติดอยู่กับชีวะทำให้ชีวะต้องมีสภาพติดข้องซึ่งเรียกว่า พันธะ (Bondage) สภาพของชีวะในลักษณะนี้จึงเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร เป็นสภาพแห่งความทุกข์

วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความหลุดพ้น จะต้องเริ่มจากติรัตนะทั้ง ๓ คือ สัมยัคทรรศนะ สัมยัคชญาณ และสัมยัคจริต ขั้นต่อไปคือผู้ปฏิบัติจะต้องขจัดอนุภาค

ของกรรมให้หมดสิ้นจากชีวะ ด้วยวิธีการปิดกั้นอนุภาคของกรรมใหม่มิให้หลั่งไหลเข้าไปแทรกซึมเข้าสู่ชีวะโดยการประพฤติพรตต่างๆ เรียกว่า สัมวร และการทำลายอนุภาคของกรรมเก่าให้หมดสิ้นไป เรียกว่า นิรชรา

เมื่อทำลายอนุภาคของกรรมได้หมดแล้ว ชีวะก็จะพ้นจากอนุภาคของกรรมและหลุดพ้นจากการผูกพันกับวัตถุทั้งปวง กลับไปสู่สภาพบริสุทธิ์ดังเดิมอีก ในสภาพนี้เองเรียกว่า "โมกษะ" ผู้ที่บรรลุโมกษะแล้วจะมีวิวัฒนาการทางจิตถึงชั้นที่ ๑๔ อันเป็นชั้นสูงสุดเรียกว่าอโยคเกวลิ-คุณสถานเมื่อตายแล้วชีวะที่บรรลุโมกษะก็จะลอยขึ้นสู่เบื้องสูงไปพำนักอยู่ที่สิทธศิลา ซึ่งเป็นที่สุดของโลกากาศ จะดำรงอยู่ชั่วนิรันดร ไม่มีการเสื่อมสลาย

๓. "การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ของ พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตฺติ มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท ใน ๓ ประเด็นหลัก คือ ด้านอภิปรัชญา ด้านญาณวิทยา ด้านจริยศาสตร์ และกล่าวว่า พุทธ และ เซน คล้ายกันทั้งสามด้าน คือ ด้านอภิปรัชญา ทั้งพุทธและเซนยอมรับว่า ความจริงสูงสุด มี ๒ อย่างคือ จิต กับ สสาร ด้านญาณวิทยา ก็เห็นคล้ายกัน คือ ธรรมชาติของความรู้ ได้แก่สภาวะที่ปราศจากอวิชชา และได้แบ่งความรู้ออกเป็นสองระดับ คือระดับโลกียะ กับโลกุตระ ส่วนในด้านจริยศาสตร์ ก็คล้ายกันคือ ต่างก็เห็นว่า การจะบรรลุถึงความหลุดพ้นได้นั้น จะต้องกำจัดกิเลส ส่วนที่เห็นไม่ตรงกันคือ เรื่องจิต และเรื่องกรรม คือ จิตในปรัชญาเซนมีลักษณะเป็นอัตตา แต่จิตของพุทธปรัชญามีภาวะที่เป็นอนัตตา กรรมในปรัชญาเซน เป็น สสาร คือ มีลักษณะเป็นอนุภาคเล็ก ๆ ส่วนกรรมในพุทธปรัชญา หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา และเป็นนามธรรม

งานวิจัยสองเรื่องแรก เน้นเฉพาะการศึกษาเชิงวิเคราะห์เป็นหลัก มิได้นำประเด็นปัญหาต่างๆ มาเปรียบเทียบ และงานวิจัยเรื่องที่สาม แม้จะศึกษาเปรียบเทียบแต่ก็เปรียบเทียบในอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางมากไม่ได้เจาะลงไปในรายละเอียด ส่วนงานวิจัยที่จะทำต่อไป มีลักษณะแตกต่างจากสามเรื่องดังกล่าวนี้ คือเน้นการเปรียบเทียบเฉพาะแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นเป็นหลัก

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Reseach) โดยศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิ และทุติยภูมิ คือ

การศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทใช้เอกสารต่อไปนี้ เอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก, และอรรถกถา เอกสารทุติยภูมิ ได้แก่หนังสือ ข้อเขียนต่างๆ ที่เกี่ยวกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

การศึกษาปรัชญาเซน ใช้เอกสารต่อไปนี้ เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์ของศาสนาเซน ที่มีผู้แปลไว้ในหนังสือชุด The Sacred Book of The East และเอกสารทุติยภูมิได้แก่หนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนของศาสนาเซน

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ทำให้ได้รับความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเซนอย่างถูกต้อง

๒. ทำให้ทราบ แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นทั้งสองระบบ คือพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเซน ในเชิงเปรียบเทียบ

๓. สามารถนำผลของการวิจัยที่ได้ไปเป็นข้อมูลการศึกษาค้นคว้าปัญหาที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาเซนให้กว้างและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

บทที่ ๒

แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท มีแนวความคิดว่า ทุกข์ เป็นตัวปัญหาที่สำคัญ คำสอนที่พระพุทธองค์นำมาสอนล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ทั้งสิ้น ดังพุทธดำรัสว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ไม่มีอะไรดับ[๑] พุทธปรัชญามีความเชื่อว่า ชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกครอบงำด้วยความทุกข์นานาประการตามบีบคั้นตลอดเวลา ความทุกข์ที่ตามบีบคั้นชีวิตมนุษย์นั้นมีมากมาย ดังจะเห็นได้จากพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขอริยสัจ คือ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ โดยย่นย่ออุปาทานขันธ์ เป็นทุกข์"[๒]

อย่างไรก็ตามความทุกข์ที่ตามบีบคั้นมนุษย์มีมากมายหลายประการซึ่งกล่าวโดยสรุป มี ๒ ประการ คือ ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ

สาเหตุของความทุกข์หรือตัวการที่ทำให้เกิดทุกข์ได้แก่กิเลสต่าง ๆ เช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน[๓] กิเลสเหล่านี้เป็นตัวการสำคัญที่ผลักดันให้มนุษย์ต้องดิ้นรน ต่อสู้ และแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการของตนไม่มีที่สิ้นสุด

เพื่อความเข้าใจ แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องกล่าวถึงเรื่องกรรมด้วย

กรรม

กรรม หมายถึงการกระทำ การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ[๔]" การกระทำใด ๆ ของบุคคลไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจ จะต้องประกอบ

---

[๑] สํ. ส. ๑๕/๑๗๑/๑๖๓. พระไตรปิฎกฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒] วินย. มหา. ๔/๑๔/๑๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓] วินย. มหา. ๔/๑๔/๑๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๔] องฺ ฉกฺก. ๒๒/๖๓/๓๙๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

ด้วยเจตนาคือความตั้งใจจึงจัดเป็นกรรม ผลของกรรมจะดีหรือชั่วก็อยู่ที่เจตนาเป็นหลัก ถ้าเจตนาประกอบด้วยกุศล คือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ก็จัดเป็นกุศลกรรมหรือกรรมดี ถ้าเจตนาที่ประกอบด้วยอกุศล คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็จัดเป็นอกุศลกรรม หรือกรรมชั่ว ส่วนการกระทำใดที่ไร้เจตนา ก็ไม่จัดเป็นกรรม

ประเภทของกรรม

พุทธปรัชญาจำแนกกรรมออกเป็นประเภทๆ ดังนี้

๑. จำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ[๕]

๑) อกุศลกรรม ได้แก่กรรมชั่ว คือการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

๒) กุศลกรรม ได้แก่กรรมดี คือการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๒. จำแนกตามทางที่ทำกรรม หรือทางแสดงออกของกรรม แบ่งออกเป็น ๓ ทาง คือ[๖]

๑) กายกรรม การกระทำทางกาย

๒) วจีกรรม การกระทำทางวาจา

๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ

๓. จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบาก คือ การให้ผลของกรรม จัดเป็น ๔ อย่าง คือ[๗]

๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่การกระทำที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่ประกอบด้วยอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อันก่อให้เกิดการเบียดเบียนแก่ผู้อื่น เช่น ปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร เป็นต้น ผู้กระทำกรรมนี้ ย่อมได้รับวิบากที่เป็นความทุกข์

๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่การกระทำที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่ประกอบด้วยกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีการไม่เบียดเบียนผู้อื่น

---

[๕] องฺ ติก. ๒๐/๖/๙๙. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๖] ม. ม. ๑๓/๕๗/๓๙. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๗] ที. ปา ๑๑/๓๑๒/๒๐๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

เป็นต้น ได้แก่การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ผู้กระทำกรรมนี้ ย่อมได้รับวิบากที่เป็นความสุข

๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่การกระทำที่เป็นไปทางกาย วาจา ใจ ที่ประกอบด้วยกุศลมูล และอกุศลมูล มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่นการกระทำของมนุษย์ทั่วๆไป วิบากของกรรมนี้ ย่อมมีทั้งสุขและทุกข์

๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีผลไม่ดำไม่ขาว ได้แก่เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามอย่างข้างต้น คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นไปเพื่อละกรรมดำ มีวิบากดำ ละกรรมขาว มีวิบากขาว ละกรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว

กรรม ๑๒

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้จำแนกกรรมออกเป็น ๑๒ ประเภท แยกเป็น ๓ หมวด ๆ ละ ๔ ข้อ[๘]

๑. กรรมที่ให้ผลตามกาล มี ๔ ประเภท คือ

๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน

๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในภพหน้า

๓) อปราปริยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป

๔) อโหสิกรรม กรรมที่เลิกให้ผล คือ กรรมที่ไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลภายในเวลาที่จะให้ผลได้ เมื่อผ่านเวลานั้นไปแล้ว ก็ไม่มีผลอีกต่อไป

๒. กรรมที่ให้ผลตามกิจ หรือตามหน้าที่ มี ๔ ประเภท คือ

๑) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด ได้แก่เจตนาดีหรือชั่ว ที่เป็นตัวทำให้เกิดขันธ์ที่เป็นวิบาก ทั้งในขณะปฏิสนธิ และในเวลาที่ชีวิตเป็นไป

๒) อุปถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน ได้แก่กรรมที่อุปถัมภ์ชนกกรรมให้มีผลรุนแรงยิ่งขึ้น ถ้าชนกกรรมดี กรรมนี้ก็จะสนับสนุนส่งเสริมในทางที่ดี ถ้าชนกกรรมไม่ดี ก็ตรงกันข้าม

๓) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น ได้แก่กรรมตรงข้ามกับชนกกรรม ซึ่งให้ผลบีบคั้นผลของชนกกรรม และอุปถัมภกกรรม ทำให้สุข หรือทุกข์ที่เกิดขึ้นในขันธ์

---

[๘] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรค แปล**, ภาค ๓ ตอนจบ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐-๔๐.

ซึ่งเป็นวิบากนั้นเพลาลง

๔) อุปฆาตกกรรม กรรมตัดรอน ได้แก่กรรมที่มีกำลังแรงกล้าเข้าตัดรอนกรรมที่มีกำลังอ่อนกว่า แล้วเปิดโอกาสให้แก่วิบากกรรมที่กำลังแรงกว่าให้ผล เช่น อนันตริยกรรม มีวิบาก คือ ห้าม มรรคผล หรือ อริยมรรค อริยผล ย่อมตัดรอนกรรมอื่น ๆ ที่ยังไม่ให้ผล ไม่ให้ผลต่อไป เมื่อท่านนิพพานแล้ว

๓. กรรมที่ให้ผลตามลำดับ ตามแรงหนักเบา มี ๔ ประเภท คือ

๑) ครุกรรม กรรมหนัก ได้แก่กรรมที่มีผลรุนแรงมาก ในฝ่ายดี ได้แก่สมาบัติ ๘ ฝ่ายชั่วได้แก่ อนันตริยกรรม ย่อมให้ผลก่อน และครอบงำกรรมอื่น ๆ

๒) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม ได้แก่กรรมที่ทำมากหรือกรรมที่ทำจนเคยชิน ได้แก่กรรมดี หรือกรรมชั่วที่ประพฤติบ่อย ๆ สั่งสมจนเคยชิน กรรมนี้ต่อเมื่อไม่มีครุกรรมจึงจะให้ผล

๓) อาสันนกรรม กรรมใกล้จะตาย หรือกรรมจวนเจียน ได้แก่กรรมที่ทำเมื่อจวนจะตาย กรรมนี้เบากว่าครุกรรม และอาจิณณกรรม แต่ให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบเหมือนโคแก่ซึ่งยืนอยู่ที่ปากคอกเมื่อประตูคอกถูกเปิดก็จะต้องออกมาก่อนโคตัวอื่นๆ แต่เนื่องจากมีกำลังน้อย เมื่อเดินไปเพียงเล็กน้อย โคที่มีกำลังมากกว่าก็ย่อมจะเดินออกหน้าไป

๔) กตัตตากรรม หรือ กตัตตาวาปนกรรม กรรมสักว่าทำ ได้แก่กรรมที่ทำด้วยเจตนาอ่อน กรรมนี้จะให้ผลต่อเมื่อกรรมประเภทอื่น ให้ผลหมดแล้ว

กรรม ๑๒ นี้ กล่าวโดยสรุป ก็มี ๒ ประเภท คือ กรรมดี และกรรมชั่ว และการกระทำที่จะจัดว่าเป็นกรรมได้ จะต้องดูที่เจตนาเป็นหลัก ความดีความชั่วของมนุษย์ก็ขึ้นอยู่กับกรรมหรือเจตนาของมนุษย์เองเป็นสำคัญกล่าวคือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ประสบและเป็นอยู่นั้น อยู่ที่ตัวของมนุษย์เองเป็นผู้กำหนดขึ้นทั้งสิ้น มิใช่เป็นผลจากการบันดาลของเทพพระเจ้าแต่ประการใด ดังนั้นมนุษย์จึงมีเสรีภาพในการเลือกกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพระเจ้า หรือหมอดูหรือสิ่งใด ๆ

พุทธปรัชญาสอนเรื่องกรรมตามที่ทราบกันแล้ว หลักกรรมเป็นกฎธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด มีความสัมพันธ์กันอย่างมาก เพราะมีหลักกรรมจึงทำให้มีการเกิดใหม่ เมื่ออวิชชามีอยู่มนุษย์ก็ย่อมทำกรรม เมื่อทำกรรมย่อมได้รับผลของกรรมซึ่งก็คือวิบาก เมื่ออวิชชายังไม่ถูกกำจัดให้หมดไป ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตลอดไป การที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดเช่นนี้ พุทธปรัชญาเรียกว่า สังสารวัฏ และสังสารวัฏนี้ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด ดังพุทธดำรัสว่า “ดูกรภิกษุ

ทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดเบื้องต้น และเบื้องปลายไม่ได้[๙] เมื่อยังมี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน การเวียนว่ายตายเกิดในสงสารวัฏก็ยังดำเนินเรื่อยไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ยกเว้นพระอรหันต์ขีณาสพ ผู้มีอาวะสิ้นแล้วเท่านั้น

การเวียนว่ายตายเกิดเป็นวงจรแห่งวัฏสงสาร วงจรแห่งสังสารวัฏนี้นิยมเรียกว่า ภวจักร ซึ่งแปลว่า วงล้อแห่งภพ ภวจักร มีปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังนี้

> เพราะความที่เมื่อปัจจัยมี ธรรมชาติที่เกิดแต่ปัจจัยก็มี ดังนี้ ครั้นเมื่ออวิชชามีขึ้นแล้ว ความจบสิ้นก็ไม่มี เพราะความสืบต่อกันแห่งเหตุและผล คือสังขารทั้งหลายก็มีขึ้น เพราะปัจจัยคืออวิชชาอีก วิญญาณก็มีขึ้น เพราะปัจจัยคือสังขารอีก อย่างนี้ เป็นเพราะเหตุใดเหตุนั้น ภวจักร มีองค์ ๑๒ อันหมุนไปด้วยอำนาจความสัมพันธ์กันแห่งเหตุและผลนั้น จึงเป็นอันสำเร็จ (คือเป็นได้) ว่ามีเบื้องต้นไม่ปรากฏ[๑๐]

ภวจักร หรือวงล้อแห่งภพจะหมุนไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจาก อวิชชา -> สังขาร -> วิญญาณ -> นามรูป -> สฬายตนะ -> ผัสสะ -> เวทนา -> ตัณหา -> อุปาทาน -> ภพ -> ชาติ -> ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส วงจรนี้จะมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องซับซ้อน

สังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด หมายถึง การวนอยู่ในวัฏฏะ ๓ ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก กล่าวคือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมย่อมรับผลของกรรมอันทำให้สรรพสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพน้อยภพใหญ่ สมดังพุทธดำรัสว่า "สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวหรือประณีตได้[๑๑]"

พุทธปรัชญา ถือว่าสรรพสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฏแห่งกรรมมีความเสมอภาคกันในเรื่อง กฏแห่งกรรม ผู้ใดทำกรรมใด ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น[๑๒] เมื่อทำกรรมดีก็ย่อมได้รับผลที่ดี คือเกิดในสุคติภูมิถ้าทำกรรมชั่ว ก็ย่อมได้รับผลชั่ว คือเกิดในทุคติภูมิ สรรพสัตว์ที่ยังข้องอยู่ในกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ย่อมเวียนว่ายตายเกิด

---

[๙] สํ. นิ. ๑๖/๔๕๑/๒๑๒. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๑๐] มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, หน้า ๓๘๒.

[๑๑] ม. อุ. ๑๔/๒๘๙/๒๖๒. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๑๒] องฺ ปญฺจก. ๒๒/๕๗/๖๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

ใน สังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดซ้ำๆซากๆ เช่นนี้เป็นทุกข์ สมดัง เถรคาถาว่า "เรือน คืออัตภาพ ที่เกิดในภพนั้นบ่อยๆ เป็นของไม่เที่ยงเราแสวงหานายช่าง คือตัณหาผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสารสิ้นชาติมิใช่น้อย การเกิด บ่อยๆ เป็นทุกข์ร่ำไป[๑๓]"

ด้วยเหตุนี้ การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ก็คือการเวียนว่ายตายเกิด ในห้วงแห่งความทุกข์นั่นเอง

แม้ว่าทุกข์ จะเป็นตัวปัญหา แต่ก็สามารถแก้ไขได้ พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า ทุกข์ คือตัวปัญหา ตัณหาคือสาเหตุของปัญหา ปัญหาที่ว่านี้มนุษย์สามารถแก้ไขได้ โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางเอาไว้ในอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ และภาวะที่มนุษย์กำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไป เรียกว่า นิโรธ ซึ่งแปลว่า ความดับตัณหา อันเป็นสาเหตุของทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง[๑๔] เมื่อตัณหา อันเป็นสาเหตุของทุกข์ดับไป ทุกข์ซึ่งเป็นผลก็ดับไปด้วย ภาวะที่ทุกข์ดับไปโดยดับสาเหตุแห่งทุกข์นั้น พุทธปรัชญาถือว่า เป็นความหลุดพ้นและถือว่า เป็นเป้าหมายสูงสุดด้วย ดังพุทธดำรัสว่า "เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้วเธอจงปฏิบัติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำให้แจ้ง ซึ่งที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด[๑๕]"

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่าเป้าหมายที่แท้จริงของพุทธปรัชญาก็คือ ความหลุดพ้น

๒.๑ ความหมายของความหลุดพ้น

ในพุทธปรัชญา ความหลุดพ้น ตรงกับคำว่า วิมุติ แปลว่า ความหลุดพ้น ใช้ใน ๓ ความหมาย คือ[๑๖] (๑) หมายถึงกิริยาที่หลุดพ้นหรืออาการที่เป็นไปในขณะหลุดพ้น วิมุติในความหมายนี้ เป็นมรรค (๒) หมายถึง ความเป็นผู้หลุดพ้น คือ เป็นอิสระในเมื่อหลุดพ้นออกมาได้แล้ว วิมุติในความหมายนี้ เป็นผล (๓) หมายถึงภาวะแห่งความเป็นอิสระที่ผู้หลุดพ้นเข้าถึง วิมุติในความหมายนี้ เป็นไวพจน์ของนิพพาน

---

[๑๓] ขุ. เถร. ๒๖/๑๘๗/๒๙๙. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๑๔] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๗.

[๑๕] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๖.

[๑๖] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๐๘.

การที่จะเข้าใจความหมายของความหลุดพ้นได้ชัดเจน จะต้องศึกษาจากความหมายของนิพพาน ถ้าไม่เข้าใจความหมายหรือภาวะของนิพพานแล้ว ก็ยากที่จะเข้าใจความหมายของความหลุดพ้นได้

คำว่า นิพพาน มาจาก นิ อุปสัค แปลว่า ออกไป, หมดไป, ไม่มี, เลิก + วาน แปลว่า พัดไป, หรือ เป็นไปบ้าง, เครื่องร้อยรัดบ้าง ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือ การดับของไฟ หรือ ของที่ร้อน หมายถึง หายร้อน, เย็นลง, แสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ, สดชื่น ดับความร้อน ไม่มีความกระวนกระวาย หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หมดสิ้นไป หรือแปลว่า ไม่มีตัณหาเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากตัณหาที่เป็นเครื่องร้อยรัดติดไว้กับภพ[๑๗] ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึง นิพพานไว้ว่า

> ในบาลีมัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑๓ หน้า ๑๗๖ ได้ใช้คำว่า ปรินิพฺพายติ และคำว่า ปรินิพฺพุโต นี้แก่สัตว์เดรัจฉานที่ฝึกหัดหมด พยศแล้วเป็นสุนัขบ้าง เป็นช้าง เป็นม้า เป็นอะไรก็ตามที่ฝึกจนหมดพยศของสัตว์เดรัจฉานแล้ว ใช้คำว่า ปรินิพฺพุโต คำเดียวกันนี้กับที่ใช้กับพระอรหันต์ หรือผู้หมดกิเลส ปรินิพฺพายติ เป็นกิริยา ปรินิพฺพุโต เป็นคุณ ผู้ดับสนิทแล้ว ผู้เย็นสนิทแล้ว นี่แหละภาษาพูดในสมัยนั้น คือภาษาบาลีนี้ คำว่า ปรินิพฺพานนี้ ใช้อย่างนี้ก็ได้ถ้าใช้กับคน ก็หมายถึงผู้หมดกิเลสที่เป็นพระอรหันต์ ถ้าใช้กับสัตว์เดรัจฉาน ก็ฝึกจนหมดพยศแล้ว ถ้าใช้กับถ่านไฟ ก็ใช้กับถ่านที่เย็นสนิทแล้ว ถ้าใช้กับข้าวต้ม และข้าวสวย ที่คดออกจากหม้อใส่จานวางจนเย็นแล้ว นี่คำว่าปรินิพพาน[๑๘]

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า นิพพาน ตามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถใช้เป็นคุณลักษณะของคน, สัตว์และสิ่งของได้ คือ นิพพานของคน หมายถึง หมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ นิพพานของสัตว์เดรัจฉาน หมายถึง หมดพยศเป็นสัตว์ที่เชื่อง และนิพพานของวัตถุสิ่งของ หมายถึง ของที่ร้อนกลายเป็นของเย็น

พระราชวรมุนี กล่าวว่า การดับ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน นั่นแหละ คือ นิพพาน[๑๙] เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทาน ดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อมกัน ตาม

---

[๑๗] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๖๑.

[๑๘] พุทธทาส ภิกฺขุ, **ธรรมกับนักศึกษา**, (พระนคร : สุวิชานนท์, ๒๕๐๙), หน้า ๗๘-๗๙

[๑๙] พระราชวรมุนี, **พุทธธรรม**, หน้า ๒๒๙.

ปกติของปุถุชนย่อมถูกอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ครอบงำจิตใจ ปิดบังปัญญา และเป็นตัวชักนำกิเลสต่างๆ ให้ไหลเข้าสู่จิตใจทำให้ว้าวุ่น ขุ่นมัว เศร้าหมอง ทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ไม่ชัดเจน บิดเบือนไปจากความเป็นจริง ตลอดจนยึดเหนี่ยวให้วนเวียนติดข้องอยู่กับเครื่องมัดชนิดต่างๆ เมื่อ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ดับหายไป แสงสว่างคือปัญญาก็เกิดตามมา ทำให้มองเห็นสิ่งทั้งหลายกล่าวคือ โลก และชีวิตได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง เป็นอิสระเป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ปุถุชนที่ถูกอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ครอบงำ จะไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่เมื่อเข้าถึงเมื่อใดก็รู้เห็นประจักษ์แจ้งด้วยตนเองเมื่อนั้น ดังพุทธดำรัสว่า ..."นิพพาน อันผู้บรรลุเห็นได้เอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาดูได้ ควรน้อมเอาเข้ามาไว้ อันวิญญูชน พึงรู้เฉพาะตน"[๒๐]

การที่ปุถุชนไม่สามารถเข้าใจภาวะของนิพพานได้นั้น เพราะธรรมดามนุษย์เมื่อยังไม่เคยรู้เคยเห็นสิ่งใดมาก่อน ก็เรียนรู้สิ่งนั้นจากสัญญา หรือความจำที่ตนมีอยู่แต่เดิมมาเป็นตัวกำหนด แล้ววาดภาพว่า น่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ นิพพานเป็นภาวะที่พ้นจากสภาพทั้งหลายที่ปุถุชนรู้จัก ปุถุชนจึงไม่อาจนึกเห็นหรือคิดเข้าใจได้

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ก่อนที่จะทรงประกาศธรรม ได้ทรงมีพระปริวิตกว่า ธรรมที่เราเข้าถึงแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากหยั่งรู้ตามยาก สงบ ประณีต ตรรกะหยั่งไม่ถึง ละเอียดอ่อน เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงทราบ[๒๑] จากพุทธพจน์ เป็นการเตือนว่าไม่ควรเอาแต่คิดสร้างภาพวาดภาพ และถกเถียงชักเหตุผลมาแสดงกันอยู่ จะเป็นเหตุให้สร้างสัญญาผิดๆ ขึ้นเสียเปล่า ทางที่ดีหรือทางที่ถูกควรจะลงมือปฏิบัติให้เข้าถึงเพื่อรู้เห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเองนิพพานนั้นเมื่อยังไม่เห็นก็นึกไม่เห็นไม่เข้าใจ แต่ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้เข้าใจได้ เพียงแต่ว่ายากเท่านั้น

เนื่องจากการรู้นิพพาน หรือการเห็นนิพพาน เป็นเรื่องเฉพาะตนเป็นประสบการณ์เฉพาะตน การอธิบายหรือสื่อความหมายให้แก่กันไม่ได้ จึงเป็นการยากที่จะบอกให้แน่ชัดลงไปว่า ความหมายของนิพพานนั้นคืออะไร แต่อย่างไรก็ตาม เราก็สามารถรู้ความหมายของนิพพานที่ใกล้เคียงได้จากพระบาลีที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งได้อธิบายความหมายของนิพพานไว้ ๔ แบบ คือ[๒๒]

---

[๒๐] องฺ ติก. ๒๐/๕๖/๑๕๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๑] วินย. ๔/๖/๖; ม. มู ๑๒/๒๘๑/๒๔๒. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๒] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

๑. แบบปฏิเสธ คือให้ความหมายอันแสดงถึงการละ การกำจัดเพิกถอน ภาวะที่ไม่ดี ไม่งาม ไม่มีประโยชน์ ที่มีอยู่ทางด้านวัฏฏะ เช่น

นิพพานคือ ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ[๒๓]

นิพพานคือ ความดับแห่งภพ[๒๔]

นิพพานคือ จุดจบแห่งทุกข์[๒๕]

๒. แบบไวพจน์ หรือใช้แทน โดยนำเอาบางคำที่ใช้พูดเข้าใจกันอยู่แล้ว มาใช้เป็นคำเรียก นิพพาน เพื่อแสดงคุณลักษณะของนิพพานในบางแง่ เช่น สันตะ (สงบ), ปณีตะ (ประณีต), สุทธิ (ความบริสุทธิ), เขมะ (ความเกษม), ตาณะ (เครื่องต้านทาน), นิโรธ (ความดับทุกข์), ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุด), มุตติ (ความพ้น), โมกขะ (ความหลุดพ้น), วิมุตติ (ความหลุดพ้น), วิราคะ (ความสำรอกราคะ), สัจจะ (ความจริง), สันติ (สงบ), สรณะ (ที่พึ่ง), นิปุณะ (ละเอียดอ่อน)[๒๖]

๓. แบบอุปมา ใช้บรรยายภาวะของนิพพานบ้าง และผู้บรรลุนิพพานบ้าง เช่น เปรียบพระอรหันต์เหมือนโค นำฝูงที่ว่ายตัดกระแสน้ำข้ามถึงฝั่งแล้ว[๒๗]

เหมือนไฟดับไปสิ้นเมื่อสิ้นเชื้อ[๒๘]

เหมือนภูมิภาคอันราบเรียบน่ารื่นรมณ์[๒๙]

เหมือนฝั่งโน้นที่เกษมไม่มีภัย[๓๐]

เหมือนข่าวสาส์นที่เป็นจริง[๓๑]

---

[๒๓] สํ. สฬ. ๑๘/๓๑๔/๒๓๑. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๔] สํ. นิ. ๑๖/๖๘/๑๑๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๕] สํ. สฬ. ๑๘/๗๑/๔๐. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๖] สํ. สฬ. ๑๘/๖๗๔-๗๕๑/๔๔๑-๔๕๔; ม. มู. ๑๒/๓๒๖/๓๒๓. อ้างในพระราชวรมุนี, **พุทธธรรม**, หน้า ๒๓๔.

[๒๗] ม. มู. ๑๒/๓๕๒/๓๕๑. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๘] ม. ม. ๑๗/๑๙๑/๑๖๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๒๙] สํ. ข. ๑๗/๘๔/๘๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๐] สํ. สฬ. ๑๘/๒๓๘/๑๖๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๑] สํ. สฬ. ๑๘/๒๔๕/๑๘๐. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

๔. แบบบรรยายภาวะโดยตรง คืออธิบายว่าเป็นเช่นไร เช่น

นิพพานคือ ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้แล้ว และมีอยู่จริง[๓๒]

นิพพาน เป็นความสงบแห่งสังขาร[๓๓]

นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง[๓๔]

นิพพาน เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด[๓๕]

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ยกมานี้ ทำให้มองเห็นว่า นิพพานตามตัวอักษร ก็คือ ภาวะที่ดับกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ส่วนภาวะจริง ๆ ของนิพพานเป็นอย่างไรนั้น ไม่สามารถจะนำมาบอกกล่าวกันได้ เป็นภาวะที่ผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง คือ รู้เฉพาะตนเท่านั้นโดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ดังจะกล่าวต่อไป

๒.๒ วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น

วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น หรือปฏิปทาเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นนั้น คือทางสายกลาง เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" ที่เรียกว่า ทางสายกลาง เพราะอยู่ระหว่างที่สุดสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ได้แก่ การหมกหมุ่นมัวเมาพัวพันอยู่ใน กามารมณ์ทั้งหลาย และอัตตกิลมถานุโยค ได้แก่การทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังพุทธดำรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย บรรพชิตไม่ควรเสพที่สุดโต่งสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ... เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ... และ อัตตกิลมถานุโยค เป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ประเสริฐ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ... มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) อันตถาคตตรัสรู้แล้ว ... ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ...[๓๖]

---

[๓๒] ขุ. อุ. ๒๕/๗๓-๗๔/๒๑๒-๒๑๓. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๓] องฺ นวก. ๒๓/๓๖/๓๕๐. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๔] ขุ. ธ. ๒๕/๑๙๗-๒๐๗/๕๒. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๕] ขุ. อิติ. ๒๕/๙๐/๓๐๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๓๖] วิ. มหา. ๔/๑๓/๑๓; สํ. ม. ๑๙/๗๖/๒๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

จากพุทธดำรัส แสดงให้เห็นว่า วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นในสมัยนั้น มีหลายแบบ หลายวิธี ตามที่นักบวชได้ประพฤติปฏิบัติกัน บางสำนักก็ปฏิบัติย่อหย่อนจนเกินไป โดยเกือกกลั้วมัวเมาอยู่กับกามคุณต่างๆ เช่น ลัทธิ-จารวาก ของท่านมักขลิโคศาล และบางสำนักก็ปฏิบัติตึงเคร่งครัดจนเกินไป โดยการปฏิบัติทุกรกิริยาแบบต่างๆ อย่างแสนสาหัส เช่น ลัทธิเชนของท่านมหาวีระ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประณามและทรงปฏิเสธวิธีปฏิบัติ ทั้งสองแบบนั้น เพราะไม่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ หรือพ้นทุกข์ได้ แล้วทรงเสนอให้ปฏิบัติตามทางสายกลาง คือไม่ตึงเกินไป และไม่ย่อหย่อนจนเกินไป อันเรียกว่า ทางสายกลาง หรือมัชฌิมปฏิปทา

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึงข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ได้แก่ อัฏฐังคิกมรรค แปลว่า มรรคมีองค์แปด ดังนี้[๓๗]

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่ความรู้ในอริยสัจจ์ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือปฏิจจสมุปบาท ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน ความรู้ในทุกข์, ความรู้เหตุเกิดของทุกข์, ความรู้ในการดับของทุกข์, ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ"[๓๘] ในบรรดาองค์มรรคทั้ง ๘ สัมมาทิฏฐิ นี้เป็นตัวนำ ดังพุทธดำรัส ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำ สัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำอย่างไร ด้วยสัมมาทิฏฐิจึงรู้จักมิจฉาทิฏฐิว่าเป็น มิจฉาทิฏฐิ รู้จักสัมมาทิฏฐิว่า เป็น สัมมาทิฏฐิ รู้จัก มิจฉาสังกัปปะว่าเป็น มิจฉาสังกัปปะ รู้จักสัมมาสังกัปปะ ว่าเป็นสัมมา สังกัปปะ ..."[๓๙]

สัมมาทิฏฐิ มี ๒ ระดับ คือ ระดับที่เป็นโลกิยะ กับระดับโลกุตตระ ดังพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน? เรากล่าวสัมมาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ์อย่างหนึ่ง และสัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง... สัมมาทิฏฐิที่ยังมี อาสวะจัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ์เป็นไฉน คือความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การ

---

[๓๗] ที. ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๖. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ**, ๒๕๐๐.
[๓๘] ที. ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๖. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ**, ๒๕๐๐.
[๓๙] ม. อุ. ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๑๒๑-๑๒๖. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ**, ๒๕๐๐.

บำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่ว มีผลมีวิบาก โลกนี้มี ปรโลกมี ... นี้แลสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ์ ... สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคเป็นไฉน? คือ องค์มรรค ข้อ สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นตัวปัญญา เป็นปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ... นี้แล สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค[๔๐]

จากพุทธดำรัส แสดงให้เห็นว่า สัมมาทิฏฐิ มี ๒ ระดับ คือ โลกิยะสัมมาทิฏฐิ และโลกุตตระสัมมาทิฏฐิ ปัจจัยที่ทำให้เกิดโลกิยะสัมมาทิฏฐิ คือปรโตโฆสะหรือกัลยาณมิตร หมายถึงผู้มีคุณสมบัติที่ดีงาม และแนะนำไปในทางที่ถูกต้อง โดยการอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม เป็นต้น และปัจจัยที่ทำให้เกิดโลกุตตระสัมมาทิฏฐิ คือโยนิโสมนสิการ คือการทำในใจโดยอุบายอันแยบคาย หรือการรู้จักคิด พิจารณาตามสภาวะและเหตุผล ได้แก่ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นสภาวะ และความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย[๔๑] แต่ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ประการนี้ ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งผิดพลาด คือได้ ปรโตโฆสะที่ไม่ดี ก็จะได้รับผลในทางตรงกันข้าม คือ มิจฉาทิฏฐิ

โดยสรุป สัมมาทิฏฐิ ก็คือความเห็นตรงตามสภาวะ คือเห็นตามที่สิ่งทั้งหลาย เป็นจริง การที่สัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นได้จะต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ เพราะโยนิโสมนสิการจะช่วยให้ไม่มองสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผินแต่ช่วยให้มองแบบแยกแยะสืบค้นทั้งในแง่การวิเคราะห์ ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้า และในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกลวงถูกยั่วยุ ทางปรากฏการณ์ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ และทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยปัญญา

๒. สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง ความคิดเห็นหรือความดำริย่อมเกิดจากความเห็น เมื่อเกิดความเห็นชอบ หรือเห็นถูกต้อง บุคคลย่อมคิดที่จะทำในสิ่งที่ถูกต้องต่อไป สัมมาทิฏฐิ กับสัมมาสังกัปปะสองประการนี้จะส่งเสริมเกื้อกูลสนับสนุนกัน สัมมาสังกัปปะ มี ๓ ประการ ดังพุทธดำรัสว่า

---

[๔๐] ม. อุ. ๑๔/๑๓๖/๑๒๒. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฎก**, ๒๕๐๐.

[๔๑] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔๕.

"ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน สัมมาสังกัปปะ คือ เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ"[๔๒]

๒.๑ เนกขัมมสังกัปปะ คือความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่จะออกจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ เป็นความคิดที่ไม่เห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ จัดเป็นความคิดที่ปราศจาก ราคะ หรือโลภะ ทำให้บุคคลคิดที่จะเสียสละ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของส่วนรวม

๒.๒ อพยาบาทสังกัปปะ คือความดำริที่ไม่มีความอาฆาตมาดร้าย ไม่เครียดแค้น ขัดเคือง ไม่เพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ โดยมุ่งหมายเอาธรรมที่ตรงกันข้ามคือเมตตา มีความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่น มีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

๒.๓ อวิหิงสาสังกัปปะ คือความดำริที่จะไม่เบียดเบียนไม่คิดทำร้ายหรือทำลาย โดยมุ่งหมายเอาธรรมที่ตรงกับข้ามคือ กรุณา ซึ่งหมายถึงความคิดช่วย เหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ

องค์มรรคทั้งสามนี้ เป็นขั้นศีลด้วยกัน จึงรวมกล่าวไว้พร้อมกันมีความหมาย ตามหลักฐานในคัมภีร์ ดังนี้[๔๓]

สัมมาวาจา

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจาเป็นไฉน? นี้เรียกว่าสัมมาวาจา คือ

ก) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้น จากการพูดเท็จ

ข) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เจตนางดเว้น จากการพูดส่อเสียด

ค) ผรุสาย วาจาย เวรมณี เจตนางดเว้น จากการพูดหยาบคาย

ง) สมฺผปฺปลาปา เวรมณี เจตนางดเว้น จากการพูดเพ้อเจ้อ

สัมมากัมมันตะ

ภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะเป็นไฉน? นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ คือ

ก) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิต

---

[๔๒] ที. ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๖; ม. อุ. ๑๔/๑๓๗/๑๒๓ ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎกํ, ๒๕๐๐.

[๔๓] ที. ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๗; ม. มู. ๑๒/๑๓๕/๙๔; ม. อุ. ๑๔/๑๓๙/๑๒๔-๑๒๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎกํ, ๒๕๐๐.

ข) อทินฺนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้

ค) กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

สัมมาอาชีวะ

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะเป็นไฉน? นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ คืออริยะสาวก ละมิจฉาอาชีวะเสีย หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบได้แก่การประกอบอาชีพสุจริต ละอาชีพทุจริต หรือ มิจฉาชีพ ได้แก่การโกง การประจบสอพลอ การทำเลศนัย ใช้เล่ห์ขอ การบีบบังคับขู่เข็ญ การต่อลาภด้วยลาภ เป็นต้น

นอกจากนี้ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ยังมีความหมายที่แยกออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตตระ เฉพาะระดับโลกียะมีความหมายอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้วข้างต้น ส่วนระดับโลกุตตระ มีความหมาย ดังนี้[๔๔]

สัมมาวาจา ที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด, ความเว้น, ความเว้นขาด, เจตนางดเว้น จากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่”

สัมมากัมมันตะ ที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด, ความเว้น, ความเว้นขาด, เจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ ...”

สัมมาอาชีวะ ที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด, ความเว้น, ความเว้นขาด, เจตนางดเว้นจากมิจฉาชีพของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ ...”

๖. สัมมาวายามะ คือความเพียรชอบ หรือพยายามชอบ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปปธาน หรือ ปธาน ๔ อย่าง[๔๕]

ก) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น

ข) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

ค) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

ง) อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ทรงอยู่

---

[๔๔] ม. อุ. ๑๔/๑๓๘-๑๔๐/๑๒๓-๑๒๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๔๕] องฺ จตุกฺก. ๒๑/๖๙/๘๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

พุทธปรัชญา มีพื้นฐานที่ว่า สัจจธรรมเป็นกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ค้นพบความจริง แล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผลจากการปฏิบัติ เป็นเรื่องเฉพาะตน ศาสดามิใช่เป็นผู้บันดาลทุกคนจึงต้องเพียรพยายามสร้างความสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตน ดังพุทธดำรัสว่า "ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อกฺขาตาโร ตถาคตา" ความเพียร ท่านทั้งหลาย ต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลาย เป็นแต่เพียง ผู้บอกทางให้"[๔๖]

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ ความระลึกชอบหมายถึง สติที่เป็นไปในกาย เวทนา จิต ธรรม ดังพุทธดำรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติ เป็นไฉน? นี้เรียกว่า สัมมาสติ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัส ในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้[๔๗]

สติในฐานะเป็นอัปปมาทธรรม

สติ ความระลึกได้ ความไม่พลั้งเผลอ ไม่เลินเล่อ ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอันที่จะรับรู้ต่อสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอนั้น คือ มีความระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำพลาดไปในทางเสื่อม ใส่ใจในหน้าที่ กระทำการด้วยความจริงจัง ทั้งหมดนี้เป็นลักษณะของ อัปปมาทธรรม[๔๘] ธรรม คือ ความไม่ประมาท

สติปัฏฐาน แปลว่าที่ตั้งแห่งสติ การที่สติเข้าไปตั้งอยู่ คือมีสติกำกับอยู่ หรือวิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีที่สุด และเป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติ

---

[๔๖] ขุ. ธ. ๒๕/๒๗๖/๖๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๔๗] ที. ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๗; ม. มู. ๑๒/๑๓๕/๙๔; ม. อุ. ๑๔/๑๔๐/๑๒๖; อภิ. วิ. ๓๕/๒๐๕/๑๒๖. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๔๘] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๐๕.

พ้นทุกข์ได้ ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเอก เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศกและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุ โลกุตตรมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้คือ สติปัฏฐาน"[๔๙]

การเจริญสติปัฏฐาน เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมากถือว่ามีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ฌาน แล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้น ๆ เท่าที่จำเป็นประกอบการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานนี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือเป็นเอกัคคตา คือการที่จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน ได้แก่สมาธิในองค์ฌาน

สิ่งที่ไม่ใช่สมาธิ แต่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรูต่อสมาธิ เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดเสีย สิ่งเหล่านี้เรียกว่า นิวรณ์ แปลว่า เครื่องกีดกัน ขัดขวางความดีงามของจิต หรือสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในกุศลธรรม ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ เป็นเครื่องปิดกั้น (กุศลธรรม) เป็นเครื่องห้าม (ความเจริญงอกงาม) ขึ้นกดทับจิตไว้ ทำปัญญาให้อ่อนกำลัง..."[๕๐] นิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ, พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ, ถีนมิทธะ ความหดหู่เซื่องซึม, อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ, และวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย นิวรณ์ ๕ ประการนี้จะกีดกั้นขัดขวางจิตไม่ให้เป็นสมาธิ แต่เมื่อกำจัดนิวรณ์เหล่านี้ได้จิตจึงเป็นสมาธิ

จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณภาพดีมีลักษณะที่สำคัญคือแข็งแรงมีพลังมาก ราบเรียบ สงบซึ้ง เหมือนน้ำนิ่งไม่กระเพื่อม ใสกระจ่างมองเห็นอะไรๆ ได้ชัดเจน นุ่มนวลควรแก่การงานหรือเหมาะแก่การงานเพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่กระวนกระวาย จิตที่เป็นสมาธิขั้นสมบูรณ์ จะมีลักษณะ ตั้งมั่น (สมาหิตะ) บริสุทธิ์ (ปริสุทธิ) ผ่องใส (ปริโยทาตะ) นุ่มนวล (มุทุภูตะ) ควรแก่การงาน (กัมมนิยะ) ตั้งมั่น ไม่วอกแวก หวั่นไหว (ฐิตะ อาเนญชัปปัตตะ)[๕๑]

---

[๔๙] ที. ม. ๑๐/๔๐๕/๒๖๙; ม. มู. ๑๒/๑๓๘/๙๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๕๐] สํ ม. ๑๙/๒๑๙/๘๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๕๑] ม. มู. ๑๒/๕๒๑๒๙; องฺ ติก. ๒๐/๕๙/๑๕๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

การฝึกอบรมสมาธิ มีวัตถุประสงค์ที่นำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังพุทธดำรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา (การเจริญสมาธิ) มี ๔ อย่าง ดังนี้ คือ สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร (การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน), สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ญาณทัสสนะ, สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ, สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย[๕๒]

จากพุทธดำรัส แสดงให้เห็นว่า สมาธิที่เจริญดีแล้วย่อมมีประโยชน์ ๔ ประการ คือ จะดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสุขในปัจจุบัน ทำให้ได้ญาณทัสสนะ มีสติสัมปชัญญะ และที่สำคัญ ที่สุดคือ ทำให้สิ้นอาสวะ หมดกิเลส ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

การเจริญสมาธิ จิตจะประณีตขึ้นตามลำดับ เป็นขั้นๆ ภาวะจิตจะสงบเป็นสมาธิ ถึงขั้น อัปปณาสมาธิ เป็นสมาธิที่เกิดจากองค์ฌาน หรืออาจกล่าวได้ว่า ผลจากการเจริญสมาธิจะทำให้ได้ ฌานสมาบัติ[๕๓] ได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔

ฌานต่างๆ ทั้ง ๘ ขั้น แม้จะเป็นภาวะจิตที่ลึกซึ้งก็ยังเป็นเพียงโลกีย์เท่านั้น ยังไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของพุทธปรัชญา ในภาวะแห่งฌานที่เป็นผลของสมาธินั้นกิเลสต่างๆ จะสงบระงับไปชั่วคราวและถอยกลับสู่สภาพเดิมได้ ไม่ยั่งยืนแน่นอน คือกิเลสระงับไปเพราะถูกกำลังสมาธิข่มไว้ เหมือนเอาหินทับหญ้า ยกหินออกเมื่อใดหญ้าย่อมกลับงอกขึ้นได้ใหม่[๕๔] แต่สามารถนำเอาฌานที่ได้ไปเป็นบาทเจริญวิปัสสนาได้ เพราะจิตที่เป็นสมาธิเหมาะแก่การงานควรแก่การงานเมื่อจิตพร้อมต่อการงานแล้ว ก็ง่ายต่อการที่จะถูกพัฒนาให้สูงยิ่งๆ ขึ้น นับว่าผลของสมาธิหรือฌานมีประโยชน์ต่อการเจริญวิปัสสนาเป็นอย่างมาก อันจะทำให้บรรลุถึงความหลุดพ้น

มรรคมีองค์แปด เมื่อสรุปแล้วก็สามารถย่อเหลือองค์สามคือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปปะ, เป็นองค์ปัญญา สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ,

---

[๕๒] องฺ จตุกฺก. ๒๑/๔๑/๕๐; ที. ปา. ๑๑/๓๐๗/๑๙๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๕๓] ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๒/๒๕. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๕๔] ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๔/๔๓๑. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

สัมมาอาชีวะ เป็นองค์ศีล สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ เป็นองค์สมาธิ ในทางปฏิบัติ ถือว่า มรรคมีองค์แปด เป็นหลักการที่วางไว้ตามลำดับ

หลักปฏิบัติตามลำดับขั้นเรียกว่า ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ดังปรากฏ ในโอวาทปาติโมกข์ว่า[๔๕]

...สพฺพปาปสฺส อกรณํ : การไม่ทำบาปทั้งปวง (ศีล)
กุสลสฺสูปสมฺปทา : การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม (สมาธิ)
สจิตฺตปริโยทปนํ : การทำจิตให้ผ่องแผ้ว (ปัญญา)

หลักไตรสิกขานี้ ผู้ปฏิบัติ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจแล้ว เบื้องต้นต้องเริ่มที่ศีล คือ ฝึกกายวาจาให้เรียบร้อยเสียก่อน ขั้นที่สองเป็นระดับสมาธิ มุ่งอบรมจิตให้นุ่มนวลเหมาะแก่การงาน ขั้นที่สามมุ่งอบรมปัญญาให้เกิดญาณรู้แจ้งเห็นจริง อันเป็นขั้นสุดท้ายจนสามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน แล้วบรรลุถึงความหลุดพ้น คือ นิพพาน ในที่สุด

ในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นนั้น องค์ธรรมที่สำคัญที่สุด ที่เป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้าย คือ ปัญญา เรียกชื่อเฉพาะว่า วิปัสสนา[๔๖] ส่วนสมาธินั้น แม้จำเป็นแต่อาจเลือกใช้ขั้นขณิกสมาธิ หรือ อุปจารสมาธิ หรือ อัปปณาสมาธิ ก็ได้ ด้วยเหตุนี้ วิธีแห่งการเข้าถึงความหลุดพ้น แม้จะต้องประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ประการ แต่อาจแยกกลวิธีปฏิบัติได้ ๒ วิธี คือ[๔๗]

๑. วิธีปฏิบัติที่มีสติเป็นบทบาทสำคัญ หรือใช้สติเป็นตัวนำ คือใช้สมาธิเพียงขณิกสมาธิ เป็นเครื่องช่วย แต่ใช้สติเป็นหลักสำคัญยึดจับสิ่งที่ต้องการกำหนดไว้ให้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบ นี้คือ วิธีปฏิบัติที่เรียกว่าวิปัสสนา และผู้ที่มุ่งเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวตั้งแต่ต้นเรียกว่า วิปัสสนายานิก แปลว่า ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน

๒. วิธีการปฏิบัติที่เน้นการใช้สมาธิ เป็นวิธีปฏิบัติที่มีสมาธิเป็นบทบาทสำคัญ คือบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌานเสียก่อน จิตจะนุ่มนวลควรแก่การงาน ถึงขั้นนี้เป็นขั้นสมถะ ขั้นต่อไปจะเป็นการก้าวไปสู่ขั้นใช้ปัญญาจัดการกับกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นเชิง คือขั้น

---

[๔๕] ที. ม. ๑๐/๙๐/๔๓-๔. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.
[๔๖] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม. หน้า ๘๖๙.
[๔๗] เรื่องเดียวกัน.

วิปัสสนา วิธีนี้คล้ายวิธีที่หนึ่ง แต่ทำได้ง่ายกว่าเพราะจิตพร้อมอยู่แล้ว ผู้ปฏิบัติตามวิธีนี้ เรียกว่า สมถยานิก แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายความว่า เจริญสมถะก่อนแล้ว ต่อวิปัสสนา

สมถกรรมฐาน[๕๘]

สมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายทำให้ใจสงบ เป็นวิธีฝึกจิตให้เกิดสมาธิ มีอารมณ์อยู่ ๔๐ อย่าง คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ สัญญา ๑ ธาตุ ๑ อรูป ๔ จำแนกเป็น ๗ หมวด ดังนี้

๑. หมวดกสิณ ๑๐ คือ

๑. ปฐวีกสิณ เอาดินเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปฐวี ๆ หรือ ดิน ๆ
๒. อาโปกสิณ เอาน้ำเป็นอารมณ์ ภาวนาวา อาโป ๆ หรือ น้ำ ๆ
๓. เตโชกสิณ เอาไฟเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า เตโช ๆ หรือ ไฟ ๆ
๔. วาโยกสิณ เอาลมเป็นอารมณ์ ภาวนา วาโย ๆ หรือ ลม ๆ
๕. นีลกสิณ เอาสีเขียวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า นีลํ ๆ หรือ สีเขียว ๆ
๖. ปีตกสิณ เอาสีเหลืองเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปีตํ ๆ หรือ สีเหลือง ๆ
๗. โลหิตกสิณ เอาสีแดงเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โลหิตํ ๆ หรือ สีแดง ๆ
๘. โอทาตกสิณ เอาสีขาวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โอทาตํ ๆ หรือ สีขาวๆ
๙. อากาสกสิณ เอาอากาศเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อากาโส ๆ หรือ อากาศๆ
๑๐. อาโลกกสิณ เอาแสงสว่างเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อาโลโก ๆ หรือ แสงสว่างๆ

๒. หมวดอสุภะ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. อุทฺธุมาตกํ เอาซากศพที่ขึ้นพองเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อุทฺธุมาตกํๆ
๒. วินีลกํ เอาซากศพที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วินีลกํๆ
๓. วิปุพฺพกํ เอาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกมาเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วินีลกํๆ

---

[๕๘] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), หลักปฏิบัติ สมถะ - วิปัสสนากรรมฐาน. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒-๑๙.

๔. วิจฺฉิทฺทกํ เอาซากศพที่ขาดเป็นท่อนเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิจฺฉิทฺทกํ ๆ

๕. วิกฺขายิตกํ เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวิ่นไปเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิกฺขายิตกํ ๆ

๖. วิกฺขิตฺตกํ เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายอยู่ในที่นั้น ๆ เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิกฺขิตฺตกํ ๆ

๗. หตวิกฺขิตฺตกํ เอาซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า หตวิกฺขิตฺตกํ ๆ

๘. โลหิตกํ เอาซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โลหิตกํ ๆ

๙. ปุฬุวกํ เอาซากศพที่มีหมู่หนอนไหลออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปุฬุวกํ ๆ

๑๐. อฏฺฐิกํ เอาซากศพที่เป็นโครงกระดูกเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อฏฺฐิกํ ๆ

๓. หมวดอนุสสติ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. พุทฺธานุสฺสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ภาวนาว่า พุทฺโธ ๆ

๒. ธมฺมานุสฺสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม ภาวนาว่า ธมฺโม ๆ

๓. สงฺฆานุสฺสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ ภาวนาว่า สงฺโฆ ๆ

๔. สีลานุสฺสติ ระลึกถึงศีลของตน ภาวนาว่า สีลํ เม ปริสุทฺธํ ๆ

๕. จาคานุสฺสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว ภาวนาว่า จาโค เม ปริสุทฺโธ ๆ

๖. เทวตานุสฺสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา มีศรัทธาเป็นต้น ภาวนาว่า มยฺหํ สทฺธาทิคุณา สํวิชฺชนฺติ ๆ

๗. อุปสมานุสฺสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลส และกองทุกข์ ภาวนาว่า มทนิมฺมทโน ปิปาสวินโย อาลยสมุคฺฆาโต วฏฺฏ ปจฺเฉโท ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ

๘. มรณานุสฺสติ ระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตน ภาวนาว่า อวสฺสํ มยา มริตพฺพํ ๆ

๙. อานาปานสฺสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก เช่น หายใจเข้า หายใจออก นับเป็น ๑ หายใจเข้า หายใจออก นับเป็น ๒ หายใจเข้า หายใจออก นับเป็น ๓ หายใจเข้า หายใจออก นับเป็น ๔ หายใจเข้า หายใจออก นับเป็น ๕ แล้วตั้งต้นนับหนึ่ง ๑-๖ แล้วตั้งต้นนับ ๑-๗, นับ ๑-๘, นับ ๑-๙, นับ ๑-๑๐ แล้วตั้งต้นนับ ๑-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐ ไปใหม่อีก อยู่อย่างนี้จนกว่าจะได้สมาธิ

๑๐. กายคตาสติ ตั้งสติพิจารณาร่างกาย ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา

๔. หมวดพรหมวิหาร หรือ อัปปมัญญา มี ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นสุข ภาวนาว่า อหํ สุขิโต โหมิ, นิทฺทุกฺโข โหมิ, อเวโร โหมิ, อพฺยาปชฺโฌ โหมิ, อนีโฆ โหมิ, สุขี อตฺตานํ ปริหรามิ

๒. กรุณา ความสงสารสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยากอยากจะช่วยให้พ้นทุกข์ ภาวนาว่า กิจฺฉํ วตายํ สตฺโต อาปนฺโน อปฺเปว นาม อิมมฺหา ทุกฺขา มุจฺเจยฺย หรือว่า สพฺเพ สตฺตา สพฺพทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ

๓. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ภาวนาว่า โมทติ วตายํ สตฺโต อโห สาธุ อโห สุฏฺฐุ หรือว่า สพฺเพ สตฺตา มา ลทฺธสมฺปตฺติโต วิคจฺฉนฺตุ.

๔. อุเปกฺขา ความวางเฉยในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ภาวนาว่า กมฺมสฺสกา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธู กมฺมปฏิสรณา ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ

๕. หมวดสัญญา มี ๑ อย่าง คือ

๑. อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา การพิจารณาอาหารโดยความเป็นของปฏิกูล เช่น อาหารที่ใช้บริโภค ใช้เคี้ยว ใช้ลิ้ม เป็นต้น พิจารณาโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ โดยการไป โดยการแสวงหา โดยการบริโภค โดยที่อยู่ โดยหมักหมม โดยยังไม่ย่อย โดยผล โดยหลั่งไหลออกมา โดยเปื้อน

๖. หมวดธาตุ มี ๑ อย่าง คือ

๑. จตุธาตุววตฺถานํ การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ได้แก่ความกำหนดพิจารณากายนี้ ให้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ มาประชุมกันอยู่ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน

๗. หมวดอรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. อากาสานญฺจายตน เพ่งความว่างเปล่าไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อากาโส อนนฺโต ๆ

๒. วิญฺญาณญฺจายตน เพ่งวิญญาณไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิญฺญาณํ อนนฺตํ ๆ

๓. อากิญฺจญฺญายตน เพ่งความไม่มีอะไรเป็นที่สุดเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า นตฺถิ กิญฺจิ หรือ นตฺถิ ๆ

๔. เนวสญฺญานาสญฺญายตน เพ่งความมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า สนฺตเมตํ ปณีตเมตํ หรือ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ

กรรมฐาน ๔๐ อย่างนี้ มีลักษณะแตกต่างกันไป ผู้ปฏิบัติจะต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตของตนก็จะปฏิบัติได้ผลดีและรวดเร็ว ถ้าเลือกผิดก็จะทำให้ล่าช้าเสียเวลา การเลือกให้เหมาะกับจริต เช่น คนราคะจริต เหมาะที่จะเจริญอสุภกรรมฐาน จึงจะเป็นที่สบาย คนโทสะจริต เหมาะที่จะเจริญเมตตา จึงเป็นที่สบาย เป็นต้น

การเจริญสมถกรรมฐาน จิตจะประณีตขึ้นตามลำดับ เป็นขั้น ๆ ภาวะจิตจะสงบเป็นสมาธิถึงขั้น อัปปณาสมาธิ เป็นสมาธิที่เกิดจากองค์ฌาน หรืออาจกล่าวได้ว่า ผลจากการเจริญสมถกรรมฐานจะทำให้ได้ฌานสมาบัติ ได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔

ฌานต่างๆ ทั้ง ๘ ขั้น แม้จะเป็นภาวะจิตที่ลึกซึ้งก็ยังเป็นเพียงโลกีย์เท่านั้น ยังไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของพุทธปรัชญา ในภาวะแห่งฌานที่เป็นผลของสมาธินั้น กิเลสต่างๆ จะสงบระงับไปชั่วคราว และถอยกลับสู่สภาพเดิมได้ ไม่ยั่งยืนแน่นอน คือกิเลสระงับไปเพราะถูกกำลังสมาธิข่มไว้[๕๙] เหมือนเอาหินทับหญ้า ยกหินออกเมื่อใด หญ้าย่อมกลับงอกขึ้นได้ใหม่ แต่สามารถนำเอาฌานไปเป็นบาทเจริญวิปัสสนาได้ เพราะจิตที่เป็นสมาธิเหมาะแก่การงาน ควรแก่การงาน เมื่อจิตพร้อมต่อการงานแล้ว ก็ง่ายต่อการที่จะถูกพัฒนาให้สูงยิ่งๆ ขึ้น นับว่า ผลของสมาธิหรือฌานมีประโยชน์ต่อการเจริญวิปัสสนาเป็นอันมาก การนำเอาฌานที่ได้จากการเจริญสมถกรรมฐาน ไปเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อ เรียกว่า สมถยานิก สมถยานิก แปลว่า เอากรรมฐานเป็นยานพาหนะนำพาไปสู่วิปัสสนา แล้วนำเอาวิปัสสนาเป็นทางนำไปสู่ มรรค ผล นิพพาน ต่อไป[๖๐] แต่ถ้าไม่เจริญวิปัสสนาต่อก็จะไม่มีโอกาสบรรลุ มรรค ผล นิพพานได้

วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง คือเห็นปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน[๖๑] การเจริญ

---

[๕๙] ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๔/๔๓๑, ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๖๐] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). **หลักปฏิบัติ สมถะ – วิปัสสนากรรมฐาน** หน้า ๑๙.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

สมถกรรมฐาน เมื่อจิตเป็นสมาธิและบรรลุถึงฌานต่างๆ มีปฐมฌาน เป็นต้นแล้ว เอาฌานเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อ โดยยกจิตขึ้นพิจารณาพระไตรลักษณ์ ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า ตา... หู... จมูก... ลิ้น... กาย... ใจ... มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน"[๖๒] หรือมองทุกสิ่งในโลกให้เห็นเป็นสามัญลักษณะ ๓ ประการ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยดับไป สิ่งนั้นก็ดับ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนี้ ได้ถือแนวปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐานสูตร คือ สูตรที่ว่าด้วยการเจริญสติ หลักปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐานนี้ถือว่าเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญ และเป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์ได้ ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเอก เพื่อความบริสุทธิ์ แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศก และปริเทวะ เพื่อความดั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตรมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน นี้คือ สติปัฏฐาน"[๖๓]

สติปัฏฐาน แปลว่าที่ตั้งแห่งสติ การที่สติเข้าไปตั้งอยู่ คือมีสติกำกับอยู่หรือวิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีที่สุด การเจริญสติปัฏฐาน เป็นวิธีปฏิบัติที่นิยมกันมาก ถือว่ามีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ฌาน แล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆ เท่าที่จำเป็นประกอบการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานนี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้

สติปัฏฐาน ๔ มีใจความดังนี้

๑. กายานุปัสสนา การพิจารณาหรือตามดูรู้ทันกาย โดยมีสติพิจารณาว่ากายนี้สักแต่ว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา กายนี้เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย การตั้งสติพิจารณากายมีวิธีปฏิบัติหลายอย่างได้แก่การกำหนดลมหายใจเข้าออก, กำหนดอริยาบถ, มีความรู้สึกตัวในการกระทำทุกอย่าง, พิจารณาร่างกายของตนให้เห็นเป็นของปฏิกูล พิจารณาร่างกายของตนให้เห็นสักว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ที่มาประชุมกัน อันจะต้องแตกสลายไป, พิจารณาซากศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ ๙ ระยะ คือ ตั้งแต่ตายใหม่ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ

---

[๖๒] สํ. สฬ. ๑๘/๑/๑. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๖๓] ที.ม. ๑๐/๔๐๕/๒๖๙; ม.มู. ๑๒/๑๓๘/๙๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

๒. เวทนานุปัสสนา การพิจารณาดูเวทนาคือเมื่อเกิดความรู้สึกสุขก็ดีทุกข์ก็ดี ทั้งที่เป็นอามิสสุข และนิรามิสสุข หรือเฉยๆ ก็ดี ก็ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

๓. จิตตานุปัสสนา การพิจารณาดูจิต คือพิจารณาดูจิตของตนในขณะนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร เช่น จิตมีราคะ มีโทสะ มีโมหะ ก็รู้ หรือไม่มีก็รู้ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ เป็นสมาธิก็รู้ จิตหลุดพ้นก็รู้ ไม่หลุดพ้นก็รู้ เป็นต้น

๔. ธัมมานุปัสสนา การตามดูรู้ทันธรรมทั้งส่วนที่เป็นกุศล และอกุศล ที่เกิดขึ้นกับจิตของตน ธรรมต่าง ๆ ได้แก่ นิวรณ์, ขันธ์, อายตนะ, โพชฌงค์ และอริยสัจจ์

โดยหลักการสำคัญ สติปัฏฐาน ๔ บอกให้เราทราบว่าชีวิตของเรามีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกาย และพฤติกรรมของร่ายกายหรืออิริยาบถต่างๆ, เวทนาความรู้สึก และภาวะทางจิตต่างๆ และความนึกคิดไตร่ตรอง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครองจุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะปลอดภัยไร้ทุกข์ มีความสุข และนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงได้

วิปัสสนาภูมิ[๖๙]

วิปัสสนาภูมิ แปลว่า ภูมิเป็นที่เกิดแห่งปัญญาฝ่ายโลกิยะ และโลกุตตระ มี ๖ อย่าง คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ขันธ์ ๕

ขันธ์ มีหลายความหมาย เช่น ธรรมชาติที่ไม่เป็นแก่นสาร, ธรรมชาติที่ไม่มีสุภะ, ธรรมชาติที่ไม่มีความสุข, ธรรมชาติที่ไม่มีความเที่ยง, ธรรมชาติที่ไม่มีตัวตน มี ๕ ประการคือ รูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์ ทั้ง ๕ ประการนี้ย่อเหลือสองคือ รูปกับนาม

อายตนะ ๑๒

อายตนะ มีความหมายว่า บ่อเกิด, ที่อยู่, ที่ประชุมของเจตสิก อายตนะ ๑๒ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมาภรณ์ อายตนะทั้ง ๑๒ นี้ ย่อเป็นสอง ได้แก่ รูปกับนาม คือ ใจ กับ ธรรมารมณ์ เป็น นาม ส่วน อายตนะที่เหลือเป็นรูป

---

[๖๙] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), **หลักปฏิบัติ สมถ-วิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๑๖๙.

ธาตุ ๑๘

ธาตุ แปลว่า ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน มี ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ	ธาตุ คือ ตา
๒. โสตธาตุ	ธาตุ คือ หู
๓. ฆานธาตุ	ธาตุ คือ จมูก
๔. ชิวหาธาตุ	ธาตุ คือ ลิ้น
๕. กายธาตุ	ธาตุ คือ กาย
๖. มโนธาตุ	ธาตุ คือ ใจ
๗. รูปธาตุ	ธาตุ คือ รูป
๘. สัททธาตุ	ธาตุ คือ เสียง
๙. คันธธาตุ	ธาตุ คือ กลิ่น
๑๐. รสธาตุ	ธาตุ คือ รส
๑๑. โผฏฐัพพธาตุ	ธาตุ คือ สัมผัส
๑๒. ธัมมธาตุ	ธาตุ คือ ธรรมารมณ์
๑๓. จักขุวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ จักขุวิญญาณ
๑๔. โสตวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ โสตวิญญาณ
๑๕. ฆานวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ ฆานวิญญาณ
๑๖. ชิวหาวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ ชิวหาวิญญาณ
๑๗. กายวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ กายวิญญาณ
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ มโนวิญญาณ

อินทรีย์ ๒๒

อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่ เช่น จักขุนทรีย์ อินทรีย์ คือ ตา เป็นใหญ่ในการดู เป็นต้น อินทรีย์ มี ๒๒ ประการ คือ

๑. จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือตา
๒. โสตินทรีย์ อินทรีย์คือหู
๓. ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือจมูก
๔. ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือลิ้น
๕. กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย

๖. มนินทรีย์ อินทรีย์คือใจ

๗. อิตถินทรีย์ อินทรีย์คือหญิง

๘. ปุริสินทรีย์ อินทรีย์คือชาย

๙. ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต

๑๐. สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุข

๑๑. ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกข์

๑๒. โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัส

๑๓. โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัส

๑๔. อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขา

๑๕. สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา

๑๖. วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ

๑๗. สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ

๑๘. สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ

๑๙. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา

๒๐. อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ ได้แก่โสดาปัตติมรรค

๒๑. อัญญินทรีย์ ได้แก่มรรค ๓ และ ผล ๓ ข้างต้น

๒๒. อัญญาตาอินทรีย์ ได้แก่ อรหัตตผล

อริยสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า ของจริงอันประเสริฐ, ของจริงอันห่างไกลจากกิเลส อริยสัจมี ๔ คือ

๑. ทุกข์ คือ ภาวะที่ทนได้ยาก ทนอยู่ไม่ได้ โดยองค์ธรรมได้แก่ โลกิยจิต ๘๑ (เว้นโลกุตตรจิต ๘) เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) และรูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐

๒. สมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

๓. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ โดยองค์ธรรม ได้แก่นิพพาน

๔. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘

ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ปฏิจจสมุปบาท แปลว่า ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นดุจลูกโซ่ โดยเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างไม่ขาดสาย มี ๑๒ ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ

วิปัสสนาภูมิ ๖ ประการดังกล่าวนี้ ถือเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนด ตามดูรู้ทัน เช่น ขันธ์ ๕ จะต้องกำหนดรู้ขันธ์แต่ละอย่าง พร้อมกับกำหนดรู้ความเกิดขึ้น และความดับของขันธ์นั้นๆ เป็นต้น

ขั้นตอนการเจริญกรรมฐาน

การเจริญกรรมฐาน มีแบบแผนที่ได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา มีลำดับขั้นตอนที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้ [๖๕]

๑. ตัดปลิโพธ คือข้อติดข้องหรือเหตุกังวล ๑๐ ประการ ได้แก่ ที่อยู่, ตระกูลญาติหรือตระกูลอุปัฏฐาก, ลาภ, คณะ, การงาน, การเดินทางไกล, ญาติ, อาพาธ, คันถะการศึกษาเล่าเรียน, อิทธิ คือฤทธิ์ของปุถุชน ผู้มุ่งปฏิบัติกรรมฐานจะต้องตัดปลิโพธเหล่านี้ให้ได้

๒. เข้าหากัลยาณมิตร คือ ครู อาจารย์ ผู้มีคุณสมบัติเหมาะที่จะให้กรรมฐานได้

๓. รับเอากรรมฐาน อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๐ อย่าง ที่เหมาะกับจริตของตน

๔. เข้าอยู่ในวัด หรือสถานที่ที่เหมาะกับการเจริญกรรมฐานและตัดปลิโพธข้อกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้หมดไป

๕. ปฏิบัติตามวิธีเจริญกรรมฐาน

รายละเอียดของวิธีปฏิบัติตามหัวข้อเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้สำหรับพระภิกษุผู้กระทำการฝึกกรรมฐานอย่างเอาจริงเอาจัง อาจจะเป็นเวลาหลายเดือนหลายปีติดต่อกัน เป็นการปฏิบัติที่ต้องใช้เวลา เหมือนปลูกพืชต้องรอเวลานานกว่าจะผลิดอกออกผล และจะได้ผลมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติเอง

---

[๖๕] มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑-๒.

เพื่อความเข้าใจวิธีเจริญกรรมฐาน จึงควรกล่าวถึงวิธีสมาทานกรรมฐาน และวิธีเจริญกรรมฐานด้วย

วิธีสมาทานกรรมฐาน[๖๖]

๑. ถวายสักการะต่อพระอาจารย์ ผู้ให้พระกรรมฐาน

๒. จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

๓. ถ้าเป็นพระภิกษุให้แสดงอาบัติก่อน ถ้าเป็นอุบาสกอุบาสิกาให้สมาทานศีลเสียก่อน

๔. มอบกายถวายตัวต่อพระรัตนตรัย กล่าวว่า "อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ" ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาค ข้าพเจ้าขอมอบกายถวายตัวต่อพระรัตนตรัย เพื่อเจริญพระกรรมฐาน

๕. มอบกายถวายตัวต่อพระอาจารย์ กล่าวว่า "อิมาหํ อาจริย อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ" ข้าแต่พระอาจารย์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอมอบกายถวายตัวต่อพระอาจารย์ เพื่อเจริญพระกรรมฐาน

๖. ขอพระกรรมฐาน กล่าวว่า "นิพฺพานสฺส เม ภนฺเต สจฺฉิกรณตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ เทหิ" ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้กรรมฐานแก่ข้าพเจ้า เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งมรรค ผล นิพพาน

๗. แผ่เมตตา "อหํ สุขิโต โหมิ นิทฺทุกฺโข โหมิ อเวโร โหมิ อพฺยาปชฺโฌ โหมิ อนีโฆ โหมิ สุขี อตฺตานํ ปริหรามิ" ขอให้ข้าพเจ้าถึงซึ่งความสุข ปราศจากความทุกข์ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนกันและกัน ไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจ ขอให้มีความสุขรักษาตนอยู่เถิด "สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ นิทฺทุกฺขา โหนฺตุ อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ" ขอให้สัตว์ทั้งหลายทุกตัวตน จงถึงซึ่งความสุข ปราศจากความทุกข์ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจ ขอให้มีความสุขรักษาตนอยู่เถิด

๘. เจริญมรณานุสสติ "อทฺธุวํ เม ชีวิตํ, ธุวํ มรณํ, อวสฺสํ มยา มริตพฺพํ, มรณปริโยสานํ เม ชีวิตํ, ชีวิตเมว อนิยตํ, มรณํ นิยตํ" ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน เราจะต้อง

---

[๖๖] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), หลักปฏิบัติ สมถ-วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๑-๑๑.

ตายแน่ เพราะว่าชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตเป็นของไม่แน่นอน ความตายเป็นของแน่นอนแท้

๙. ตั้งสัจจอธิษฐาน "เยเนว ยนฺติ นิพฺพานํ พุทฺธา เตสญฺจ สาวกา เอกายเนน มคฺเคน สติปฏฐานสญฺญินา ฯ" พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก ย่อมดำเนินไปสู่พระนิพพานด้วยหนทางสายนี้ อันเป็นทางสายเอก ซึ่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายรู้ทั่วถึงกันแล้วว่าได้แก่สติปัฏฐานทั้ง ๔

ข้าพเจ้าขอตั้งสัจจอธิษฐานปฏิญาณตนต่อพระรัตนตรัย และต่อครูอาจารย์ว่าจะตั้งอกตั้งใจประพฤติปฏิบัติจริงๆ เท่าที่ตนมีโอกาส เท่าที่ตนสามารถจะปฏิบัติได้ เพื่อบูชาพระรัตนตรัย

๑๐. ตั้งความปรารถนา "อิมาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา รตนตฺตยํ ปูเชมิ" ข้าพเจ้าขอบูชาพระรัตนตรัยด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนี้ และด้วยสัจจวาจาที่ได้กล่าวอ้างมานี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้สำเร็จผลสมความปรารถนาในเวลาอันไม่ช้านี้เทอญ

๑๑. สวดพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

๑๒. ถ้าอยู่ในป่า อยู่ในถ้ำ อยู่ในภูเขา ควรจะได้สวดกรณียเมตตสูตร และขันธปริตรด้วย

วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

พระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐานควรปฏิบติดังนี้

๑. วันแรกให้กรรมฐานไปปฏิบัติ ๖ ข้อ

๑) เดินจงกรม เวลาเดินให้ทอดสายตายไปประมาณ ๔-๕ ศอก สติจับอยู่ที่ส้นเท้า เดินช้าๆ เวลายกเท้าขวา ภาวนาว่า "ขวา-ย่าง-หนอ" ขณะที่ใจนึกว่า ขวา ต้องยกเท้าขวาขึ้นทันที เท้าที่ยกกับใจที่นึกต้องให้พร้อมกัน ขณะว่า ย่าง ต้องเคลื่อนเท้าไปพร้อมกัน ขณะว่า หนอ เท้าต้องลงถึงพื้นพร้อมกัน เวลายกเท้าซ้าย ก็เหมือนกัน ภาวนาว่า "ซ้าย-ย่าง-หนอ" ปฏิบัติเหมือนกันกับ ขวา-ย่าง-หนอ เวลาหยุดยืน ภาวนาว่า ยืนหนอ ๆ ขณะกลับหมุนไปช้าๆ ภาวนาว่า กลับหนอ ๆ ระยะเวลาการเดินจงกรมประมาณ ๓๐ นาที หรือ ๑ ชั่วโมง

๒) นั่ง ให้นั่งท่าขัดสมาธิ คือเอาขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวให้ตรง จะนั่งเก้าอี้หรือนั่งพับเพียบก็ได้ หลับตา เอาสติมาจับที่ท้อง หายใจเข้าท้องพอง ภาวนาว่า พองหนอ เวลาหายใจออกท้องยุบ ให้ภาวนาว่า ยุบหนอ ระยะการนั่งประมาณ ๓๐ นาที หรือ ๑ ชั่วโมง

๓) เวทนา ในขณะนั่งอยู่นั้น ถ้าเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เช่น เจ็บ ปวด เมื่อย คัน เป็นต้น ให้ปล่อยพอง ยุบ แล้วเอาสติไปกำหนด อาการ เจ็บ ปวด เมื่อย คัน เป็นต้นนั้น พร้อมกับภาวนาว่า เจ็บหนอๆ หรือ ปวดหนอๆ สุดแท้แต่ว่าเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งจะเกิดขึ้น เมื่อเวทนาหายไปแล้ว ให้เอาสติไปกำหนดที่ท้องภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป

๔) จิต ในขณะที่นั่งอยู่ ถ้าคิดถึงบ้าน หรือกิจการงานต่างๆ ให้เอาสติปักลงไปที่หัวใจ พร้อมกับภาวนาว่า คิดหนอๆ จนกว่าจะหยุดคิด เมื่อหยุดคิดแล้ว ให้กลับไปกำหนด พองหนอ ยุบหนอ ต่อไปอีก

๕) เสียง ในขณะที่นั่งอยู่นั้น ถ้ามีเสียงหนวกหู ให้ใช้สติกำหนดที่หู ภาวนาว่า ได้ยินหนอๆ จนกว่าจะหายหนวกหู เมื่อหายหนวกหูแล้ว ให้กลับไปกำหนดพอง ยุบ ต่อไป

๖) นอน เวลานอนให้ค่อยๆ เอนลง พร้อมภาวนาว่า นอนหนอๆ จนกว่าจะเรียบร้อย ขณะนั้นให้สติจับอยู่กับอาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เมื่อนอนเรียบร้อยแล้ว ให้เอาสติมาไว้ที่ท้อง พร้อมกับภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป ให้สังเกตให้ดีว่าจะหลับไปตอน พอง หรือตอน ยุบ

วันแรกให้บทเรียนไปปฏิบัติเพียงเท่านี้ วันต่อไปให้ไปส่งอารมณ์ คือไปสอบกรรมฐานกับอาจารย์

๒. วันที่สองให้เพิ่มบทเรียน ๑ บท คือ กำหนดต้นใจ ต้นใจได้แก่ ความอยาก นั่นเอง เช่น อยากลุก อยากเดิน อยากนั่ง เป็นต้น ตัวอย่าง เวลาจะลุก ให้เอาสติกำหนดที่หัวใจ ภาวนาว่า อยากลุกหนอๆ เวลาลุกให้ภาวนาว่า ลุกหนอๆ ข้อสำคัญของการกำหนดต้นใจ คือ เวลาเราทำอะไรทุกอย่างให้กำหนดต้นใจทุกๆ ครั้ง

๓. วันที่สาม-สี่-ห้า ให้เพิ่มบทเรียนอีก คือเพิ่มการกำหนดทวารทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่น เวลาตาเห็นรูป ให้กำหนดว่า เห็นหนอๆ ตั้งสติไว้ที่ตา

๔. วันต่อไป เมื่อญาณที่ ๑-๒ เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มบทเรียน คือให้เดินจงกรมระยะที่สองว่า ยกหนอ เหยียบหนอ ทุกครั้งที่มีการปฏิบัติ ให้เดินระยะที่ ๑ ก่อน ประมาณ ๓๐ นาที แล้วจึงเดินระยะที่สอง ประมาณ ๓๐ นาที แล้วจึงนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป

๕. วันต่อไป เวลากำหนด ยุบหนอ นั้น ถ้ารู้สึกว่าทิ้งจังหวะไว้นานนิดหนึ่ง ท้องจึงจะพอง ให้เพิ่มคำว่า นั่งหนอ ได้ เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม เวลาเดินได้ ๒ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ขวา-ย่าง-หนอ, ซ้าย-ย่าง-หนอ

ระยะที่ ๒ ยก-หนอ-เหยียบ-หนอ

เวลานั่งได้ ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑-๒ พอง-หนอ ยุบ-หนอ

ระยะที่ ๓ พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ

๖. วันถัดไป เมื่อญาณที่ ๓-๔ เกิดแล้วให้เพิ่มบทเรียนอีก ๑ คือ เดินจงกรม ระยะที่ ๓ ว่า ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม เป็น ๓ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐-๒๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐-๒๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐-๒๐ นาที

๗. วันต่อไป เวลากำหนด พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ เมื่อถึงตอนนั่งหนอแล้ว ถ้าทิ้งระยะห่างอยู่ คือท้องยังไม่พองขึ้นมา ให้เพิ่มถูกหนอได้อีก จะได้วิธีปฏิบัติดังนี้ คือ พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ

๘. เมื่อญาณที่ ๕-๖-๗ เกิดขึ้นแล้ว ให้เดินระยะที่ ๔ เมื่อต่อเข้ากับบทเรียนเดิม จะได้ดังนี้

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐-๒๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ ให้เดิน ๑๐ นาที

๙. เมื่อญาณที่ ๘-๙-๑๐ เกิดแล้ว ให้เดิน ๕ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๕ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ ให้เดินประมาณ ๑๐ นาที

๑๐. เมื่อญาณที่ ๑๑ เกิดแล้ว ให้เดิน ๖ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๔ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๕ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ระยะที่ ๖ ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ เดินประมาณ ๑๐ นาที

ส่วนการนั่งนั้น ให้เพิ่มถูกอีก ๖ แห่ง คือ

๑. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกก้นย้อยข้างขวา)

๒. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกก้นย้อยข้างซ้าย)

๓. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกเข่าข้างขวา)

๔. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกเข่าข้างซ้าย)

๕. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกตาตุ่มขวา)

๖. พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ (ถูกตาตุ่มซ้าย)

เป็นอันว่าบทเรียนได้ครบบริบูรณ์แล้ว ผู้ที่ไม่ประมาทจะปฏิบัติได้ผลดีโดยไม่นานนัก ประมาณ ๒-๓ วันเท่านั้น แต่ถ้าผู้ใดประมาทขาดการกำหนดติดต่อ ผู้นั้นจะได้ผลช้า อาจจะเลยไปถึง ๕-๑๕ วัน หรืออาจไม่ได้ผลเต็มที่ก็ได้ ดังนั้น จึงต้องควรระวังให้มากที่สุดเท่าที่จะระวังได้

เท่าที่กล่าวมาจะพบว่าขั้นตอนของการเจริญกรรมฐานตามแนววิสุทธิมรรคนั้น ท่านได้แจกแจงขั้นตอนและวิธีปฏิบัติไว้อย่างละเอียดพิสดาร ผู้วิจัยเห็นว่ายืดเยื้อเกินไป ส่วนการปฏิบัติตามแบบแผนที่พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) ได้วางเอาไว้เป็นแนวปฏิบัติที่กระทัดรัด เพราะท่านจะกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติเท่านั้น ทำให้สะดวกที่จะนำมาปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม แบบแผนของการปฏิบัติกรรมฐานตามแนววิสุทธิมรรค และตามแบบแผนของพระธรรมธีรราชมหามุนี ไม่ได้ขัดแย้งกันแต่ประการใด เพราะทั้งสองแบบได้ยึดสติปัฏฐานเป็นหลัก

ผลที่เกิดจากการเจริญกรรมฐาน

พระสมถยานิก เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านจัดแยกเป็น ๒ ประเภท คือ[๖๗] พระปัญญาวิมุติ กับพระอุภโตภาควิมุติ ท่านที่ได้ฌานสมาบัติ ตั้งแต่ปฐมฌาน ถึงจตุตถฌาน จัดเป็นปัญญาวิมุติท่านที่ได้อรูปฌานขั้นใดขั้นหนึ่งตลอดถึงได้สัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นอุภโตภาควิมุติ ส่วนพระวิปัสสนายานิก เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จะเป็นประเภทปัญญาวิมุติอย่างเดียว

พระอุภโตภาควิมุติ แปลว่า ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง คือหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติ ได้แก่เจโตวิมุติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ปัญญาวิมุติ พระอุภโตภาควิมุติ มี ๕ ประเภท และพระปัญญาวิมุติ มี ๕ ประเภทดังนี้[๖๘]

ก. พระอุภโตภาควิมุติ

๑. พระอุภโตภาควิมุติ ผู้ได้สัญญาเวทยิตนิโรธ
๒. พระอุภโตภาควิมุติ ผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
๓. พระอุภโตภาควิมุติ ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ
๔. พระอุภโตภาควิมุติ ผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ
๕. พระอุภโตภาควิมุติ ผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ

ข. พระปัญญาวิมุติ

๖. พระปัญญาวิมุติ ผู้ได้จตุตถฌาน
๗. พระปัญญาวิมุติ ผู้ได้ตติยฌาน
๘. พระปัญญาวิมุติ ผู้ได้ทุติยฌาน
๙. พระปัญญาวิมุติ ผู้ได้ปฐมฌาน
๑๐. พระปัญญาวิมุติ ผู้เป็นสุกขวิปัสสก

หมายเลข ๑-๙ เป็นคุณสมบัติของพระสมถยานิก ส่วนหมายเลข ๑๐ เป็นคุณสมบัติของพระวิปัสสนายานิก จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติพิเศษทางใจ คือ ฌานสมาบัติของพระอรหันต์ประเภทอุภโตภาควิมุติ และประเภทปัญญาวิมุตินั้นต่างกัน แต่ความต่างกันในด้านนี้ มิใช่ประเด็นสำคัญ สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การสามารถทำลายกิเลส

---

[๖๗] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

[๖๘] เรื่องเดียวกัน,

อาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้น เมื่อท่านสามารถทำลายกิเลสได้หมด ก็นับว่าบรรลุถึงจุดหมายอันสูงสุด ของพระพุทธศาสนาแล้ว

๒.๓ ขั้นตอนของความหลุดพ้น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนอกจากแสดงลำดับขั้นตอน และแบบแผนการปฏิบัติกรรมฐานที่เป็นกิจกรรมภายนอกแล้วยังแสดงลำดับขั้นตอนของความเจริญก้าวหน้าภายในคือการที่ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นระดับๆ จนถึงความหลุดพ้นคือนิพพาน เค้าโครงของการปฏิบัติท่านถือตามหลักไตรสิกขา แล้วขยายออกตามแนววิสุทธิ ๗ โดยมีขั้นตอนของการเจริญปัญญาภายใน (วิปัสสนาญาณ) กำกับกันไป ลำดับขั้นตอนของความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาจนกระทั่งถึงความหลุดพ้น สรุปตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้[๖๙]

ก. ระดับศีล (อธิศีลสิกขา)

๑. สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล คือประพฤติดีเลี้ยงชีวิตถูกต้อง มีศีลบริสุทธิ์ตามภูมิชั้นของตน หมายเอาปาริสุทธิศีล ๔ คือ ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต อินทรียสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ได้แก่ระวังไม่ให้อกุศลธรรมครอบงำจิต ขณะรับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ ๖ อาชีวะปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีวิตโดยทางชอบธรรม และปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่การใช้สอยปัจจัย ๔ โดยใช้ปัญญาพิจารณา

ข. ระดับสมาธิ (อธิจิตตสิกขา)

๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต คือการฝึกอบรมจิต หรือการพัฒนาจิตจนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทเพื่อเจริญวิปัสสนา ได้แก่อุปจารสมาธิ ถึงอัปปณาสมาธิในฌานสมาบัติ

ค. ระดับปัญญา (อธิปัญญาสิกขา)

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง ทำให้ไม่หลงผิดว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เริ่มตั้งอยู่ในความไม่หลงผิด บางทีเรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ หรือ สังขารปริเฉทบ้าง นามรูป

---

[๖๙] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๕๙.

ววัฏฐานบ้าง หมายถึง รู้จักรูปนามว่า สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ ที่นับได้ว่า เป็นของจริงก็มีแต่รูปกับนามเท่านั้น

๔. กังขาตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย คือกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป ตามแนวปฏิจจสมุปบาทว่ารูปนามล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อาศัยกันอันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัย ในกาลทั้งสาม คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน ความรู้นี้เป็นญาณขั้นหนึ่ง เรียกว่า นามรูปปัจจัยปริคหญาณ แปลว่า ญาณที่กำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง คือยกเอารูปธรรม และนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาตามแนวไตรลักษณ์ มองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปของสังขารทั้งหลาย และบางทีเรียกว่า สัมมสน-ญาณ แปลว่า ญาณที่พิจารณาหรือตรวจตรา นามรูปตามแนวไตรลักษณ์

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน หมายถึงวิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอดด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณ ๙ คือ นับตั้งแต่ อุทยัพพยญาณนุปัสสนาญาณ ที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลส เป็นต้นไป จนสุดทางแห่งความเป็นปุถุชน หรือสุดวิปัสสนา วิปัสสนาญาณ ๙ มีดังนี้[๗๐]

๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ หรือ อุทยัพพยญาณ ญาณที่เห็นความเกิดดับของเบญจขันธ์ หยั่งทราบว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับสลายไป

๒) ภังคานุปัสสนาญาณ หรือ ภังคญาณ ญาณที่เห็นความแตกสลาย เมื่อเห็นความเกิดดับชัดเจนถี่เข้า ก็จะเห็นเฉพาะส่วนความดับที่เป็นจุดจบสิ้น มองเห็นแต่อาการที่สิ่งทั้งหลายดับไป ๆ เห็นว่าสังขารทั้งหลายล้วนต้องแตกสลายไปทั้งหมด

๓) ภยตูปัฏฐานญาณ หรือ ภยญาณ ญาณที่มองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือเมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายที่มีอยู่ทั่วไปในทุกสิ่งแล้ว จึงเห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่ว่าจะอยู่ในภพใดคติใดต่างจะต้องสลายไปทั้งสิ้น จึงปรากฏเป็นของน่ากลัว

๔) อาทีนวานุปัสสนาญาณ หรือ อาทีนวญาณ ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือเมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงล้วนต้องสลายไปเป็นของน่ากลัว ไม่ปลอดภัย ย่อมเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษเป็นสิ่งบกพร่อง จะต้องประกอบด้วยทุกข์

---

[๗๐] ขุ. ปฏิ. ๓๑/๑/๑. ดูประกอบในพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๖๘.

๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ หรือ นิพพิทาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษแล้ว ย่อมเกิดความหน่ายไม่เพลิดเพลินติดใจ

๖) มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณหยั่งรู้ที่ทำให้ต้องการจะพ้นไปเสีย คือเบื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๗) ปฏิสังขารนุปัสสนาญาณ หรือ ปฏิสังขารญาณ ญาณที่พิจารณาทบทวนเพื่อให้เห็นทาง คือเมื่อต้องการจะพ้นไปเสียจึงหันกลับมาพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยไตรลักษณ์ เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป

๘) สังขารุเปกขาญาณ ญาณที่เป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือเมื่อพิจารณาสังขารทั้งหลายต่อไป ย่อมรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริงว่ามันก็เป็นอยู่ เป็นไปของมันอย่างนั้นเอง จึงวางใจเป็นกลางได้ไม่ยินดี ยินร้าย ในสังขารทั้งหลายแต่มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงโน้มไปยังนิพพาน ไม่ยึดติดในสังขารทั้งปวง

๙) สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ ญาณที่เป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจจ์ คือเมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณก็โน้มมุ่งตรงสู่นิพพานแล้วญาณอันคล้อยตามต่อการตรัสรู้อริยสัจจ์ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ

ต่อจากอนุโลมญาณ จะเกิดโคตรภูญาณ มาคั่นกลางแล้วจึงเกิดมรรคญาณทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลต่อไป โคตรภูญาณอยู่ระหว่างกลางไม่จัดเข้าในวิสุทธิ ข้อ ๖ หรือ ๗ แต่นับเป็นวิปัสสนาได้ เพราะอยู่ในกระแสของวิปัสสนา

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทรรศนะคือความรู้ในอริย มรรค ๔ หรือมรรคญาณ ซึ่งเกิดถัดจากโคตรภูญาณเมื่อมรรคญาณเกิดแล้ว ผลญาณ ก็จะเกิดตามมาตามลำดับของแต่ละขั้นของความเป็นพระอริยบุคคล ความเป็นอริยบุคคล ย่อมเกิดขึ้นโดย วิสุทธิข้อนี้

ถัดจากการบรรลุมรรค ผล ด้วยมรรคญาณ และผลญาณแล้วก็จะเกิดญาณอีกอย่างหนึ่งขึ้นมาพิจารณา มรรค ผล พิจารณากิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และพิจารณานิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณเป็นอันจบกระบวนการบรรลุมรรคผลนิพพานขั้นหนึ่งๆ

ตามแนววิสุทธิ ๗ นี้ นอกจากจะมีวิปัสสนาญาณ ๙ เกิดขึ้นแล้ว ยังมีญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ) เกิดขึ้นด้วย (วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นเฉพาะในวิสุทธิข้อที่ ๖) ส่วนญาณ ๑๖ จะเริ่มเกิดขึ้นในวิสุทธิข้อที่ ๓ เรื่อยไป จนถึงวิสุทธิข้อที่ ๗

ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ)

ญาณ คือความหยั่งรู้ ในที่นี้ หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนา ตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด[๗๑] ดังนี้

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูปคือรู้ว่าสิ่งทั้งหลาย มีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกไว้ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม

๒. ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป คือรู้ว่ารูปและนาม ทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุปบาท, ตามแนวกฎแห่งกรรม, ตามแนววัฏฏะ ๓ เป็นต้น

๓. สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูป โดยไตรลักษณ์ คือ ยกรูปธรรมและนามธรรมขึ้นพิจารณา โดยเห็นตามลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน

๔. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปของเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลาย เกิดขึ้นครั้นแล้วก็ต้องดับไป

๕. ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความสลาย คือเมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด

๖. ภยตูปัฏฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องแตกสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

๗. อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือเมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัว ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์

---

[๗๑] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๑๑-๓๑๒.

๘. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือเมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพลิดเพลินติดใจ

๙. มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือเมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๑๐. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือเมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์ เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือเมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริงว่ามีความเป็นอยู่ เป็นไป ของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดี ยินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพานเลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจจ์ คือเมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้อริยสัจจ์ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป

๑๓. โคตรภูญาณ ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

๑๔. มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น

๑๕. ผลญาณ ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้น

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจดูมรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ เพราะท่านละได้หมดแล้ว

ในญาณ ๑๖ นี้ ญาณที่ ๑-๑๒ และ ๑๖ เป็นโลกียญาณ มีนามรูปเป็นอารมณ์ ญาณที่ ๑๔, ๑๕ มีนิพพานเป็นอารมณ์ และเป็นโลกุตตรญาณ

เปรียบเทียบวิสุทธิ ๗, ญาณ ๑๖ วิปัสสนาญาณ ๙[๗๒]

วิสุทธิ ๗	ญาณ ๑๖	วิปัสสนาญาณ ๙
๑. สีลวิสุทธิ		
๒. จิตตวิสุทธิ		
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ	๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	
๔. กังขาตรณวิสุทธิ	๒. ปัจจยปริคคหญาณ	
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๓. สัมมสนญาณ	
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๔ อุทยัพพยญาณ	๑. อุทยัพพยานุปสสนาญาณ
	๕. ภังคญาณ	๒. ภังคานุปัสสนาญาณ
	๖. ภยญาณ	๓. ภยตูปัฏฐานญาณ
	๗. อาทีนวญาณ	๔. อาทีนวานุปัสสนาญาณ
	๘. นิพพิทาญาณ	๕. นิพพิทานุปัสสนาญาณ
	๙. มุญจิตุกัมยตาญาณ	๖. มุญจิตุกัมยตาญาณ
	๑๐. ปฏิสังขาญาณ	๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ
	๑๑. สังขารุเปกขาญาณ	๘. สังขารุเปกขาญาณ
	๑๒. อนุโลมญาณ	๙. อนุโลมิกญาณ
	๑๓. โคตรภูญาณ	
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๔. มัคคญาณ	
	๑๕. ผลญาณ	
	๑๖. ปัจจเวกขณญาณ	

[๗๒] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), หลักปฏิบัติ สมถะ-วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า๑๗๘.

วิสุทธิ ๗ ได้กล่าวถึงความบริสุทธิ์อันเป็นคุณสมบัติทั้งภายนอกและภายใน คุณสมบัติภายนอกได้แก่ศีลวิสุทธิ์ คุณสมบัติภายในคือ จิตตวิสุทธิ เป็นต้น ส่วนวิปัสสนาญาณ ๙ ญาณ ๑๖ ได้กล่าวถึงเฉพาะคุณสมบัติภายในของจิตในด้านเกี่ยวกับความรู้ ได้แก่ญาณขั้นต่างๆ

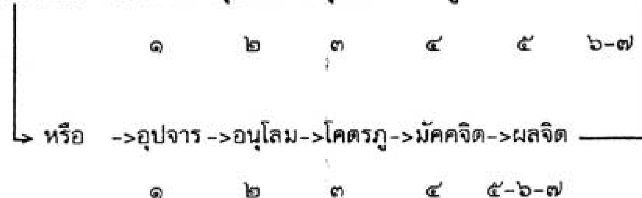
ความต่างกันระหว่างวิปัสสนาญาณ ๙ กับ ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ) คือถ้าเอาวิสุทธิเป็นตัวตั้ง วิปัสสนาญาณ ๙ จะเริ่มเกิดขึ้นในวิสุทธิข้อที่ ๖ ส่วน ญาณ ๑๖ จะเริ่มเกิดตั้งแต่วิสุทธิข้อที่ ๓ เป็นต้นไป จนถึงวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณ ๑๖ มี มัคคญาณ, ผลญาณที่โลกุตระ ส่วนวิปัสสนาญาณ ไม่มี ดังนั้น ความต่างกันในแง่นี้ก็คือ ญาณ ๑๖ มีทั้งญาณที่เป็นโลกียะ และโลกุตระ ส่วนวิปัสสนาญาณมีญาณที่เป็นโลกิยะอย่างเดียว

ความเหมือนกันระหว่าง วิสุทธิ, วิปัสสนาญาณ, ญาณ ๑๖ คือ ต่างก็เป็นกระแสของการตรัสรู้อันเดียวกัน, แต่ที่เห็นแตกต่างกัน เพราะท่านประสงค์จะกล่าวในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งเท่านั้น คือถ้ากล่าวในแง่มุมของความบริสุทธิ์หมดจดตั้งแต่ภายนอกถึงภายใน ท่านก็จะกล่าวถึงวิสุทธิ ๗, ส่วนวิปัสสนาญาณ ๙ ก็ดี ญาณ ๑๖ ก็ดี ท่านมุ่งกล่าวเฉพาะคุณสมบัติภายในอย่างเดียว

ขณะจิตที่บรรลุมรรคผล

เมื่อพระโยคีบุคคลปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานญาณต่างๆก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ คือเริ่มตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ถึงญาณที่ ๑๖ คือปัจจเวกขณญาณ ญาณ ๑๖ เกิดขึ้นครั้งหนึ่งก็ถือว่าเป็นการบรรลุมรรคผลนิพพานครั้งหนึ่ง ในขณะจิตแห่งการบรรลุมรรคผลนั้น ตามแนวอภิธรรม มี ชวนจิต ๗ ขณะ คือ อนุโลมจิต ๓ ขณะ ได้แก่ ชวนจิตที่ ๑ เป็นบริกรรม ชวนจิตที่ ๒ เป็นอุปจาร ส่วนชวนจิตที่ ๓ เป็นอนุโลม ชวนจิตที่ ๔ เป็นโคตรภู ชวนจิตที่ ๕ เป็นมัคคจิต และชวนจิตที่ ๖, ๗ เป็นผลจิต จึงรวมเป็นชวนจิต ๗ ขณะ ซึ่งเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้[๗๓]

(สังขารุเปกขาญาณ->ภังค์->)มโนทวาราวัชนะ->บริกรรม->อุปจาร->อนุโลม->โคตรภู->มัคคจิต->ผลจิต->ภวังค์

---

[๗๓] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๗๐.

ตามแผนผังจะเห็นได้ว่า เมื่อญาณแล่นมาถึง สังขารุเปกขาญาณแล้วดับไป ต่อจากนั้น ภวังคจิต เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น มโนทวาราวัชนจิตเกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๑ คือ บริกรรม เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๒ คือ อุปจาร เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๓ คือ อนุโลม เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๔ คือ โคตรภูญาณ เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๕ คือ มัคคจิต เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ชวนจิตที่ ๖, ๗ คือผลจิต เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้น ภวังคจิต เกิดขึ้นแล้วดับไป สำหรับโยคีที่มี อนุโลมจิต ๒ ขณะ คือ อุปจาระ กับ อนุโลม ผลจิตของ ท่านจะมี ๓ ขณะ (ตามแผนผังข้างบน) อย่างไรก็ตาม แม้พระโยคีบางท่านจะมี อนุโลมจิต ๒ ขณะ บางท่านมี ๓ ขณะก็ตาม แต่เมื่อรวมทั้งหมดแล้ว ชวนจิตของท่านจะมี ๗ ขณะ เท่ากัน

ถัดจากการบรรลุมรรคผล ด้วยมรรคญาณ และผลญาณแล้ว ก็จะเกิดญาณอีกอย่างหนึ่งขึ้นมาพิจารณา มรรค ผล พิจารณากิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และพิจารณานิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณ เป็นอันจบกระบวนการบรรลุมรรคผลนิพพานขั้นหนึ่งๆ

มัคคญาณ จะเกิดขึ้น ๔ ครั้งคือ[๗๔]

๑. การเกิดมัคคญาณครั้งแรก (ปฐมมัคค) เรียกว่า โสดาปัตติมัคคญาณ ผู้ที่ได้ญาณนี้ เรียกว่า พระโสดาบัน

๒. การเกิดมัคคญาณครั้งที่สอง เรียกว่า สกทาคามิมัคคญาณ ผู้ที่ได้ญาณนี้เรียกว่า พระสกทาคามี

๓. การเกิดมัคคญาณครั้งที่สาม เรียกว่า อนาคามิมัคคญาณ ผู้ได้ญาณนี้ เรียกว่า พระอนาคามี

๔. การเกิดมัคคญาณครั้งที่สี่ เรียกว่า อรหัตตมัคคญาณ ผู้ได้ญาณนี้ เรียกว่า พระอรหันต์

เมื่อมัคคญาณเกิดขึ้นกิเลสที่เป็นเหตุให้บุคคลติดข้องจะถูกทำลายไปด้วยกำลังแห่งมัคคญาณนั้นๆ กิเลสที่เป็นเหตุให้ติดข้อง เรียกว่า สังโยชน์ แปลว่า กิเลสที่มาผูกมัดใจสัตว์ หรือกิเลสที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ[๗๕]

---

[๗๔] อภิ. วิ. ๓๕/๗๕๘/๓๘๔. มหาจุฬาเตปิฏกํ.๒๕๐๐; วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอนจบ, หน้า ๒๓๖.
[๗๕] สํ. ม. ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๕๖-๕๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

ก. สังโยชน์ขั้นต่ำ เป็นกิเลสหยาบ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า เป็นตัวตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นตัวตน เป็นต้น

๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจ คือ เคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

๓. สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กัน อย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิหลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลวัตร์

๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม, ความติดในกามคุณ

๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง

ข. อุทธัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ชั้นสูงเป็นกิเลสอย่างละเอียดได้แก่

๖. รูปราคะ ได้แก่ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌานหรือใน รูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ

๗. อรูปราคะ ได้แก่ความติดใจในอารมณ์อรูปฌาน หรือในอรูปธรรม, ความปรารถนาในอรูปภพ

๘. มานะ ได้แก่ ความถือตัว คือถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่

๙. อุทธัจจะ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้จริง, ความหลง

มรรคญาณที่เกิดขึ้นสามารถกำจัดกิเลสได้เป็นขั้น ดังนี้[๗๖]

๑. โสดาปัตติมัคคญาณ ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส

๒. สกทาคามิมัคคญาณ ละได้เหมือนพระโสดาบัน และ ทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง

๓. อนาคามิมัคคญาณ ละกามราคะ และปฏิฆะ

๔. อรหัตตมัคคญาณ ละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา

เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามไตรสิกขาได้ถูกต้องแล้วญาณปัญญา ที่รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะของสิ่งทั้งหลายก็จะเกิดขึ้น คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ญาณปัญญาที่รู้สภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนาญาณ

---

[๗๖] อภิ. วิ. ๓๕/๒/๓๐๘-๙. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

วิปัสสนา มี ๙ ขั้น ก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มจาก อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ไปจนถึง สัจจานุโลมิกญาณ จากสัจจานุโลมิกญาณ ก็จะเกิดโคตรภูญาณ และมัคคญาณ มัคคญาณนี้ทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลขั้นต่างๆ มรรคญาณเกิดครั้งแรกเป็นพระโสดาบัน ครั้งที่สองเป็นพระสกทาคามี ครั้งที่สามเป็นพระอนาคามี และครั้งที่สี่ เป็นพระอรหันต์ ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสุดท้ายและขั้นสูงสุดของการหลุดพ้นในพุทธปรัชญา อาจสรุปได้ว่าขั้นตอนของความหลุดพ้นในพุทธปรัชญา มี ๔ ขั้นตอน คือ หลุดพ้นขั้นแรก เป็นพระโสดาบัน ขั้นที่สองเป็นพระสกทาคามี ขั้นที่สามเป็นพระอนาคามี และขั้นที่สี่เป็นพระอรหันต์

๒.๔ ประเภทของความหลุดพ้น

ความหลุดพ้น ตามทัศนะของพุทธปรัชญามี ๕ ประเภท คือ[๗๗]

๑. วิกขัมภนวิมุตติ ได้แก่ความหลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้โดยอาศัยอำนาจของฌาน ข่มนิวรณ์ไว้ได้ ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในฌานนั้น

๒. ตทังควิมุตติ ได้แก่ความหลุดพ้นชั่วคราว จากการที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศลจนกิเลสไม่สามารถเข้ามาครอบครองจิตได้หรืออยู่ในธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส เช่น พิจารณาอสุภกรรมฐาน ราคะความกำหนัดก็จะถูกระงับไปชั่วขณะ

๓. สมุจเฉทวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นด้วยการตัดขาดหมายถึงดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ตั้งแต่โสดาปัตติมรรค เป็นต้นไป เมื่อความหลุดพ้นนี้เกิดขึ้น กิเลสจะไม่กลับเกิดขึ้นอีก

๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นด้วยความสงบระงับคืออาศัยโลกุตตรมรรค ดับกิเลสเด็ดขาด บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับ ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้นชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

๕. นิสสรณวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นด้วยการสลัดกิเลสออกได้หมด คือดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับอย่างถาวร ภาวะเช่นนี้ เรียกว่านิสสรณวิมุตติ ได้แก่ อมตธาตุ คือ นิพพาน

ความหลุดพ้นทั้ง ๕ ประเภทนี้ มีความต่างกันอยู่มากเพราะบางประเภทก็หลุดพ้นชั่วขณะ บางประเภทก็หลุดพ้นได้อย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้จึงสามารถจัดความ

---

[๗๗] ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๔/๒๘. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ.๒๕๐๐.** และดูประกอบในพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

หลุดพ้นทั้ง ๕ ประเภทได้เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกิยะ และระดับโลกุตระ วิกขัมภนวิมุตติ และ ตทังควิมุตติ เป็นความหลุดพ้นระดับโลกิยะ ยังกำจัดกิเลสไม่ได้เด็ดขาด ข่มกิเลสด้วยอำนาจของฌาน แต่เมื่อออกจากฌานกิเลสก็กลับเกิดขึ้นมาอีก ส่วนสมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตระ เป็นความหลุดพ้นของพระอริยเจ้า อันเป็นผลมาจากการทำลายกิเลสได้อย่างเด็ดขาด กิเลสไม่สามารถกลับมาเกิดขึ้นได้อีก ถือเป็นความหลุดพ้นระดับสูงสุด

ภาวะของผู้หลุดพ้น (ภาวะของพระอรหันต์)

ผู้บรรลุหรือหลุดพ้น ก็คือ พระอรหันต์ หรือพระขีณาสพ ภาวะของผู้หลุดพ้นหรือผู้บรรลุนิพพาน มี ๓ ประการ ดังนี้[๗๘] ภาวะทางปัญญา, ภาวะทางจิต, ภาวะทางความประพฤติ

๑) ภาวะทางปัญญา

ภาวะทางปัญญาของผู้หลุดพ้น คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความเป็นจริง รับรู้อารมณ์ทางอายตนะด้วยจิตใจที่เป็นกลาง และมีสติ ไม่หวั่นไหว ลึกซึ้งไปอีกคือมีปัญญารู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญญลักษณะ ที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณ์ภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และรู้จักใช้ภาษาเป็นเครื่องสื่อความหมายโดยไม่ยึดติดในสมมุติบัญญัติของภาษา เมื่อเกิดปัญญารู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เห็นอาการที่มันเกิดจากเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกันและกันจึงเกิดมีขึ้น ก็จะเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง และไม่ต้องเชื่อโดยผ่านความรู้ของผู้อื่น เพราะรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง รู้เองเห็นเองแล้วไม่ต้องรู้เห็นผ่านคนอื่นคือรู้เองเห็นแล้ว ไม่ต้องอาศัยศรัทธาอีกต่อไป

๒) ภาวะทางจิต

ภาวะทางจิตที่สำคัญของผู้หลุดพ้น คือ ความเป็นอิสระ สืบเนื่องมาจากปัญญา คือเห็นตามความเป็นจริง จึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส ลักษณะของจิตที่เป็นอิสระก็คือ การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เย้ายวนทั้งหลาย กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ ทำให้ไม่หวาดเสียวสะดุ้ง หวั่นไหว ไม่ติดในสิ่งต่าง ๆ ในกามในบุญและบาป ไม่ติดในอารมณ์ต่าง ๆ อันจะเป็นเหตุให้ต้องรำพึงหลังหวังอนาคต ไม่หวังสิ่งใด จึงพ้นจาก

---

[๗๘] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๔๒.

ความผิดหวังและสมหวัง อยู่เหนือความผิดหวังและสมหวัง เป็นอิสระหรือพ้นจากความหวัง เพราะมีความสุขบริบูรณ์เต็มที่ทุกขณะ จึงไม่มีทางที่จะผิดหวังหรือสิ้นหวัง จิตใจสงบปลอดโปร่ง เยือกเย็น ไม่มีความกระวนกระวาย หงุดหงิด หงอยเหงา เบื่อหน่าย มีความสุขทุกเมื่อ ไร้กังวล สุขภาพจิตดี เป็นไทแก่ตัวไม่เร่าร้อนกระวนกระวาย ภาวะทางจิตนี้กล่าวโดยสรุปก็คือ ลักษณะแห่งพัฒนาการของชีวิต จิตใจ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพและท่าทีต่อสิ่งต่าง ๆ หรือต่อโลกและชีวิตโดยส่วนรวม

๓) *ภาวะทางความประพฤติ หรือ การดำเนินชีวิต*

ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว ศีลของท่านจะสมบูรณ์ การกระทำของท่านจึงอยู่ในกรอบของศีลโดยอัตโนมัติ จึงไม่มีโอกาสประพฤติเสียหาย หรือทุศีลได้ พระอรหันต์ท่านดับกรรมได้แล้ว หรือสิ้นกรรมแล้ว การกระทำของท่านจึงเรียกว่า กิริยา ที่ว่าดับกรรมนั้นหมายถึงไม่กระทำการต่าง ๆ โดยมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ครอบงำ แต่ทำด้วยจิตที่เป็นอิสระ มีปัญญารู้แจ้งชัดตามเหตุผล มีความเคลื่อนไหวที่เป็นอิสระตามทางของปัญญา หรือภาวะที่มีปัญญาเป็นแรงจูงใจ ในการกระทำ เมื่อมองเห็นคนอื่นที่กำลังมีปัญหาถูกความทุกข์บีบคั้นอยู่ จึงมีความกรุณาเกิดขึ้น เห็นอกเห็นใจเข้าใจและช่วยเหลือทำกิจของพระศาสนาโดยการประกาศเผยแพร่หลักธรรม ส่งเสริมสติปัญญา และคุณธรรมต่าง ๆ ตลอดจนการดำเนินชีวิตก็ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม รวมความว่าการดำเนินชีวิตของพระอรหันต์ทั้งด้านกิจการงาน และความประพฤติส่วนตัว มุ่งเพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก คำนึงถึงความเป็นแบบอย่างที่ดีของอนุชนคนรุ่นหลัง

ตามปกติคนเราจะทำอะไรต้องมีแรงจูงใจในการกระทำ แรงจูงใจนั้นคือ ความปรารถนา ความต้องการ ซึ่งก็คือตัณหานั่นเอง เมื่อบุคคลบรรลุนิพพาน ละตัณหาได้แล้วก็หมดแรงจูงใจ ในการที่จะทำการต่างๆ แต่พระอรหันต์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะแรงจูงใจที่ทำให้พระอรหันต์ทำการต่างๆ คือ ปัญญา ไม่ใช่ตัณหาอย่างปุถุชนเรา ภาวะที่ปัญญาเป็นแรงจูงใจนั้น ถ้าพิจารณาให้ละเอียด จะพบว่ามีคุณธรรมอย่างหนึ่งที่เกิดแทรกอยู่ด้วยได้แก่ความกรุณา ความกรุณานี้เกิดขึ้นมาเอง เมื่อเห็นคนอื่นตกทุกข์ได้ยาก ถูกความทุกข์บีบคั้นอยู่ จิตใจของท่านจะเปิดกว้างพร้อมที่จะช่วยเหลือ ให้เขาได้หลุดพ้นเป็นอิสระจากปัญหานั้นๆ

พระอรหันต์ ท่านไม่คำนึงถึงประโยชน์ของตนเอง ไม่ห่วงใยเรื่องของตนเอง ท่านสามารถทำประโยชน์เพื่อคนอื่น เพื่อส่วนรวมได้ เพราะท่านทำประโยชน์ตนเสร็จสิ้นแล้ว จึงดำเนินชีวิตที่เหลืออยู่ด้วยการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ต่อสังคม ภาวะด้านการดำเนินชีวิต

ของพระอรหันต์ อาจแยกออกเป็น ๒ อย่างคือ การทำกิจหรือการงาน เพื่อส่วนรวมอย่างหนึ่ง และทำกิจเนื่องด้วยชีวิตส่วนตัวอย่างหนึ่ง การทำกิจหน้าที่เพื่อส่วนรวมนั้น พระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่มีอะไรจะหน่วงรั้งให้พะวง ย่อมอยู่ในฐานะพระอริยสาวกชั้นนำ ซึ่งจะทำหน้าที่ของพุทธสาวกได้ดีที่สุด ส่วนลักษณะการทำงานของพระอรหันต์มีปรากฏอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนา ก็คือการสั่งสอนอบรมเสริมสร้างสติปัญญาและวัตถุประสงค์ของการทำงานก็เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก (โลกานุกมฺปาย) เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (อตฺถาย หิตาย เทวมนุสฺสานํ)[๗๙] นี้เป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญของพระศาสนา

รวมความว่างานหลักของพระอรหันต์ได้แก่การอบรมสั่งสอน การให้ความรู้ การส่งเสริมสติปัญญา และคุณธรรมต่าง ๆ ตลอดถึงการดำเนินชีวิตของท่านก็เป็นแบบอย่างในทางที่มีความสุข มีคุณธรรม และเป็นชีวิตที่ดีงาม ซึ่งคนภายหลังถือเอาเป็นแบบอย่างได้ นอกจากความรับผิดชอบในงานเทศน์อบรมสั่งสอนแล้ว ท่านได้ประพฤติเป็นแบบอย่างในการเอาใจใส่รับผิดชอบต่อกิจการของส่วนรวม เช่นเมื่อมีเรื่องราวที่อาจกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของพระศาสนา ท่านก็จะขวนขวายดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อระงับเรื่องราวนั้นให้เรียบร้อย เช่น พระมหากัสสปเถระ เริ่มดำเนินการสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า พระอรหันต์ท่านเสร็จกิจแล้ว ก็ไม่หลีกหนีออกจากสังคมเอาตัวรอดแต่ลำพัง แต่กลับเอาเวลาที่เหลืออยู่บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม มิได้หวังผลตอบแทนใด ๆ และการดำเนินชีวิตของท่านก็เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า จากการดำเนินชีวิตส่วนตัวของท่านก็ดี จากหน้าที่ที่ต้องทำต่อส่วนรวมก็ดี พระอรหันต์จึงเป็นบุคคลที่พึงประสงค์ของสังคมโดยแท้

สรุปได้ว่า ภาวะทางปัญญา, ภาวะทางจิต, และภาวะทางความประพฤติและการดำเนินชีวิตของผู้บรรลุนิพพาน หรือ พระอรหันต์ ตามที่กล่าวมาแล้วรวมอยู่ในหลักสามข้อ คือ ปัญญา ที่เรียกว่า วิชชา, ความหลุดพ้นเป็นอิสระที่เรียกว่า วิมุติ และกรุณาที่แผ่ออกไปทำให้ผู้อื่นได้วิชชา และวิมุติไปด้วย การบรรลุนิพพานหรือความหลุดพ้นย่อมเสร็จสิ้นเพียงแค่วิชชาและวิมุติ คือวิชชาเป็นมรรค และวิมุติเป็นผล ส่วนกรุณา เป็นเรื่อง

---

[๗๙] ที. ม. ๑๐/๑๐๗/๑๔๐. ที. ปา. ๑๑/๒๒๖/๒๒๖. อ้างในพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๕๔.

ของการทำเพื่อผู้อื่น กล่าวคือเรื่องส่วนตัว สำเร็จที่วิชชาและวิมุติ ส่วนเรื่องที่ทำเพื่อผู้อื่นเป็นกิจของความกรุณาที่รับช่วงต่อไป ปัญญาช่วยทำกิจของตนให้สำเร็จ ส่วนกรุณาช่วยทำกิจของคนอื่นให้สำเร็จ ปัญญาเป็นแกนนำของประโยชน์ตน กรุณาเป็นแกนนำของประโยชน์ผู้อื่น ทั้งสองประการนี้มีความหมาย และเป็นของแท้จริงได้ก็เพราะมีวิมุติ หรือความหลุดพ้นเป็นหลัก

จากการศึกษาแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาพอสรุปได้ดังนี้

พุทธปรัชญาเถรวาท มีความคิดว่า ทุกข์ เป็นตัวปัญหาที่สำคัญ และคำสอนที่พระพุทธเจ้านำมาสอนล้วนเป็นเรื่องเกี่ยวกับทุกข์ และวิธีการดับทุกข์เพราะพุทธปรัชญามองว่าชีวิตมนุษย์โดยทั่วไป ถูกความทุกข์นานาประการตามบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ความทุกข์มีมากมาย แต่เมื่อกล่าวโดยสรุป ก็มี ๒ ประการ คือ ทุกข์กาย และทุกข์ใจ

สาเหตุของทุกข์ หรือตัวการให้เกิดทุกข์ก็คือ กิเลสต่าง ๆ เช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นต้น กิเลสต่างๆ เหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์กระทำกรรม เมื่อทำกรรมย่อมต้องได้รับผลของกรรม ซึ่งก็คือ วิบาก ตราบใดที่อวิชชายังไม่ถูกกำจัดมนุษย์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดตลอดไป การเวียนว่ายตายเกิด พุทธปรัชญาเรียกว่า สังสารวัฏ และการเกิดบ่อยๆ ซ้ำๆ ซากๆ ในวัฏสงสาร เช่นนี้ เป็นความทุกข์

การจะพ้นจากทุกข์ได้นั้น พุทธปรัชญาให้แนวทางว่าจะต้องปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลางได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ มรรคมีองค์ ๘ โดยสรุปก็คือ ศีล, สมาธิ, ปัญญา นั่นเอง ศีล เป็นคุณสมบัติเบื้องต้นจะต้องมีเป็นอันดับแรกเมื่อมีศีลแล้วก็เหมาะที่จะเจริญสมาธิจิตที่มีสมาธิตั้งมั่นดีแล้วก็เหมาะที่จะเจริญปัญญา และการเจริญปัญญานี้จะนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริง จนสามารถกำจัดกิเลสอันเป็นสาเหตุของปัญหาได้ และหลุดพ้นจากทุกข์ในที่สุด

ขั้นตอนหรือลำดับขั้นของความหลุดพ้นนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดมัคคญาณครั้งแรกจะเป็นพระโสดาบัน ครั้งที่สองเป็นพระสกทาคามี ครั้งที่สามจะเป็นพระอนาคามี และครั้งที่สี่จะเป็นพระอรหันต์

ประเภทของความหลุดพ้น พุทธปรัชญา ได้แบ่ง การหลุดพ้นออกเป็น ๕ ประเภท คือ วิกขัมภนวิมุติ การหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ ตทังควิมุติ หลุดพ้นชั่วคราว สมุจเฉทวิมุติ หลุดพ้นด้วยการตัดขาด ปฏิปัสสัทธิวิมุติ หลุดพ้นด้วยความสงบระงับ และนิสสรณวิมุติ หลุดพ้นด้วยการสลัดกิเลสออก ความหลุดพ้นทั้ง ๕ ประเภทนี้จัดเป็น ๒ ระดับ คือ วิมุติ ๒ ข้อแรก จัดเป็นระดับ โลกิยะ และ ๓ ข้อหลังเป็นระดับโลกุตตระ

บทที่ ๓

แนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในปรัชญาเชน

ปรัชญาเชน ก่อตั้งโดยท่านศาสดามหาวีระ ว่ากันว่าท่านเป็นติรถังกร องค์ที่ ๒๔ และเป็นองค์สุดท้าย ในจำนวนติรถังกรทั้งหมด ๒๔ องค์[๑] มีชีวิตร่วมสมัยกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เรียกท่านว่า นิครนถ์ นาฎบุตร[๒] ซึ่งอยู่ในจำนวนครูทั้งหก คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคศาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ และสัญชัย เวลัฏฐบุตร

ปรัชญาเชนก็คล้ายกับปรัชญาอินเดียระบบอื่น ๆคือมองโลกมนุษย์ว่าเป็น ทุกข์ ทุกข์เกิดจากการติดข้อง หรือ พันธนา (Bondage) ของชีวะ (Soul) กับอนุภาคของกรรมโดยมีสาเหตุมาจากอวิชชา การจะพ้นทุกข์ได้ต้องทำลายอวิชชา อาจกล่าวได้ว่าเป้าหมายสูงสุดในชีวิต (Summum Bonum) ของปรัชญาเชน คือการหลุดพ้นหรือการบรรลุโมกษะ อันได้แก่ ภาวะที่ชีวะปราศจากอาสวะกิเลส เป็นชีวะที่บริสุทธิ์ แต่ที่ชีวะไม่สามารถบรรลุโมกษะได้ ก็เนื่องด้วยอำนาจของกรรมที่ซึมซับติดอยู่ในชีวะ[๓] ซึ่งเชนเรียกภาวะที่อนุภาคของกรรมติดอยู่กับชีวะนี้ว่า พันธนา (Bondage)[๔] ดังนั้น การศึกษาแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นของปรัชญาเชน จึงต้องศึกษาเรื่องกรรมด้วย

กรรม

ปรัชญาเชนถือว่า เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะเป้าหมายสูงสุดของชีวิตก็คือการแยกกรรมออกจากชีวะ ชีวะที่ปราศจากกรรมจะมีสภาพบริสุทธิ์ แต่ด้วยอำนาจของกรรมจึงทำให้ชีวะต้องมัวหมอง ด้วยเหตุที่เชนยกเรื่องกรรมเป็นหลักจึงมีผู้เรียก

---

[๑] Jack Fincaan, The Archaeology of world Religion. (London : Oxford University Press. 1965), P. 190.

[๒] อดิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๓๘๙.

[๓] Jadunath Sinha, A History of Indian Philosophy Vol. II. (Meerut : Sri Gouraga Press, 1952.), P. 219.

[๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔๒.

เชนว่า กรรมวาทิน[๕] และการจะเข้าใจเรื่องกรรมในปรัชญาเชนจะต้องเริ่มที่ความหมายของกรรม

ความหมายของกรรม

กรรม ตามทรรศนะของเชน ไม่ได้หมายถึงการกระทำเหมือนกับปรัชญาอินเดียระบบอื่นๆ แต่กรรม คือวัตถุ (Matter) ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ปุทคละ (Pudgla) มีลักษณะเป็นอนุภาคเล็กๆ(Atom) ซึ่งละเอียดมากและไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส[๖] อนุภาคของกรรม (Karmic matter) จะเกิดขึ้นทุกครั้งเมื่อมีการกระทำ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นความดีหรือชั่วก็ตาม อนุภาคของกรรมก็จะเข้าไปซึมซับติดอยู่กับชีวะทุกขณะ[๗]

สิ่งที่เป็นลักษณะของจิตใจ เช่น ความยินดี ความเจ็บปวด ความสุข ความทุกข์ เป็นต้น เชนจัดว่าเป็นสสาร ในเรื่องนี้ เชนได้ให้เหตุผลว่า "ประสบการณ์ทางจิต เช่น ความสุข ความทุกข์ ย่อมไม่มีอิสระจากสาเหตุทางวัตถุ เพราะย่อมต้องได้รับมาจากประสบการณ์ภายนอกที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุเสมอ ดังนั้น การกระทำ ทุกอย่าง ก็ย่อมให้เกิดอนุภาคของกรรมขึ้น และกรรมนี้เองที่ทำให้ชีวะต้องมัวหมอง"[๘]

นอกจากนี้ ในอุปาลีวาทสูตร[๙] ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า คำว่า กรรม ท่านนิครนถนาฏบุตร เรียกว่า ทัณฑะ ทัณฑะมี ๓ คือ กายทัณฑะ โทษทางกาย วจีทัณฑะ โทษทางวาจา และมโนทัณฑะ โทษทางใจ บรรดาทัณฑะทั้ง ๓ นี้ กายทัณฑะ มีโทษมากที่สุด และในปัญหาเรื่องกรรมนี้ อุบาลีคฤหบดีสาวกคนสำคัญของท่านนิครนถนาฏบุตร รับอาสาไปโต้วาทะกับพระพุทธเจ้า ในที่สุดก็เลื่อมใสในคำชี้แจงของพระพุทธองค์ และปฏิญาณตนนับถือพระพุทธศาสนา

---

[๕] พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตฺติ, "การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเชนกับพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖ หน้า ๒๔.

[๖] S. Gopalan, **Outlines of Jainism**, (New Delhi : Willy Eastery Prinvate, 1973), PP. 166-167.

[๗] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, **Vol. II** P. 239.

[๘] S. Gopalan, Outlines of Jainism, P. 167.

[๙] ม.ม. ๑๓/๕๖/๓๗, **ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ**, ๒๕๐๐.

ประเภทของกรรม

เชนแบ่งกรรมออกเป็น ๘ ประเภท[๑๐] คือ

๑. ชญานาวรนียะ (Jañānāvaraniya) คือ กรรมที่ปิดบังความรู้

๒. ทรรศนาวรนียะ (Darśanāvaraniya) คือ กรรมที่ปิดบังความเห็นชอบ

๓. อันตรายะ (Antarāya) คือ กรรมที่ปิดบังพลังภายในของชีวะ คือ ขัดขวางพลังงานของชีวะให้เป็นพลังงานที่ไม่สมบูรณ์ ขัดขวางการกระทำความดี ถึงแม้ว่าในส่วนลึกลงไปชีวะปรารถนาที่จะกระทำก็ตาม

๔. โมหนียะ (Mohaniya) คือ กรรมที่ทำให้เกิดความหลง

๕. อายุส (Āyus) คือ กรรมที่กำหนดความยืดยาวของชีวิต โดยที่กำหนดภพหรือภูมิที่ชีวะไปเกิด ซึ่งแต่ละประเภทขึ้นอยู่กับความยืนยาวของชีวะ ๔ ประเภท คือ ชีวะของเทวดา ชีวะของมนุษย์ ชีวะของสัตว์ดิรัจฉาน และชีวะของสัตว์นรก

๖. นามัน หรือ นาม (Nāma) คือ กรรมที่กำหนดรูปแบบ รวมทั้งลักษณะของร่างกายที่ชีวะไปอิงอาศัยอยู่

๗. โคตร (Gotra) คือ กรรมที่กำหนดสิ่งแวดล้อม และครอบครัวที่ชีวะไปเกิด

๘. เวทนียะ (Vedaniya) คือ กรรมที่ทำให้เกิดความสุขหรือความทุกข์

ในบรรดากรรมทั้ง ๘ ประเภทนี้ สำหรับ ๔ ประเภทแรก เรียกว่า ฆาตีกรรม (Ghātikarm) เพราะเป็นกรรมที่ปิดบังธรรมชาติที่แท้จริงของชีวะ และกรรมนี้จะนำไปสู่ความทุกข์ รวมทั้งทำให้การพัฒนาทางศีลธรรมล่าช้า ส่วนกรรม ๔ ประเภทหลัง เรียกว่า อฆาตีกรรม (Aghātikarm) กรรมนี้มีทั้ง กุศล และอกุศล จึงนำไปสู่ความสุขและความทุกข์ แต่ไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการพัฒนาการทางศีลธรรม[๑๑]

นอกจากนี้ ปรัชญาเชน ได้แบ่งกรรมแต่ละประเภทออกเป็นชนิดย่อยๆ อีกดังนี้[๑๒]

---

[๑๐] Hermann Jacobi, "Jaina Sutras" Part II in **The Secred Book of The East, Vol. 45.** (New Delhi : Motial Banarsidess, 1973), PP. 192-194.

[๑๑] Dayanand Bharagara, **Jaina Ethics**, P. 59.

[๑๒] Mohan Lal Mehata, **Jaina Culture**, PP. 73-74.

๑. ชญานาวรนียะ (Jañānāvaraniya) เป็นกรรมที่ปิดบังความรู้ชอบ คือ ครอบคลุมความรู้อันแท้จริงของชีวะ ทำให้ชีวะได้รับความรู้แตกต่างกัน ๕ ระดับ คือ[๓๓]

ก) มติ (Mati) คือ กรรมที่ปิดบังความรู้จากประสาทสัมผัส

ข) ศรุติ (Śruti) คือ กรรมที่ปิดบังจากการบอกเล่า

ค) อวธิ (Avadhi) คือ กรรมที่ปิดบังความรู้ที่อยู่เหนือขอบเขตจำกัด

ง) มนหปรฺยายะ (Manahpryāya) คือ กรรมที่ปิดบังความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น

ฉ) เกวล (Kevala) คือ กรรมที่ปิดบังความรู้สูงสุด

๒. ทรรศนาวรนียะ (Darśanāvaraniya) คือ กรรมที่ปิดบังความเห็นชอบ แบ่ง ออกเป็น ๙ ระดับ คือ[๓๔]

ก) จักษุ (Cakṣus) คือ กรรมที่ปิดบังปัญญาไม่ให้เกิดจักขุญาณ

ข) อจักษุ (Acukṣus) คือ กรรมปิดบังไม่ให้เกิดปัญญาทางผัสสะอื่นนอกจากจักษุสัมผัส

ค) อวธิ (Avadhi) คือ กรรมที่ปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นความรู้ที่อยู่เหนือขอบเขตจำกัด

ง) เกวละ (Kevara) คือ กรรมที่ปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นความรู้สูงสุด

จ) นิทรา (Nidrā) คือ กรรมที่ทำให้หลับ

ฉ) นิทรานิทรา (Nidrānidrā) คือ กรรมที่ทำให้หลับสนิท

ช) ปรจลา (Pracalā) คือ กรรมที่ทำให้หลับ แม้ในขณะนั่ง หรือยืน

ฌ) ปราจลาปรจลา (Prācalāpracalā) คือ กรรมที่ทำให้หลับ แม้ในขณะเดิน

ญ) สตยานคฤทธิ (Styānagṛdhi) คือ กรรมที่ทำให้หลับโดยไม่รู้สึกตัว

๓. อันตราย (Obstructive Karma) คือ กรรมที่เป็นตัวอุปสัคขัดขวางพลังงานตามธรรมชาติของชีวะ ให้เป็นพลังงานที่ไม่สมบูรณ์ ขัดขวางการทำความดีถึงแม้ว่าในส่วนลึกลงไปชีวะปรารถนาที่จะทำก็ตาม ซึ่งได้แก่กรรมที่ขัดขวางต่อสิ่งเหล่านี้ คือ ทาน

---

[๓๓] Jadunath Sinha, A History of Indian Philosophy Vol. II P. 224.

[๓๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๔.

(Dāna) ลาภ (Lābha) โภคะ (Bhoga) อุปโภคะ (Upabhoga) และ วิริยะ (Viriya)[๑๕]

๔. โมหนียะ (Delude) ได้แก่กรรมที่ทำให้เกิดความหลง ความเข้าใจผิด แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๑๖]

ก) ทรรศนะโมหนียะ (Darśanamohaniya) คือ กรรมที่ทำให้เข้าใจผิด (ปิดบังความเห็นชอบ)

ข) จาริตรโมหนียะ (Cāritramohaniya) คือ กรรมที่ทำให้ปฏิบัติในทางผิด (ปิดบังความประพฤติชอบ)

๕. อายุส (Āyus) คือ กรรมที่เป็นตัวกำหนดความยืนยาวของชีวิต (The Longavity Determining Karma) โดยที่กำหนดภพหรือภูมิที่ชีวะไปเกิด ซึ่งแต่ละประเภทขึ้นอยู่กับความยืนยาวของชีวะ ๔ ประเภท คือ เทวดา มนุษย์ สัตว์ และสัตว์นรก

๖. นามะ (The Body Making Karma) คือ กรรมที่กำหนดพื้นฐานหรือสิ่งแวดล้อมของชีวิต รวมทั้งกำหนดคุณลักษณะของร่างกายที่ชีวะเข้าไปอิงอาศัยอยู่ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

ก) กรรมที่กำหนดรูปแบบ รวมทั้งคุณสมบัติที่ดี

ข) กรรมที่กำหนดรูปแบบ รวมทั้งคุณสมบัติที่เลว

๗. โคตร (Status Determining Karma) คือ กรรมกำหนดสิ่งแวดล้อมได้แก่ตระกูลที่ชีวะไปเกิด แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๑๗]

ก) กรรมที่กำหนดครอบครัวที่สูง

ข) กรรมที่กำหนดครอบครัวที่ต่ำ

๘. เวทนียะ (The Feeling Production Karma) คือ กรรมที่ทำให้เกิดความสุข หรือทุกข์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๑๘]

ก) สาตาเวทนียะ (Sātāvedaniya) คือ กรรมที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเบิกบานใจ ความพอใจ

---

[๑๕] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**Vol. II P. 224.

[๑๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๕.

[๑๗] พระมหาสมเกียรติ อคฺคกิตฺติ, **"การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเชนกับพุทธปรัชญาเถรวาท"**,หน้า ๒๘.

[๑๘] **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Vol. 7, P. 469.

ข) อสาตาเวทนียะ (Asātāvedaniya) คือ กรรมที่ก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจ ความทุกข์ หรือ ความเจ็บปวด

กรรมทั้ง ๘ ชนิดนี้ เป็นผลมาจากการกระทำของ ชีวะทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ และสาเหตุของการกระทำได้แก่ อวิทยา หรือ อวิชชา คือ ความเขลาไม่รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของชีวะ[๑๙]

ปรัชญาเชน ได้จัดกรรมทั้งหมด ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ กรรมดี (ปุญญะ หรือ สุภะ) และกรรมชั่ว (ปาปะ หรือ อสุภะ)[๒๐] การกระทำดี ทำให้เกิดอนุภาคของกรรมดี และนำมาซึ่งความสุข การกระทำชั่ว ทำให้เกิดอนุภาคของกรรมชั่วและนำมาซึ่งความทุกข์ เมื่อกระทำกรรมใดๆ ลงไป อนุภาคของกรรมดีและอนุภาคของกรรมชั่วก็จะต้องหลั่งไหลแทรกซึมเข้าไปติดอยู่กับชีวะ ทำให้ชีวะต้องมัวหมองและสูญเสียความบริสุทธิ์ดั้งเดิมไป การหลั่งไหลของอนุภาคของกรรมนี้ เรียกว่า อาสรวะ ส่วนการที่ชีวะต้องมัวหมองด้วยอนุภาคของกรรม เรียกว่า พันธนา (Bondage)[๒๑] และเชนถือว่า สภาพที่ชีวะต้องมาติดข้องกับวัตถุ (วัตถุคืออนุภาคของกรรม) และยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์เป็นความทุกข์[๒๒]

ดังนั้น การกระทำเพียงแค่ความดี จึงมิใช่จุดมุ่งหมายสูงสุดของปรัชญาเชน แต่จุดหมายสูงสุดของเชนอยู่ที่จักต้องแยกกรรมทั้งดีและชั่วออกจากชีวะให้ได้อย่างเด็ดขาด เมื่อสามารถกระทำได้เช่นนี้แล้ว เชนเรียกว่า บรรลุโมกษะ[๒๓] หรือบรรลุถึงความหลุดพ้นแล้ว

๓.๑ ความหมายของความหลุดพ้น

การจะทราบความหมายของความหลุดพ้นได้ จะต้องศึกษาจากความหมายของคำว่าโมกษะ ที่มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

---

๑๙ Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy,** Vol.II P. 219.

๒๐ Mohan Lal Mehta, **Jaina Culture,** P. 234.

๒๑ Radhakhisnam and charles A. Moore, **A Source Book in Indian Philosophy,** (New Jerscy : Princeton University Press, 1971), P. 252.

๒๒ พัชรภรณ์ คชสังสีห์, "**ทรรศนะเรื่องการติดข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเชน**", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗. หน้า ๓๑.

๒๓ Jadunath Sinha, **A history of Indian Philosophy Vol.II,** P. 273.

โมกษะ หมายถึง การที่ชีวะหลุดพ้นจากพันธนา (Bondage) และหมายถึงการที่ชีวะบรรลุถึงความสมบูรณ์[๒๔]

โมกษะ หมายถึง ความหลุดพ้น หลุดพ้นจากเครื่องผูกคือกรรม[๒๕]

โมกษะ หมายถึง ความหลุดพ้นของวิญญาณจากอนุภาคของกรรม[๒๖]

โมกษะ หมายถึง สภาวะที่เป็นอิสระจากปวงกรรมของวิญญาณ เพราะไม่มีสาเหตุของการติดข้อง (Bondage) และสลัดกรรมทิ้งเสียได้[๒๗]

โมกษะ หมายถึง ความอิสระจากอนุภาคของกรรมทั้งหลาย เพราะไม่มีสาเหตุของความติดข้อง เพราะสละเสียซึ่งกรรม[๒๘]

จากคำนิยามข้างต้น พอสรุปได้ว่า โมกษะ ก็คือการที่ชีวะ (วิญญาณ) หลุดพ้นจากการผูกพันของอนุภาคของกรรม และบรรลุถึงความสมบูรณ์ เพราะสามารถสกัดกั้นกรรมใหม่ มิให้หลั่งไหลเข้าไปสู่ชีวะ ที่เรียกว่าสังวร และสามารถทำลายกรรมเก่าให้หมดไปได้ที่เรียกว่า นิรชรา เมื่อชีวะกำจัดกรรมได้หมดแล้วก็จะบรรลุถึงความสมบูรณ์ ๔ ประการ ได้แก่ มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ มีความรู้อันหาที่สุดมิได้ มีอำนาจอันหาที่สุดมิได้ และมีความสุขอันหาที่สุดมิได้[๒๙]

๓.๒ วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น

เชน ถือว่าสภาพดั้งเดิมของชีวะนั้นมีความสมบูรณ์ มีความบริสุทธิ์ ความรู้ อำนาจ ศรัทธา และความสุข แต่ชีวะต้องสูญเสียสภาพดั้งเดิมไป โดยต้องมัวหมองเพราะอนุภาคของกรรมที่หลั่งไหลแทรกซึมเข้าไปซึมซับติดอยู่กับชีวะ และการซึมซับของอนุภาคของกรรมนั้นไม่เหมือนกับฝุ่นละอองที่เกาะติดกับแผ่นกระจก แต่จะซึมซับเข้า

---

[๒๔] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๔๙.

[๒๕] สุชีพ ปุญญานุภาพ, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖๐.

[๒๖] I. C. Sharma. **Ethical Philosophics of India**, (New York : Harpper & Row, Publishers, Inc. 1963.), P. 133.

[๒๗] Dayanand Bharagava, **Jaina Ethics**, (New Delhi : Motital Banarsidass, 1968), P. 72.

[๒๘] Radhakisnan, **Indian Philosophy Vol.I**, (London : george Allen & Unwin Ltd., 1956), P. 332.

[๒๙] พระมหาสนั่น กมโล, **ปรัชญาอินเดีย เล่ม๒**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๑๑๐.

เป็นเนื้อเดียวกันกับชีวะเหมือนกระดาษที่ดูดซึมหมึก หรือสีที่เข้าผสมกับน้ำ ซึ่งจะทำให้กระดาษหรือสีเสียคุณภาพดั้งเดิมไป[๖๐] การที่อนุภาคของกรรมเข้าไปซึมซับติดอยู่กับชีวะนี้ เชนเรียกว่า พันธนา (Bondage)[๖๑] ซึ่งทำให้ชีวะต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารเป็นความทุกข์ ดังนั้นเพื่อจะให้พ้นจากทุกข์จักต้องแยกชีวะออกจากกรรมให้ได้เด็ดขาด[๖๒]

สาเหตุสำคัญที่ดึงดูดเอาอนุภาคของกรรมให้เข้าไปซึมซับติดกับชีวะ คือ อวิทยาหรือ อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ อวิทยานี้เป็นสาเหตุให้เกิดกิเลส ที่เรียกว่า กษายะ แปลว่า สารที่เป็นยางเหนียว มี ๔ ชนิดคือ โกรธ (ความโกรธ) โลภะ (ความอยากได้) มานะ (ความถือตัว) และ มายา (ความหลง)[๖๓] กิเลสเหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการกระทำกรรมต่าง ๆ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ลักษณะของการกระทำกรรมเชนเรียกว่า "โยคะ" ส่วนกรรมที่กระทำลงไปจะมีสภาพเป็นอนุภาคเล็ก ๆ และกษายะ ซึ่งเป็นกิเลสของชีวะมีสภาพเป็นยางเหนียว จะทำหน้าที่ดึงดูดเอาอนุภาคของกรรมให้ไหลแทรกซึมเข้าไปติดอยู่กับชีวะทำให้ชีวะเสียความบริสุทธิ์ไป[๖๔] การหลั่งไหลของอนุภาคของกรรมเข้าสู่ชีวะ เรียกว่า อาสรวะ ซึ่งทำให้ชีวะสูญเสียธรรมชาติดั้งเดิมไปกลายเป็นชีวะที่มัวหมอง อันทำให้เกิดการติดข้องในสังสารวัฏฏ์

การจะทำให้ชีวะกลับไปสู่ความบริสุทธิ์ดังเดิม จะต้องขจัดอนุภาคของกรรมออกจากชีวะให้หมดสิ้น แต่อนุภาคของกรรมที่แทรกซึมติดอยู่กับชีวะนั้น มีทั้งอนุภาคของกรรมเก่าและอนุภาคของกรรมใหม่ ดังนั้น การกำจัดอนุภาคของกรรมให้สิ้นจึงมี ๒ วิธี คือ[๖๕]

๑. การปิดกั้นมิให้อนุภาคของกรรมใหม่หลั่งไหลแทรกซึมเข้าสู่ชีวะได้อีก เรียกว่า สัมวร (Saṁvara)[๖๖] และได้แบ่งออกเป็น ๒ คือ

---

[๖๐] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy Vol.II**, P. 226.

[๖๑] Sarvapalli Radhakisnan, and charles A Moore, **A Source Book in Indian Philosophy**, (New Jersey : Princetion University Preess, 1974), P. 252.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน.

[๖๓] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy Vol. II**, P. 243.

[๖๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๕.

[๖๕] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, P. 240.

[๖๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔๔.

ก) ภาวสัมวร (Bhāvasaṁvara) คือ ขั้นตอนของความคิด เมื่อชีวะเริ่มสามารถหยุดสาเหตุของการหลั่งไหลของอนุภาคของกรรมได้ ดังนี้[๓๗]

(๑) ไตรคุปติ (Trigupti) คือ การยับยั้งตนเองทั้งทางด้านกาย วาจา และใจ จากกิจกรรมทางโลก

(๒) ปัญจสมิติ (Pañcasamiti) คือ ทางแห่งความระมัดระวัง ๕ ประการ คือ ระมัดระวังในการเดิน การพูด การกิน การถือของ และการรับประทานตามสมควร

(๓) ทศลักษณะธรรม (Daśalakṣaṇadham) คือ คุณธรรม ๑๐ ประการ คือ การให้อภัย ความถ่อมตน การก้าวไปข้างหน้า มีสัจจะ สะอาด มีการยับยั้ง การสำนึกในความผิด การปล่อยวาง ไม่เดือดร้อนหรือไม่เห็นความแตกต่างเมื่อได้รับหรือสูญเสีย มีการควบคุมกามารมณ์ได้ดี

(๔) ทวาทศานุปรักสา (Davādaśānupraksā) คือ การไตร่ตรองเกี่ยวกับธรรมชาติของจักรวาล ๑๒ ประการ คือ ความไม่แน่นอน การขาดความช่วยเหลือ การมีอยู่ของโลก ความรัก ความแจ่มแจ้ง ความไม่บริสุทธิ์ การหลั่งไหลของกรรม การยับยั้งกรรม การทำลายกรรม จักรวาล ความยากในการได้รับความรู้ ความศรัทธาและความประพฤติที่ถูกต้อง และธรรมชาติของทางที่ถูกต้อง

(๕) ทวาวิมศติปริษหชยะ (Drāvimśatipriṣahajaya) คือ ความมีกำลังใจที่เข้มแข็งที่จะต่อสู้กับความยากลำบาก ๒๒ ประการ คือ ความหิว ความกระหาย ความร้อน ความเย็น ยุง การเปลือยกาย ความรังเกียจ ผู้หญิง การเดินมากเกินไป ท่าทาง การหลับ การถูกเหยียดหยาม การเบียดเบียน การขอบริจาค การผิดหวังในความสำเร็จ โรคภัย สัมผัส หนาม ของสกปรก ความเคารพและไม่เคารพ ความรู้ผิด การขาดความรู้ และศรัทธาผิด

(๖) ปัญจจาริตร (Pañcacāritra) คือ ความประพฤติ ๕ แบบ คือ ความมีใจมั่นคงและสงบ การได้รับความสงบกลับคืนมาหลังจากได้สูญเสียไป ความบริสุทธิ์และการไม่เบียดเบียน ความเป็นอิสระจากอารมณ์ ภาวะที่เป็นอิสระจากอารมณ์โดยสมบูรณ์ที่สุดอย่างแท้จริง

---

[๓๗] Dayanand Bharagva, **Jaina Ethics,** PP. 67-68.

ทั้ง ๖ ประการนี้ คือคุณธรรมที่จะทำให้ชีวะสามารถหยุดการหลั่งไหลอนุภาคของกรรมและเป็นคุณธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักบวชมากกว่าคฤหัสถ์ เพราะมีลักษณะที่เข้มงวดมาก

ข) ทรัพยสัมวร (Dravayasaṁvara) คือ ขั้นตอนที่ชีวะมีคุณธรรมทั้ง ๖ ประการดังกล่าว อันจะทำให้อนุภาคของกรรมใหม่ไม่สามารถหลั่งไหลเข้าสู่ชีวะได้อีกต่อไป

๒. การทำลายอนุภาคของกรรมเก่าให้หมดไป เมื่อสามารถทำลายกรรมเก่าได้หมดสิ้นแล้ว เรียกภาวะเช่นนี้ว่า นิรชรา[๓๘]

เมื่อสามารถหยุดการหลั่งไหลของอนุภาคแห่งกรรมได้แล้ว แต่ยังไม่สามารถทำให้พ้นจากทุกข์ได้ เพราะยังมีอนุภาคของกรรมเก่าที่สะสมอยู่ ดังนั้น จึงต้องมีการทำลายอนุภาคของกรรมเก่าด้วย การทำลายอนุภาคของกรรมเก่าจะต้องอาศัยความเข้มงวด โดยการบำเพ็ญตบะ (Tapa) คือ การทรมานร่างกาย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ[๓๙]

๑. ความเข้มงวดภายนอก (The External Austerities) มี ๖ ประการ คือ

ก) อนศนะ (Anaśana) การอดอาหาร คือ อาจจะอดอาหารในเวลาใดเวลาหนึ่งแล้วแต่จะกำหนดเอาเอง หรืออาจจะอดอาหารจนตายก็ได้

ข) อวเมาทรยะ (Avamaudarya) คือ การกินอาหารน้อยกว่าหนึ่งอิ่ม น้อยกว่าการกินตามปกติ การกินอาหารน้อยจะช่วยให้ควบคุมการหลับได้ และบำเพ็ญตบะได้ดีขึ้น

ค) วฤตติปริสังขยานะ (Vṛttiparisaṁkhyāna) คือ การยอมรับอาหารก็ต่อเมื่อเงื่อนไขที่นักบวชได้ตั้งใจไว้บรรลุผลสำเร็จ เงื่อนไขก็คือจำนวนบ้านของคฤหัสถ์ที่นักบวชไปเยือน ลักษณะของการรับอาหาร ชนิดของอาหาร และคุณสมบัติของผู้ให้ซึ่งบางครั้งที่เงื่อนไขดังกล่าวเป็นไปได้ยาก นักบวชก็ไม่สามารถรับอาหารได้ ก็ต้องอดอาหารเป็นเวลายาวนาน ซึ่งทำให้เกิดผลดีเพราะทำให้ความปรารถนาอาหารน้อยลง

---

[๓๘] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy Vol. II**, PP. 245-246.

[๓๙] Saravapalli Radhakisnam, and charles A. Moore, **A Source Book in Indian Philosophy**, P. 260.

ง) รสปริตยาคะ (Rasaparityāga) คือ ต้องกินอาหารเพื่ออยู่ มิใช่อยู่เพื่อกิน จึงต้องมีการควบคุมในรสชาติของอาหาร อาหารที่จะต้องงด คือ เนย นมสด นมข้น น้ำตาล เกลือ น้ำมัน

จ) วิวิกตศยยาสนะ (Viviktaśayyāsana) คือ นั่ง หรือ นอนในที่โดดเดี่ยว ซึ่งจะช่วยให้รักษาพรหมจรรย์ได้ง่ายขึ้น และช่วยในการศึกษาและการไตร่ตรองหลักธรรมได้ดีขึ้น

ฉ) กายกเลศะ (Kayakleśa) คือ การทรมานร่างกาย

การเข้มงวดภายนอกเหล่านี้ เป็นเพียงข้อปฏิบัติเริ่มต้น และเป็นแนวทางอันจะนำไปสู่การเข้มงวดภายใน ถ้านักบวชปฏิบัติเข้มงวดเฉพาะภายนอกยังไม่เป็นการเพียงพอ จึงต้องปฏิบัติความเข้มงวดภายในด้วย

๒. ความเข้มงวดภายใน (The Internal Austerities) มี ๖ ประการ คือ

ก) ปรายศจิตตะ (Prāyaścitta) คือ การสำนึกในความผิด เมื่อทำผิดทั้งเจตนาหรือไม่เจตนาก็ตาม ก็ยอมรับความผิดนั้นต่อครูอาจารย์แล้วตอบแทนความผิดนั้นโดยการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดต่อไป

ข) วินยะ (Vinaya) คือ การนับถือ บูชา ความสุภาพถ่อมตน

ค) ไวยยาวฤตยะ (Vaiyyāvṛtya) คือ การให้บริการแก่นักบวชเมื่อเกิดความจำเป็น

ง) สวาธยายะ (Svādhyāya) คือ การศึกษาคัมภีร์ทั้งการฟัง การอ่านและการซักถาม

จ) วยุตสรคะ (Vyutsarga) คือ การไม่ติดข้อง หมายถึงการสละความเป็นเจ้าของ ทั้งภายนอก เช่น สละทรัพย์ และภายใน เช่น สละความโกรธ

ฉ) ธยานะ (Dhyāna) คือ การฝึกสมาธิ (Meditation) ซึ่งถือว่า มีความสำคัญกว่าทุกข้อใน ๖ ข้อ เพราะก่อนที่ผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อบรรลุจะรู้ถึงธรรมชาติอันแท้จริงของตนเองได้ ย่อมต้องอาศัยการฝึกสมาธิเป็นสำคัญ[๔๐]

---

[๔๐] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy Vol. II**, P. 257.

ธยานะ (Dhyāna) คือ การมุ่งความสนใจของจิตไปที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง วิธีนี้คือการฝึกสมาธินั่นเอง สำหรับท่าในการฝึกธยานะจะเป็นท่าไหนก็ได้ ไม่จำกัด หากสำคัญอยู่ที่จิตของผู้ฝึกเท่านั้นที่จะต้องแน่วแน่ มั่นคง และบริสุทธิ์ แม้เชนจะไม่ให้ความสำคัญกับท่าของการฝึกธยานะก็ตาม แต่ได้แนะนำว่า ผู้ฝึกจะต้องหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ นั่งท่าขัดสมาธิ มือซ้ายวางไว้บนตักไม่เคลื่อนไหวใบหน้า แล้วกำหนดลมหายใจ (Prānāyāma) มีจุดมุ่งหมายเพื่อกำหนดจิตให้แน่วแน่ และสิ่งที่สำคัญกว่าการกำหนดลมหายใจ คือ การเพ่งจิตไปที่หน้าผาก (Pratyāhāra) นอกจากนั้น ยังมีการเพ่งจิตไปที่ ตา หู ปลายจมูก ปาก และระหว่างคิ้ว[๔๑] เป็นต้น

ธรรมะธยานะ แบ่งออกเป็น ๔ แบบ คือ[๔๒]

๑. อชญานวิจายะ (Ajñānavicāya) หมายถึง ความมีศรัทธาที่มั่นคงในคำสอนของคัมภีร์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ โดยประกอบด้วยความรู้แจ้งของตนด้วย

๒. อปายวิจายะ (Apāyavicāya) หมายถึง การคิดว่าชีวะที่ต้องมัวหมองด้วยอนุภาคของกรรมนั้นเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับหนทางแห่งความรู้แจ้ง รวมทั้งการไตร่ตรองถึงวิธีที่จะช่วยให้นักบวชที่มีศรัทธา ความรู้ และความประพฤติที่ผิด ๆ ได้กลับมามีความเห็นที่ถูกต้อง

๓. วิปากวิจายะ (Vipākvicāya) หมายถึง ความคิดในเรื่องผลของกรรม รวมทั้งความเพลิดเพลิน ความเจ็บปวดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน ซึ่งสามารถกำหนดและควบคุมได้

๔. สัมสถานวิจายะ (Saṁsthānavicāya) หมายถึง การไตร่ตรองถึงธรรมชาติและสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล ในลักษณะที่ปราศจากการติดข้อง รวมทั้งการไตร่ตรองถึงลักษณะรูปร่างของจักรวาล นรกทั้ง ๗ รวมทั้งความทุกข์ในนรก โลกมนุษย์ สวรรค์ทั้ง ๖ และความสุขในสวรรค์ รวมทั้งสิทธศิลา (Siddhasilā) ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชีวะหลุดพ้นแล้วจะไปสถิตอยู่

---

[๔๑] พัชราภรณ์ คชสังสีห์, "**ทรรศนะเรื่องการติดข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเชน**", หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

[๔๒] Bharagava dayanand, **Jaina Etics**, pp. 199-200.

ข้อสังเกตเกี่ยวกับธยานะ

ธยานะ ตามทรรศนะของเชน มิใช่หมายถึงการฝึกสมาธิอย่างเดียว แต่มีความหมายกว้างไปถึง การไตร่ตรอง เช่น ไตร่ตรองถึงวิธีที่จะช่วยให้มีศรัทธา ความรู้ และความประพฤติที่ผิด ให้กลับถูกต้อง ไตร่ตรองถึงธรรมชาติและสิ่งต่างๆ ในจักรวาล เป็นต้น ซึ่งต่างจาก ธยานะ (ฌาน) ของพุทธปรัชญา ธยานะของพุทธเป็นเพียงการฝึกสมาธิล้วนๆ ไม่ได้หมายถึงการไตร่ตรอง เพราะการไตร่ตรองนั้นเป็นความคิดไม่ใช่สมาธิ

ผู้มุ่งบรรลุโมกษะ เมื่อสามารถปฏิบัติตามหลักของสังวร และ นิรชรา ได้แล้ว ก็จะส่งผลให้เกิด สัมยัคชญาณ (Samyagjñāna) คือรู้ชอบ เป็นความรู้ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เมื่อความรู้ชนิดนี้เกิดขึ้นแล้วก็จะทำให้มองเห็นกรรมที่ทำให้ชีวะมัวหมอง เป็นการรู้เท่าทันกิเลสตัณหา สามารถแยกชีวะออกจากกรรมได้ ชีวะที่ปราศจากกรรมก็จะกลายเป็นชีวะที่บริสุทธิ์ อันเป็นภาวะดั้งเดิมของตน ภาวะนี้เรียกว่า การบรรลุโมกษะ เมื่อบรรลุโมกษะแล้ว ชีวะก็จะลอยขึ้นสู่เบื้องสูง และจะไปพำนักอยู่ที่ สิทธศิลา ซึ่งเป็นตรงยอดสุดของโลกากาศ[๔๓] ชีวะในสภาพดั้งเดิมนี้จะสามารถรู้แจ้งถึงพลังเดิมที่มีอยู่ในตน และได้บรรลุถึงความสมบูรณ์ ๔ ประการ คือ มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ มีความรู้อันหาที่สุดมิได้ มีอำนาจอันหาที่สุดมิได้ และมีความสุขอันหาที่สุดมิได้ และชีวะที่บริสุทธิ์นี้จะสถิตอยู่ ณ สิทธศิลาตลอดกาล[๔๔]

อย่างไรก็ตาม การบรรลุโมกษะนั้นมิใช่เพียงสัมยัคชญาณอย่างเดียว แต่ต้องปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเบื้องต้นก่อน เช่น ศรัทธาในปรีชาญาณของตีรถังกร (ศาสดา) ทั้งหลาย ข้อปฏิบัติเบื้องต้นนี้เรียกว่า ตริรัตนะ[๔๕] ดังนั้น เชนจึงได้วางหลักเกณฑ์และขั้นตอนของการศึกษาคำสอนของตีรถังกร เพื่อปฏิบัติให้เข้าถึงโมกษะไว้ ๓ ขั้นตอน[๔๖] ดังนี้

๑. สัมยัคทรรศนะ (Samyagdarśana) ความเห็นชอบ หมายถึงความเชื่อมั่น ความยอมรับนับถือโดยปราศจากความสงสัย ในสิ่งที่ยืนยันว่าเป็นจริง ๗ ประการ คือ ชีวะ อชีวะ อาสรวะ พันธะ สังวร นิรชรา และโมกษะ ผู้มุ่งบรรลุโมกษะ จะต้องมีสัมยัคทรรศนะ เพราะความสงสัยจะเป็นตัวอุปสรรคขวางกั้นความก้าวหน้าทางศีลธรรม ผู้มีสัมยัคทรรศนะ ซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญ ๘ ประการคือ

---

[๔๓] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, Vol. II, P. 218.

[๔๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๑.

[๔๕] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๕๔.

[๔๖] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, Vol, II, P. 260.

ก) ปราศจากความสงสัยในคัมภีร์ (Niśśaṅkita-นิศศังกิตะ)

ข) ไม่มีความปรารถนาความเพลิดเพลินในทางโลก (Nihkaṅkṣita-นิหกังกษิต)

ค) ไม่มีความสงสัยเกี่ยวกับความสำเร็จทางจิต (Nirvicikitsa-นิรวิจิกิตสา)

ง) ไม่สับสนในอุดมคติ (Amūdhadṛsti อมูฒทฤษฏี)

จ) การเพิ่มคุณภาพของจิต (Upabṛhana อุปพฤหนะ)

ฉ) การชักจูงคนที่หลงผิดให้ดีขึ้น (Sthirikarana สถิรีกรณะ)

ช) ความรู้สึกเป็นพี่เป็นน้องกับผู้ที่ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง (Vātsalya-วาตะสัลยะ)

ซ) สั่งสอนความจริงที่สำคัญ (Prabhāvaṇā ปรภาวณา) คือพยายามพูดชวนเชื่อถึงคุณธรรม เช่น ความใจบุญ (Charity) ความเข้มงวด (Austerity) การเสียสละ (Devotion) การเรียนอย่างลึกซึ้ง (Profound Lerning) โดยให้เหมาะสมกับเวลาและสถานที่การบรรลุถึงสัมยัคทรรศนะ

ผู้ที่จะบรรลุสัมยัคทรรศนะนั้น มีหลักที่จะบรรลุแตกต่างกันไปตามความสามารถของแต่ละบุคคล บางคนบรรลุสัมยัคทรรศนะโดยผ่าน นิสรคะ (Nisarga) บางคนบรรลุโดยการศึกษาคัมภีร์ (Adhigama) หลักที่จะนำมาใช้เพื่อบรรลุสัมยัคทรรศนะนั้นแบ่งออกเป็น ๑๐ ประเภท[๔๗]

๑. นิสรคะ (Nisaraga) ผู้ที่มีนิสสัยน้อมไปหาความถูกต้อง

๒. อุปเทศะ (Upadeśa) ผู้ที่เรียนรู้ความจริงจากผู้อื่น โดยการสอนและการแนะนำ

๓. อาชญา (Ājñā) ผู้ที่เป็นอิสระจากความรัก และความเกลียด และดำเนินไปตามทางที่ถูกต้องโดยการบังคับ

๔. สูตร (Sūtra) ผู้ที่ได้รับความรู้ที่ถูกต้องจากการเรียนพระสูตร

๕. พีชะ (Bija) ผู้ที่เข้าใจความจริง โดยการแนะนำ

๖. อภิคมะ (Abhigama) ผู้ที่เข้าใจความจริงโดยการศึกษาอังคะทั้ง ๑๑ ปรกีรณะ และทิษฎิวาทะ

---

[๔๗] Bharagava dayanad, **Jaina Ethics**, PP. 88-89.

๗. วิสตาระ (Vistāra) ผู้ที่เข้าใจความจริงโดยการได้รับการศึกษาเต็มหลักสูตรโดยวิธีทางของปรมาณ และนะยะ ทั้งหมด

๘. กริยา (Kriyā) ผู้ที่เชื่อในการกระทำที่เป็นหน้าที่ที่ถูกกำหนดโดยคัมภีร์ภายใต้ความรู้ ศรัทธา และความประพฤติที่ถูกต้อง

๙. สัมกเษปะ (Saṁkṣepa) ผู้ที่เข้าใจความจริงโดยการอธิบายเพียงย่อ ๆ

๑๐. ธรรม (Dharma) ผู้ที่เชื่อในวินัย และคำสอนของเชน

จากการแบ่งเป็นประเภทข้างต้น แสดงให้เห็นว่า มนุษย์แต่ละคนมีความสามารถต่างกัน แต่จุดมุ่งหมายของทุกคนเหมือนกัน คือ ความถูกต้อง เราจึงต้องยอมรับวิธีการต่าง ๆ ที่ทำให้บุคคลบรรลุถึงความจริงได้ซึ่งเหมาะสมกับธรรมชาติของแต่ละบุคคล แต่เมื่อได้บรรลุสัมยัคทรรศนะแล้ว ย่อมมีคุณสมบัติทางศีลธรรมเหมือน ๆ กัน เช่น ความไม่กลัว ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ความมั่นคง ความปราศจากความสงสัย ความระมัดระวัง ความไม่เห็นแก่ตัว มีจุดมุ่งหมายอย่างแท้จริง มีความภักดีอย่างแน่วแน่ และต้องการเผยแพร่ความจริง[๕๘] ดังนั้นสัมยัคทรรศนะ จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการที่จะก้าวไปสู่การพัฒนาจิตให้สูงขึ้น ๆ เพื่อบรรลุถึงโมกษะ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๒. สัมยัคชญาณะ (Saṁyagjñāṇa) ความรู้ชอบ หมายถึงความรู้ที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ความรู้ที่แท้จริงนั้น มิใช่เป็นเพียงการมีญาณวิทยาที่ถูกต้องเท่านั้น แต่จะต้องเป็นความรู้ที่ประกอบด้วยศรัทธาชอบเป็นพื้นฐานด้วย ทั้งศรัทธาชอบและความรู้ชอบต่างก็ช่วยให้ความเห็นผิดหมดสิ้นไป[๕๙] สำหรับการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสัมยัคชญาณจะต้องปฏิบัติตามหลักสัมวร และนิรชรา ซึ่งได้กล่าวไว้แล้ว

เชนยอมรับว่า ความรู้นั้น มี ๒ แบบคือ ความรู้ที่เกี่ยวกับโลก (Mundanc Khowledge) และความรู้เกี่ยวกับชีวะ (Khowledge of the Self) ความรู้เกี่ยวกับโลกไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้โดยตรง แต่เป็นปัจจัยโดยอ้อม ส่วนความรู้เกี่ยวกับชีวะจะนำไปสู่ความหลุดพ้น[๖๐] แต่การมีความรู้เพียงอย่างเดียวไม่สามารถนำไปสู่ความ หลุดพ้นได้จะต้องมีความประพฤติชอบ (Saṁyagcāritra) ด้วย ความรู้จะเป็นตัวนำให้เกิดความประพฤติที่ถูกต้อง เพราะถ้าปราศจากความรู้เสียแล้วความประพฤติที่ถูกต้องก็จะมีไม่ได้[๖๑]

---

[๕๘] Bharagava Dayanand, **Jaina Ethics,** P. 89.

[๕๙] J adunath Sinha, **A History of Indian Philosophy,** Vol. II, P. 261.

[๖๐] Bharagva dayand, **Jaina Ethics**, P. 96.

[๖๑] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๙๓.

๓. สัมยัคจาริตร (Saṁyagcāritra) หมายถึง ความประพฤติชอบแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ[๕๒]

๑) ความประพฤติในระดับโลกุตตร (Transcendental Conduct) เป็นความประพฤติชอบของชีวะที่หลุดพ้นแล้ว เป็นอิสระแล้ว

๒) ความประพฤติในระดับโลกียะ เป็นความประพฤติชอบของชีวะที่ยังติดข้องอยู่และพยายามปฏิบัติเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นโดยปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนาดังต่อไปนี้

ก) ถือมหาพรต ๕ (The grate vows) ได้แก่

(๑) อหิงสา (Ahiṁsā) การงดเว้นจากการประทุษร้ายเบียดเบียนต่อสิ่งมีชีวิตทั้งปวง การล่วงละเมิดหลักอหิงสานั้นมี ๕ อย่าง[๕๓] คือ ผูกหรือมัดสิ่งมีชีวิตอย่าง แน่นหนา ทำร้ายสิ่งมีชีวิต ประหารสิ่งมีชีวิต บรรทุกหนักเกินไป ไม่ได้ให้อาหารและน้ำ

(๒) สัตยะ (Satya) การงดเว้นจากการกล่าวเท็จ หรือพูดไม่จริงการรักษาความสัตย์จะต้องเป็นหลักการที่สนับสนุนอหิงสาด้วย โดยการพูดแต่ความจริง งดเว้นการพูดเท็จ การพูดคำหยาบคาย การพูดที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น การพูดด้วยความโกรธ การพูดด้วยความกลัว และการพูดที่ก่อให้เกิดการทารุณกรรม[๕๔] การ ล่วงละเมิดหลักสัตยะนั้น มี ๕ ประการ คือ การสั่งสอนผิดๆ เปิดเผยความลับของผู้อื่น การทำปลอม การทำไม่ให้เกิดความไว้วางใจ การเปิดเผยจุดประสงค์ที่เป็นความลับของผู้อื่น[๕๕]

(๓) อัสเตยะ (Asteya) การงดเว้นจากการลักขโมย หรือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ จะต้องงดเว้นจากการขโมยทั้งทางกาย และทางใจ และจะต้องหลีกเลี่ยงการดำเนินชีวิตที่ไม่ซื่อสัตย์สุจริตด้วย ผู้ปฏิบัติตามหลักอัสเตยะได้ก็เท่ากับปฏิบัติหลักอหิงสาด้วย การละเมิดหลักอัสเตยะมี ๕ ประการ คือ การส่งเสริมการโจรกรรม การได้รับสิ่งของที่ถูกขโมยมา การละเมิดกฎหมายของประเทศ การโกงด้วยการตวง การชั่งในการค้าขายเพื่อได้กำไร การเจือปนของไม่ดีลงในของดีเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า[๕๖]

---

[๕๒] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, Vol. II, P. 258-260.

[๕๓] Bharagva dayanand, **Jaina Ethics**, p. 113.

[๕๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๕.

[๕๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๗.

[๕๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๐.

(๔) พรหมจาริยะ (Brahmacāriya) การงดเว้นจากเมถุนธรรมทุกประเภท ทั้งทางกาย วาจา และใจ ส่วนพรหมจาริยะของคฤหัสถ์นั้นไม่เข้มงวดเหมือนของนักบวช คือคฤหัสถ์เป็นผู้ครองเรือนจึงไม่สามารถงดเว้นจากเมถุนธรรมได้ ดังนั้นเชนจึงไม่ห้ามเมถุนธรรมสำหรับคฤหัสถ์ แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่ล่วงละเมิดสิ่ง ๕ ประการต่อไปนี้ คือไม่เสพเมถุนกับหญิงโสเภณี หญิงหม้าย ไม่ใช้เครื่องมือกระตุ้นให้เกิดความกำหนัด ไม่หมกมุ่นในเมถุนมากเกินไป ไม่กล่าวถึงการเตรียมการจัดงานสมรสโดยไม่จำเป็น เพราะจะทำให้เกิดความสนใจในเมถุนอย่างเปิดเผย

(๕) อปริครหะ (Aprigraha) การไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวง หมายถึงการไม่ยินดียินร้ายในกามคุณ ๕ มีรูป เป็นต้น พรตข้อนี้สำหรับนักบวชที่สละทรัพย์สมบัติและสิ่งทั้งปวงออกบวช แต่การสละทรัพย์สมบัติทางกายยังไม่เพียงพอจึงต้องสละความรู้สึกเป็นเจ้าของที่อยู่ในจิตใจด้วย เพราะถ้าไม่สละความรู้สึกเป็นเจ้าของแล้วอาจจะทำให้กลับมาเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติได้อีก ดังนั้น การไม่ยึดติด นักบวชจะต้องปฏิบัติให้ ครบทั้งทางกาย และทางใจ การไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวงรวมถึงความไม่ยึดติดในร่างกายและจิตใจของตนด้วย ซึ่งจะเป็นวิธีทางนำไปสู่ความหลุดพ้นได้[๕๗]

มหาพรต ๕ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติหลักของนักบวชที่จะต้องปฏิบัติอย่างเข้มงวดเคร่งครัด นอกจากมหาพรตแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติที่นักบวชจะต้องประพฤติอีก แต่เป็นข้อปฏิบัติที่สนับสนุนส่งเสริมมหาพรต อันได้แก่ ประวจนะมาตฤกา (Pravacana-matrka) ๘ ประการ[๕๘] ได้แก่ คุปติ ๓ สมิติ ๕

๑. คุปติ (Guptis) หมายถึง การยับยั้งตนเอง มี ๓ ประการคือ[๕๙]

ก) มโนคุปติ (Manogupti) หมายถึง การยับยั้งจิตให้เป็นอิสระจากอารมณ์ทั้งปวง, ความเข้าใจผิด, การยึดติด, ความเกลียดชัง, และความคิดที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งปวง

ข) วาคคุปติ (Vāggupti) หมายถึง การยับยั้งวาจา การสนทนากับผู้หญิง, การเมือง, การโจรกรรม, อาหาร, เป็นต้น และรวมทั้งการพูดเท็จด้วย

---

[๕๗] พัชราภรณ์ คชสังสีห์, ทรรศนะเรื่องความติดข้องและความหลุดพ้น ฯ, หน้า ๗๐.

[๕๘] Bharagva dayanad, **Jaina Ethics,** P. 159.

[๕๙] Hermann Jacobi, "Jaina Sutras" Part II, in **The Sacred books of the East**, P. 135.

ค) กายคุปติ (Kāyagupti) หมายถึง การยับยั้งทางกายจากการกระทำการเบียดเบียน หรือความรุนแรงทั้งปวง เช่น การแทง การตี เป็นต้น

คุปติ ทั้ง ๓ ประการนี้ โดยสรุปก็คือ การควบคุมตนเองทั้ง ๓ ด้านคือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ให้อยู่ในวิถีทางที่ถูกต้องนั่นเอง

๒. สมิติ ๕ (Smitis) หมายถึง ความระมัดระวังความประพฤติ เนื่องจากความไม่ระมัดระวังเป็นรากเหง้าของบาปอกุศลทั้งปวง ดังนั้น นักบวชจึงต้องมีความระมัดระวังในความประพฤติทุกอย่าง สมิติ ๕ ประการ[๖๐] คือ

ก) อีริยาสมิติ (Iriyāsamiti) หมายถึง การระมัดระวังในการเคลื่อนไหว คือ ระมัดระวังในการเดิน เพื่อไม่ให้เหยียบสัตว์เล็กๆ เช่น แมลง เดินด้วยความสำรวมระวัง ไม่วิ่ง ไม่กระโดด หรือหันซ้าย แลขวา นอกจากนี้การเดินทางอื่นๆ จะต้องไปเพื่อจุดประสงค์ทางศาสนา เท่านั้น เช่น การแสวงบุญ, การไปเยี่ยมครูอาจารย์, การไปสอนธรรมหรือไปแสดงธรรม เป็นต้น

ข) ภาษาสมิติ (Bhāṣāsamiti) หมายถึง ความระมัดระวังภาษาหรือคำพูด คือหลีกเลี่ยงวาจาที่ไม่ดีทั้งหลาย กล่าวแต่วาจาที่ดีมีประโยชน์

ค) เอษณาสมิติ (Eṣaṇāsamiti) หมายถึง การขออาหารบิณฑบาต เพราะนักบวชประกอบอาหารฉันเองไม่ได้จึงต้องบิณฑบาตเพื่อดำรงชีวิต การรับอาหารจะต้องรับเพื่อดำรงชีพเท่านั้น และต้องคำนึงความสะดวกของทายกด้วย อาหารที่ได้รับต้องเป็นอาหารที่ไม่ได้เตรียมไว้เพื่อบริจาค และไม่เกิดจากการออกปากขอ อาหารจะต้องสะอาดเหมาะแก่การบริโภค ผู้ให้จะต้องมีศรัทธาหรือเต็มใจบริจาคด้วย การฉันอาหารจะต้องไม่ฉันด้วยตัณหา แต่ฉันเพื่อบรรเทาความหิวและดำรงชีวิตอยู่ได้เท่านั้น รู้จักประมาณในการฉัน คือฉันเพียงครึ่งหนึ่งของความต้องการปกติเท่านั้น และไม่ต้องออกบิณฑบาตในกรณีอาพาธ, ต้องการรักษาพรหมจรรย์คืองดเว้นจากการเป็นสาเหตุให้สิ่งมีชีวิตเดือดร้อน, หรือในกรณีที่ต้องการทำพิธีกรรมเพื่อฆ่าตัวตาย

ง) อาทานนิกเษปณสมิติ (Ādānanikṣepṇasamiti) หมายถึง การยกหรือวางสิ่งของ อย่างระมัดระวัง โดยใช้แซ่สำหรับปัดแมลงปัดเสียก่อนจึงวางสิ่งของเพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่สัตว์เล็กๆ เช่น แมลง เป็นต้น

---

[๖๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

จ) ปรติษฐาปนะสมิติ หรือ อุตสรคะสมิติ (Pratiṣṭhāpana Samiti, Utsrga samiti) หมายความว่า นักบวชจะต้องระมัดระวังในการทิ้งของเสียหรือสิ่งปฏิกูลต่างๆ เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ น้ำมูก น้ำลาย เศษอาหาร และไม่ทิ้งในของเขียว เป็นต้น เพื่อว่าจะ ได้ไม่ต้องเบียดเบียนสัตว์เล็กๆ เช่น แมลง เป็นต้น

สมิติทั้ง ๕ ประการดังกล่าว เป็นข้อปฏิบัติที่สนับสนุน มหาพรต ๕ ประการ โดยเฉพาะข้ออหิงสา อย่างไรก็ตาม การประพฤติและปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนาสำหรับนักบวชดังกล่าว คือ มหาพรต ๕ คุปติ ๓ และสมิติ ๕ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้ยาก การปฏิบัติจึงต้องใช้ความอดทนอย่างมากทั้งกายและใจ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของพรหมจรรย์คือการบรรลุโมกษะ หรือความหลุดพ้น

สัมยัคจาริตร (Samyagcārita) ความประพฤติชอบ สามารถแบ่งออกเป็นหลายประการ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็รวมอยู่ใน มหาพรตทั้ง ๕ ประการนั่นเอง

ตริรัตนะ ๓ ประการดังกล่าวถือเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญของปรัชญาเชน เพราะเนื้อหาของตริรัตนะได้ครอบคลุมหลักปฏิบัติอื่นๆ ไว้ทั้งหมด เชนได้ให้ความสำคัญแก่หลักธรรมทั้งสามเสมอเหมือนกัน เพราะการปฏิบัติจะต้องครบทั้งสามประการ จะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ดังมีข้อความปรากฏใน อุตตราธยานะ (Uttarādhyāna) ว่า

> ปราศจากความเชื่อที่ถูกต้อง ก็ไม่มีความรู้ที่ถูกต้อง ปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง ก็ไม่มีความประพฤติที่ถูกต้อง ปราศจากความประพฤติที่ถูกต้อง ก็ไม่มีความหลุดพ้น และปราศจากความหลุดพ้นก็ไม่มีความสมบูรณ์ (ของชีวะ)[๖๑]

แม้ว่า เชนจะให้ความสำคัญแก่หลักธรรมทั้งสามเสมอเหมือนกัน แต่ก็เน้นสัมยัคทรรศนะ คือความเห็นชอบ เพราะความเห็นชอบเป็นบันไดขั้นแรกที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีความมั่นใจ และมีความปรารถนาที่จะศึกษา เมื่อศึกษาแล้วก็จะเกิดสัมยัคชญาณคือ ความรู้ชอบและสัมยัคชญาณจะเป็นปัจจัยนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือสัมยัค-จาริตร เป็นลำดับไป หลักธรรม ๓ ประการนี้จะสัมพันธ์กันชนิดที่แยกกันไม่ออก กล่าวโดยสรุปก็คือว่า การจะเข้าถึงเป้าหมายอันสูงสุดได้ จักต้องปฏิบัติตามหลักสามประการนี้ คือจะต้องมีความเห็นที่ถูกต้อง มีความรู้ที่ถูกต้อง และมีการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง

---

[๖๑] Hermann Jacobi, "Jaina Sutras" Part II, in The Sacred books of the East, P. 156.

๓.๓ ขั้นตอนของความหลุดพ้น

เมื่อนักบวชได้ปฏิบัติตามหลัก ตรีรัตนะ อย่างถูกต้อง โดยเริ่มจากมีศรัทธาที่ถูกต้อง(สัมยัคทรรศนะ) มีความรู้ที่ถูกต้อง (สัมยัคชญาณ) และมีความประพฤติที่ถูกต้อง (สัมยัคจาริตร) อันได้แก่การประพฤติพรต และข้อปฏิบัติทางศาสนาอื่น ๆ อันจะทำให้เกิดการพัฒนาการทางจิตเป็นขั้น ๆ และขั้นตอนของการพัฒนาการทางจิต เชนเรียกว่า คุณสถาน (Gunasthāna) แบ่งออกเป็น ๑๔ ขั้น[๖๒] ดังนี้

๑. มิถยาทฤษฎี คุณสถาน (Mithayādṛsti guṇasthāna) จัดเป็นขั้นที่ต่ำที่สุดเพราะชีวะในขั้นนี้จะมีศรัทธาผิด อาจไปสวรรค์ได้ แต่ยังห่างไกลจากความหลุดพ้น เพราะเชนถือว่าการจะบรรลุโมกษะได้จะต้องมีศรัทธาชอบเป็นตัวนำ ดังนั้น การมีศรัทธาผิดจึงมีโอกาสบรรลุโมกษะน้อย

๒. สาสวาทนะ สัมยัคทฤษฎี คุณสถาน (Sāsvādana Saṁyagdṛsti gunastāna) ชีวะในขั้นนี้เริ่มมีศรัทธาที่ถูกต้องเพียงเล็กน้อย ขั้นนี้มิใช่เป็นการพัฒนามาจากขั้นแรก แต่เป็นขั้นที่ลดระดับลงมาจากขั้นสูง เพราะเกิดกิเลสอย่างรุนแรง

๓. สัมยัค มิถยาทฤษฎี คุณสถาน (Saṁyag mithyādṛsti gunsthāna) เป็นขั้นของความขัดแย้งและความไม่แน่ใจซึ่งอยู่ระหว่างความเชื่อที่ถูกต้องกับความเชื่อที่ผิด อันเนื่องมาจากความเกิดขึ้นของ โมหนียะกรรม* ดังนั้น ขั้นนี้จึงเป็นขั้นที่อาจพัฒนาให้สูงขึ้นหรือลดระดับลงมาก็ได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมหรือโอกาส

๔. อวิรตะ สัมยัคทฤษฎี คุณสถาน (Avirata Saṁyagdṛsti gunathāna) ชีวะในขั้นนี้จะมีศรัทธาที่ถูกต้องมากขึ้น สามารถมองเห็นความพอใจทางประสาทสัมผัสว่าเป็นของชั่วครั้งชั่วคราวไม่ถาวรและเต็มไปด้วยทุกข์ แต่ก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้นได้เปรียบเหมือนคำพูดที่ว่า "ข้าพเจ้ารู้ว่าสิ่งใดถูก แต่ข้าพเจ้าก็ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ และข้าพเจ้ารู้ว่าสิ่งใดผิด แต่ก็ไม่สามารถหลบหลีกมันได้" แม้ว่าขั้นนี้จะยังไม่สามารถควบคุมตนเองได้ก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นขั้นที่สำคัญมาก เพราะมีการเริ่มต้นของความพยายามทางจิตเกิดขึ้นแล้ว

---

[๖๒] Bhargava Dayand, **Jaina Ethics,** PP. 211-218.

* โมหนียกรรม คือ กรรมที่ทำให้เกิดความหลง กรรมนี้เมื่อเกิดขึ้นจะปิดบัง ความเห็นชอบและปิดบังความประพฤติชอบ อ้างใน พัชราภรณ์ คชสังสีห์ หน้า ๒๙.

๕. เทศสัมยตะ คุณสถาน (Deśsaṁyata guṇasthāna) ในขั้นนี้การหยุดหลั่งไหลของกรรมได้เริ่มขึ้น เพราะมีการเริ่มปฏิบัติพรตบางข้อ ชีวะในระดับนี้ มีทั้งชีวะของผู้ครองเรือน และผู้สละบ้านเรือนแต่ยังมิได้ออกบวช

๖. ปรมัตตะ สัมยตะ คุณสถาน (Pramatta saṁyata guṇasthāna) ชีวะในขั้นนี้เริ่มได้รับความสุขบางส่วนอันเป็นผลมาจากขั้นที่ ๕ และมีความพยายามที่จะปรับปรุงตน และบังคับควบคุมตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในขั้นนี้ยังมีความพอใจความสุขในทางโลกอยู่ แม้จะไม่มีการเบียดเบียนสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และไม่หวังในทรัพย์สมบัติก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถเป็นอิสระจากสิ่งเหล่านี้ได้อย่างเด็ดขาด

๗. อปรมัตตะ สัมยตะ คุณสถาน (Aprmatta saṁyata guṇsthāna) ในขั้นนี้ผู้มุ่งบรรลุโมกษะจะสามารถเอาชนะความหลับได้ ๓ ชนิด คือ นิทรานิทระ (Nidranidra) ได้แก่ความหลับสนิท ปรจตาปรจตะ (Pracatā pracata) ได้แก่ ความหลับในขณะเดิน และสัตยานคฤทธิ (Styānagṛddhi) ได้แก่ความหลับโดยไม่รู้สึกตัว และพยายามต่อสู้เอาชนะกิเลสอย่างละเอียดที่เหลืออยู่

๘. นิวฤตติพาทระ คุณสถาน (Nivṛttipādara guṇsthāna) ชีวะในขั้นนี้จะมีความบริสุทธิ์มากขึ้นจนสามารถทำให้การหลั่งไหลของกรรมน้อยลงและทำให้กรรมเก่าเบาบางลง นอกจากนี้ ความโกรธก็ดี ทิฏฐิมานะก็ดี จะไม่ปรากฏในขั้นนี้

๙. อนิวฤตติ สามปรายะ คุณสถาน (Anivṛtti sāṁparāya gunsthāna) ในขั้นนี้ความโกรธ, ทิฏฐิมานะจะหายไป และราคะจะเบาบาง การพัฒนาจิตจะง่ายขึ้นซึ่งจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ กิเลสอย่างหยาบหมดโอกาสที่จะรบกวน มีเพียงกิเลสอย่างละเอียดเท่านั้นที่สามารถรบกวนความสงบของชีวะได้ในบางครั้งบางคราว

๑๐. สูกษมสามปรายะ คุณสถาน (Sūkṣmasāmparāya guṇsthāna) ในขั้นนี้ความโลภเพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นอุปสัคขัดขวางความสงบของชีวะ ความโลภในที่นี้หมายถึงความผูกพันของชีวะกับร่างกาย

๑๑. อุปศานตะโมหนียะ คุณสถาน (Upaśāntamohaniya guṇasthāna) ในขั้นนี้ชีวะจะบรรลุถึงบันไดขั้นแรกของการพัฒนาการทางจิต ซึ่งชีวะสามารถระงับกิเลสต่างๆได้ และประสบความสำเร็จในการกำจัดกรรมชั่วได้ รวมทั้งเป็นอิสระจากสิ่งผูกพันทั้งปวงแต่จะต้องคอยระวังไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นมาได้อีก เพราะจะทำให้กรรมมามีอิทธิพลเหนือชีวะอีก ดังนั้น ขั้นนี้ถือว่า ชีวะได้ขึ้นมาถึงบันไดขั้นแรกของการพัฒนาแล้ว

๑๒. กษีณกาษายฉทมัสถะวีตราคะ คุณสถาน (Kṣiṇakāṣāyachadmastha vitarāga guṇasthāna) ในขั้นนี้โมหะนียะ ซึ่งเป็นอุปสัคที่สำคัญ ได้ถูกทำลายไปอย่างหมดสิ้น รวมทั้งสามารถทำลายอิทธิพลของกรรมทั้งหลายได้ ชีวะในขั้นนี้จะบรรลุถึงบันไดขั้นสูงสามารถทำลายกรรมได้หมดสิ้น กลายเป็นผู้รู้แจ้ง และปราศจากความพ่ายแพ้

๑๓. สโยคเกวลิ คุณสถาน (Syogakevali guṇasthāna) ในขั้นนี้ชีวะจะบรรลุถึงความสมบูรณ์ ๔ ประการ คือ อนันตชญาณ มีความรู้อันหาที่สุดมิได้ อนันตวีรยะ มีความเพียรอันหาที่สุดมิได้ อนันตทัศนะ มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ และอนันตสุข มีความสุขอันหาที่สุดมิได้เพราะเป็นอิสระจากกรรมทั้ง ๔ คือ ชญานวรนียกรรม ทรรศนะวรนียกรรม เวทนียกรรม และโมหนียกรรม ชีวะจะมีเกวลญาณ คือรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ยังไม่เป็นอิสระจากอฆาตีกรรม ๔ อย่าง คือ อายุรกรรม นามกรรม โคตรกรรม และเวทนียกรรม เพราะชีวะยังมีกิจกรรมทางกาย วาจา และใจ ต่อเมื่ออายุรกรรมหมดไปแล้ว ผลกรรม อื่นๆอีก ๓ ชนิดก็จะหมดไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ก็จะหยุดลงในขั้นนี้

๑๔. อโยคเกวลิ คุณสถาน (Ayogakevali guṇasthāna) ในขั้นนี้ชีวะจะเป็นอิสระที่สุด เพราะเป็นขั้นที่บรรลุโมกษะ ชีวะจะมีความสุขอยู่กับความสงบบริสุทธิ์ ขั้นนี้ชีวะมีศรัทธาชอบ ความรู้ชอบ และความประพฤติชอบที่สมบูรณ์ที่สุด

การพัฒนาการทางจิตทั้ง ๑๔ ขั้นของเชนนั้น เริ่มจากศรัทธาชอบ (สัมยัคทรรศนะ) เพราะศรัทธาชอบจะนำไปสู่การหลีกเลี่ยงบาป การหลีกเลี่ยงบาปจะทำให้เกิดความไม่ประมาท และความไม่ประมาท จะนำไปสู่การปราศจากกิเลส และการปราศจากกิเลสจะนำไปสู่การหยุดการหลั่งไหลของกรรมและการทำลายกรรมโดยสรุปก็คือกระบวนการเหล่านี้ เป็นทางแห่งความหลุดพ้นนั่นเอง[๖๓]

ข้อสังเกตบางประการ

๑. ผู้มุ่งบรรลุโมกษะจะต้องผ่านอุปสัคหลายขั้นตอนเมื่อผ่านอุปสัคแต่ละขั้นก็เป็นการพัฒนาจิตขึ้นมาขั้นหนึ่ง ในขั้นที่ ๑ ถึง ๓ อุปสัคที่สำคัญ คือ มิจฉาทิฏฐิ และความลังเลสงสัยที่ผู้มุ่งบรรลุโมกษะจะต้องต่อสู้ เมื่อผ่านอุปสัคต่างๆ ได้ จิตก็จะพัฒนาสูงขึ้นๆ ไปตามลำดับ

---

[๖๓] Bharagava dayanad, **Jaina Ethics**, P. 219.

๒. แม้ว่าเชนจะจัดคุณสถานออกเป็น ๑๔ ขั้นก็ตาม แต่ขั้นที่เป็นการพัฒนาจริงๆ ได้แก่ขั้นที่ ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔ เพราะเชนได้กล่าวว่า ขั้นที่ ๑๑ เป็นบันไดขั้นแรกของการพัฒนา นั่นก็หมายความว่าขั้นที่ต่ำลงมาก็เป็นเพียงขั้นเตรียมการเพื่อพัฒนา เท่านั้น

๓. ตามทรรศนะของเชนที่ว่า ชีวะจะบรรลุโมกษะได้นั้น จะต้องทำลายกรรมให้หมดสิ้นไป ซึ่งตรงกับขั้นที่ ๑๒ ที่ถือว่าชีวะสามารถทำลายกรรมได้หมดสิ้น ดังนั้น การบรรลุโมกษะจึงบรรลุตั้งแต่ขั้นที่ ๑๒ แล้ว

๔. ขั้นตอนที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นระดับโลกีย์ เพราะยังต้องต่อสู้กับอุปสัคต่างๆ ซึ่งบางครั้งก็พัฒนาบางครั้งก็ลดระดับ ยังไม่มีความแน่นอนคล้ายกับจิตที่ถูกพัฒนาจนได้ฌาน จิตในระดับฌานนี้เสื่อมได้ ถ้าไม่มีการสำรวมระวังหรือทำให้เกิดความชำนาญ อย่างไรก็ตาม จิตในระดับฌานนี้เสื่อมถอยได้ จึงจัดอยู่ในระดับโลกีย์ ส่วนขั้นที่ ๑๑ ถึง ๑๔ เป็นระดับโลกุตตร เป็นขั้นที่จะพัฒนาสูงยิ่งขึ้นๆ ไม่มีการถอยกลับหรือเสื่อมลง เพราะสามารถทำลายกรรมได้ตั้งแต่ขั้นที่ ๑๑ แล้ว จึงจัดเป็นระดับโลกุตตร

๓.๔ ประเภทของความหลุดพ้น

ปรัชญาเชน มิได้จัดประเภทของความหลุดพ้นไว้ บอกแต่เพียงว่าผู้บรรลุโมกษะหรือผู้หลุดพ้น จะเป็นอิสระจากกรรมทั้งปวง[๖๔] จะมีศรัทธาชอบ ความรู้ชอบ และความประพฤติชอบอย่างสมบูรณ์ และมีความสุขสงบอันเกิดจากความหลุดพ้นนั้น และผู้บรรลุโมกษะแล้วมีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น อรหันต์ (Arhanta) สิทธา (Siddhā) อาจารย์ (Ācāraya) อุปาธยายะ (Upādhayāya) และสาธุ (Sādhu) เป็นต้น[๖๕]

ในคุณสถาน (ขั้นตอนของการพัฒนาการทางจิต) ๑๔ ขั้นนั้น ได้กล่าวถึงการพัฒนาการทางจิต เป็นขั้นๆ จากขั้นต่ำสุด คือ มิถยาทฤษฎีคุณสถาน ไปจนถึงขั้นที่ ๑๔ คือ อโยคเกวลิคุณสถาน ก็ตาม แต่มิได้บอกไว้ชัดเจนว่าขั้นไหน เป็นความหลุดพ้นประเภทใด อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาคุณสถานทั้ง ๑๔ พบว่า ขั้นที่ ๑ ถึงขั้นที่ ๑๐ เป็นขั้นที่ยังไม่แน่นอนเพราะบางครั้งก็พัฒนาและบางครั้งก็ถอยกลับ ในขั้นที่ ๑ ถึง ๑๐ นี้ เป็นความหลุดพ้นประเภทฌานอยู่ในระดับโลกียะ ส่วนขั้นที่ ๑๑ ถึง ๑๔ เป็นขั้นที่แน่นอน

---

[๖๔] Bharaava dauyanand, **Jaina Ethics**, P. 72.

[๖๕] Kamal Chand Sogami, **Ethical doctrines in Jainism**, (Sholapar : Lalchand Hirachand Doshi), P. 177.

เพราะไม่มีการลดขั้นหรือถอยกลับจะพัฒนาสูงขึ้นเรื่อยๆ ไปจนถึงขั้นที่ ๑๔ อันเป็นขั้นที่บรรลุโมกษะ ในขั้นที่ ๑๑ ถึง ๑๔ นี้เป็นความหลุดพ้นประเภทญาณ อยู่ในระดับโลกุตระ

ดังนั้น ความหลุดพ้นตามทรรศนะของเชน จึงมี ๒ ประเภท คือ*

๑. ความหลุดพ้นประเภทฌาน จัดอยู่ในระดับโลกียะ

๒. ความหลุดพ้นประเภทญาณ จัดอยู่ในระดับโลกุตตระ

ภาวะของผู้หลุดพ้น (อรหันต์)

ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว จะมีภาวะทางปัญญา คือมีเกวลญาณที่สามารถรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ภาวะทางจิต จิตของผู้หลุดพ้นจะบริสุทธิ์สะอาดปราศจากกิเลสและกรรมทั้งปวง ภาวะทางความประพฤติ หรือภาวะทางการดำเนินชีวิต จะประพฤติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรมอย่างเคร่งครัด เป็นแบบอย่างที่ดี เสียสละอุทิศตนในการแนะนำอบรมสั่งสอนชาวโลก

สภาพทางสังคมของผู้หลุดพ้น ผู้ที่หลุดพ้นแล้วจะไม่หลีกหนีสังคม แต่อาศัยความกรุณาเสียสละอุทิศตนกระทำหน้าที่เพื่อส่วนรวม เชนได้กล่าวถึงบทบาทหรือหน้าที่ของพระอรหันต์หรือผู้หลุดพ้นไว้ ๒ ประการ คือ[๖๖]

๑. บทบาทในฐานะเป็นเทพที่สมบูรณ์ (Perfect Deva)

๒. บทบาทในฐานะเป็นครูที่สมบูรณ์ (Perfect Guru)

บทบาทในฐานะเป็นเทพที่สมบูรณ์ คือ แม้ว่าเชนจะปฏิเสธเรื่องพระเจ้า แต่ก็ยกย่องเชิดชูบูชาเคารพผู้ที่หลุดพ้นราวกับเป็นเทพ เพราะถือว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้วจะมีภาวะของเทพอยู่ภายใน ควรแก่การยกย่องบูชา ดังนั้น พระอรหันต์จึงอยู่ในฐานะปูชนียบุคคลที่ยิ่งใหญ่เหนือกว่าเทพใดๆ เพราะท่านหมดกิเลสและกรรมแล้ว ส่วนบทบาทในฐานะเป็นครูนั้น ก็คือ เชนถือว่า พระอรหันต์ทำกิจของตนเสร็จแล้ว กิจที่ต้องทำอีกไม่มี ท่านจึงเสียสละอุทิศตนบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมโดยการอบรมสั่งสอนเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อชนหมู่มาก

กล่าวได้ว่า ผู้หลุดพ้นแล้วจะมีภาวะทางปัญญา คือมีเกวลญาณ เพราะได้พัฒนาจิตถึงขั้นที่ ๑๔ ภาวะทางจิต จะมีความสุขสงบ เพราะสามารถทำลายกรรมและกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตก็เป็นแบบอย่างที่ดี

---

* ความเห็นของผู้วิจัย

[๖๖] Kamal Chand Sogani, **Ethical doctrines in Jainsm** p. 177.

ไม่ปลีกตัวออกจากสังคม แต่กลับกระทำหน้าที่อุทิศตนในฐานะเป็นเทพและครูของสังคม ดังนั้น ผู้หลุดพ้นหรือพระอรหันต์ จึงเป็นบุคคลที่สังคมต้องการ

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความหลุดพ้น ในปรัชญาเชน พอสรุปได้ดังนี้

๑. เชนถือว่า ชีวะ (Jiva) เดิมแท้นั้นบริสุทธิ์ แต่ต้องมัวหมองและเสียความบริสุทธิ์ไปเพราะอนุภาคของกรรม อนุภาคของกรรมมีลักษณะเป็นอนุภาคเล็กๆ ละเอียดมากไม่สามารถมองเห็นได้

๒. สาเหตุที่ทำให้ชีวะบริสุทธิ์ต้องมาติดข้องด้วยอนุภาคของกรรม คือ อวิชชา หมายถึงความไม่รู้จริงในธรรมชาติของชีวะ ทำให้เกิดกิเลสขึ้น เรียกว่า กษายะ กษายะคือยางเหนียว ๔ อย่าง คือ โลภะ โกรธ มานะ และมายา กษายะ เป็นตัวดึงดูดอนุภาคของกรรมให้เข้าไปแทรกซึมติดอยู่กับชีวะ ทำให้ชีวะมีสภาพติดข้อง ซึ่งเรียกว่า พันธนา (Bondage) สภาพชีวะในลักษณะนี้จะต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ซึ่งเป็นสภาพแห่งความทุกข์ ดังนั้น จึงต้องแยกชีวะออกจากอนุภาคของกรรมให้ได้อย่างเด็ดขาด เมื่อชีวะเป็นอิสระอย่างเด็ดขาดแล้ว ชีวะก็จะบรรลุถึงความหลุดพ้นหรือโมกษะ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๓. วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความหลุดพ้น จะเริ่มจาก ตรีรัตนะคือ สัมยัคทรรศนะ สัมยัคชญาณ สัมยัคจาริตร ขั้นต่อมาคือผู้ปฏิบัติจะต้องขจัดอนุภาคของกรรมให้หมดสิ้นจากชีวะด้วยวิธีปิดกั้นอนุภาคของกรรมใหม่มิให้หลั่งไหลเข้าไปแทรกซึมอยู่กับชีวะ โดยการปฏิบัติพรตต่างๆ แม้การปฏิบัติพรตจะสามารถปิดกั้นอนุภาคของกรรมใหม่ได้ แต่ก็ไม่สามารถทำลายอนุภาคของกรรมเก่าได้ ดังนั้น จึงต้องมีการทำลายอนุภาคของกรรมเก่าให้หมดสิ้นไป ด้วยการปฏิบัติอย่างเข้มงวดทั้งภายในและภายนอก ที่เรียกว่า การบำเพ็ญตบะ

๔. เมื่อชีวะ สามารถทำลายอนุภาคของกรรมเก่าได้หมดแล้ว ชีวะก็จะพ้นจากอนุภาคของกรรม และหลุดพ้นจากการผูกพันกับวัตถุทั้งปวง กลับไปสู่สภาพบริสุทธิ์ดังเดิมอีกในสภาพนี้เองเรียกว่า บรรลุโมกษะ ผู้ที่บรรลุโมกษะแล้ว จะมีวิวัฒนาการทางจิตถึงขั้นที่ ๑๔ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุด เรียกว่า อโยค เกวลิ คุณสถาน เมื่อตายแล้วชีวะที่บรรลุโมกษะก็จะลอยขึ้นสู่เบื้องสูง ไปพำนักอยู่ที่สิทธศิลาซึ่งเป็นที่สุดของโลกากาศ ชีวะในสภาพดั้งเดิมนี้ จะสามารถรู้แจ้งพลังเดิมอันมีอยู่ในตน และได้บรรลุถึงความสมบูรณ์ ๔ ประการ คือ มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ (อนันตทรรศนะ) มีความรู้อันหาที่สุดมิได้ (อนันตชญาณ) มีอำนาจอันหาที่สุดมิได้ (อนันตศักดิ์) มีความสุขอันหาที่สุดมิได้ (อนันตสุข) และชีวะนี้จะอยู่เป็นอมตตลอดกาล

บทที่ ๔

เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชน

๔.๑ ความหมายของความหลุดพ้น

ในประเด็นเรื่อง ความหมายของความหลุดพ้นของปรัชญาทั้งสองระบบ สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ โดยแยกออกเป็น ๓ ประเด็นหลัก ๆ คือ

นิพพาน กับโมกษะ

ความหลุดพ้นในพุทธปรัชญา เรียกว่า นิพพาน แปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือ ทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หมดไปบ้าง แปลว่า ไม่มีตัณหาเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดติดไว้กับภพบ้าง[๑] หรืออาจกล่าวได้ว่า นิพพาน ก็คือ การดับ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เมื่อ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่ ตามปกติปุถุชน เมื่อถูกกิเลสเหล่านี้ครอบงำ จะทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง เมื่อ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ดับไป แสงสว่างคือ ปัญญาก็จะเกิดตามมา ทำให้มองเห็นสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ทำให้จิตเป็นอิสระ สว่าง สะอาด สงบ ปุถุชนที่ถูก อวิชชา ตัณหา อุปาทานครอบงำ จะไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่เมื่อเข้าถึงเมื่อใด ก็รู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง ดังพุทธดำรัสว่า "...นิพพาน อันผู้บรรลุเห็นได้เองไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาดูได้ ควรน้อมเข้ามาไว้ อันวิญญูชน พึงรู้เฉพาะตน"[๒] การที่ปุถุชนไม่เข้าใจสภาวะของนิพพานได้นั้น เพราะนิพพานเป็นภาวะที่พ้นจาก สภาพทั้งหลายที่ปุถุชนรู้จัก ปุถุชนจึงไม่อาจนึกหรือคิดเอาได้

ส่วนความหลุดพ้นในปรัชญาเชน เรียกว่า โมกษะ[๓] หมายถึง การที่ชีวะเป็นอิสระจากอนุภาคของกรรม เพราะไม่มีสาเหตุของการติดข้อง คือ อวิชชา (ความไม่รู้จริงเกี่ยวกับชีวะ) อวิชชานี้ทำให้เกิดกิเลส เรียกว่า กษายะ (ยางเหนียว) ๔ อย่าง คือ โลภะ ความโลภ โกรธะ ความโกรธ มานะ ความถือตัว และมายา ความหลง เมื่อสามารถกำจัดกรรมใหม่และกรรมเก่าได้อย่างเด็ดขาด ก็จะพ้นจากการเกี่ยวข้องกับวัตถุอย่างสิ้นเชิง

---

๑ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๒๖๑.

๒ องฺ ติก. ๒๐/๕๖/๑๕๕, ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.**

๓ Dayanand Bharagava, **Jaina Ethics,** P. 72.

กลายเป็นชีวะที่บริสุทธิ์ดังเดิม ชีวะที่บริสุทธิ์นี้จะมีความรู้อันหาที่สุดมิได้ (อนันตชญาณ) มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ (อนันตทัศนะ) มีความสุขอันหาที่สุดมิได้ (อนันตสุข) ชีวะของผู้ที่บรรลุโมกษะแล้วจะลอยสูงขึ้นไปพำนักอยู่ที่สิทธศิลาอันเป็นตรงยอดสุดของโลกากาศ และสถิตอยู่เป็นอมตะไม่มีการเสื่อมสลาย จะคงอยู่ชั่วนิรันดร อย่างไรก็ตามปัญหามีว่า ชีวะที่บริสุทธิ์แต่เดิมมัวหมองได้อย่างไร ข้อนี้เชนมิได้กล่าวว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น แต่ไปเน้นที่การกำจัดกรรมให้หมดไป ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่า ชีวะที่บรรลุโมกษะแล้ว อาจกลับมาติดข้องผูกพันอยู่กับวัตถุ กลายเป็นชีวะที่มัวหมองได้อีก

ตามที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า โมกษะของปรัชญาเชนหมายถึง ความหลุดพ้นเป็นอิสระจากกรรม เพราะเชนเห็นว่ากรรม เป็นตัวปัญหาที่สำคัญที่ทำให้ชีวะต้องมัวหมอง ดังนั้นจึงมุ่งทำลายกรรมใหม่และกรรมเก่า ด้วยสัมวร (การปิดกั้นกรรมใหม่) และนิรชรา (การทำลายกรรมเก่า) เมื่อสิ้นกรรมก็บรรลุโมกษะ ส่วนพุทธปรัชญา เห็นว่ากิเลสเป็นตัวปัญหาที่สำคัญที่ทำให้จิตต้องมัวหมอง ดังนั้นจึงมุ่งทำลายกิเลสตามหลักมัชฌิมปฏิปทา (สีล, สมาธิ, ปัญญา) เมื่อสิ้นกิเลส ก็นิพพาน

นิพพาน กับ โมกษะ เหมือนกันตรงที่ เป็นภาวะที่หลุดพ้นจากทุกข์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก ต่างกันตรงที่ภาวะของโมกษะเป็นอัตตา เพราะเชนถือว่า ชีวะที่บรรลุโมกษะแล้วจะมีความสมบูรณ์ มีความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้นเป็นชีวะที่บริสุทธิ์ ไม่เสื่อมสลาย เป็นอมตะอยู่ชั่วนิรันดร สถิตอยู่ ณ สิทธศิลา[๔] ส่วนภาวะของนิพพานเป็นอนัตตาดังพระบาลีว่า

> อนิจฺจา สพฺพสงฺขารา ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา
> นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ (ปญฺญตฺติ) อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา.
> สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
> นิพพานและบัญญัติ เป็นอนัตตา วินิจฉัยมีดังนี้.[๕]

กล่าวได้ว่า นิพพาน และโมกษะ เป็นสภาวะที่หลุดพ้นเหมือนกัน แต่ต่างกันที่โมกษะเป็นอัตตา นิพพาน เป็นอนัตตา

กรรม

พุทธปรัชญา และปรัชญาเชน ได้วางเป้าหมายสูงสุดในชีวิตไว้เหมือนกัน คือ ความหลุดพ้นจากอำนาจของกรรม ทั้งที่เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว เพราะปรัชญาทั้งสอง

---

[๔] Dayanand Bharagava, **Jaina Ethics**, P. 72.

[๕] วินย. ๘/๒๕๗/๑๙๔, ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ**, ๒๕๐๐.

ระบบพิจารณาเห็นว่า กรรมเป็นสิ่งที่ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ อันนำมาซึ่งความทุกข์ แม้กรรมดีจะให้ผลเป็นความสุขก็ตาม แต่ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เป็นเพียงโลกียะสุข ไม่ใช่โลกุตตรสุข อันเป็นความสุขที่แท้จริง

ในทรรศนะเรื่องกรรมนี้ พุทธปรัชญา และปรัชญาเชนมีทรรศนะที่ต่างกัน คือกรรมในทรรศนะของเชน ไม่ใช่หมายเอาการกระทำเช่นเดียวกับพุทธปรัชญา การจะรู้ว่ากรรมใดดีหรือชั่วให้ดูที่อนุภาคของกรรม คือให้ดูที่ผลของกรรมเป็นสำคัญ กรรมจะมีลักษณะเป็นอนุภาคเล็ก ๆ ทุกครั้งที่มีการกระทำก็จะเกิดอนุภาคของกรรมขึ้น และอนุภาคของกรรมนี้จะไหลแทรกซึมเข้าไปติดอยู่กับชีวะ ทำให้ชีวะต้องมัวหมอง ส่วนกรรมในพุทธปรัชญา หมายถึงการกระทำ และการกระทำที่จัดเป็นกรรมได้ให้ดูที่เจตนาเป็นหลัก ถ้าเจตนาดี กรรมนั้นก็จะเป็นกรรมดีจะให้ผลเป็นความสุข ถ้าเจตนาไม่ดีกรรมนั้นก็จะเป็นกรรมชั่วจะให้ผลเป็นความทุกข์ และถ้าไม่มีเจตนาในขณะที่กระทำก็ไม่จัดว่าเป็นกรรม ดังนั้น พุทธปรัชญาจึงไม่ดูที่ผลของการกระทำ แต่ดูที่เจตนา และผลของกรรมก็ไม่ใช่มีลักษณะเป็นวัตถุอย่างปรัชญาเชน แต่เป็นนามธรรม

แม้ความหมายของกรรมของปรัชญาทั้งสองระบบจะต่างกันก็ตาม แต่ประเด็นในทรรศนะเรื่องกรรมที่เห็นตรงกัน คือ เห็นว่ากรรมเป็นตัวการที่ทำให้จิตหรือชีวะต้องติดข้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และตัวการที่ทำให้มีการทำกรรมขึ้นคืออวิชชา ในบรรดากรรมทั้งหมดนั้นก็รวมลงในสองประเภทหลัก ๆ เหมือนกัน คือ กรรมดี และกรรมชั่ว กรรมดีจะให้ผลเป็นความสุขกรรมชั่วจะให้ผลเป็นความทุกข์ แม้กรรมดีจะให้ผลเป็นความสุขแต่ก็เป็นเพียงความสุขขั้นโลกียะ เป็นความสุขขั้นต่ำ ๆ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ปรัชญาทั้งสองระบบเห็นตรงกันว่า ควรละเสียทั้งหมด

จิต กับ ชีวะ

ในพุทธปรัชญานั้น คำว่า จิต มีคำที่ใช้แทนได้หลายคำ เช่นคำว่า มโน, วิญญาณ มีความหมายเดียวกัน ดังพุทธดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติใด ที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง การที่ปุถุชนไม่ได้เรียนรู้พึงเบื่อหน่าย คลายความยินดีหรือหลุดพ้นในธรรมชาตินั้น ย่อมเป็นเป็นไม่ได้”[๖] ในพุทธปรัชญาท่านวิเคราะห์คำว่าจิต

---

[๖] สํ. นิ. ๑๖/๖๑/๑๑๓. อ้างใน พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา** หน้า ๑๐๓.

ว่า ธรรมชาติใด ย่อมคิด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่าจิต อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งอารมณ์[๗] ตามความหมายที่ท่านวิเคราะห์จิตก็คือ ธรรมชาติที่นึกคิดและรู้อารมณ์ จิตไม่ใช่สมอง แต่อยู่เบื้องหลังการทำงานของสมอง คืออยู่เบื้องหลังการทำงานของประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย

ตามแนวอภิธรรมท่านกล่าวว่า จิต มีลักษณะ ๔ อย่าง[๘] คือ (๑) วิชานนลกฺขณํ (มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ) (๒) ปุพฺพงฺคมรสํ (มีการเกิดก่อน และเป็นประธานในธรรมทั้งปวงเป็นกิจ) (๓) สนฺธานปจฺจุปฏฺฐานํ (มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสายเป็นผลหรือเป็นอาการปรากฏ) (๔) นามรูปปทฏฺฐานํ (มีนามรูป เป็นเหตุให้เกิด) จะเห็นได้ว่าตามแนวอภิธรรมนี้ได้แจกแจงลักษณะของจิตไว้อย่างชัดเจน และในบรรดาลักษณะทั้ง ๔ นี้ ลักษณะที่สำคัญที่สุดของจิตก็คือ การรู้แจ้งอารมณ์ ส่วนลักษณะอื่น ๆ นั้นผู้วิจัยเห็นว่า มีความสำคัญรองลงไป

อีกประการหนึ่ง จิต ไม่ใช่สาร (Substance) เพราะสิ่งที่เป็นสาร จะต้องดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองอย่างเที่ยงแท้[๙] จิต เป็น อนิจจัง คือเปลี่ยนแปลงเกิดดับอยู่ทุกขณะ อาการเกิดดับของจิตจะมี ๓ ระยะ[๑๐] คือระยะที่จิตเกิดขึ้น (อุปาทะ) ระยะที่จิต ดำรงอยู่ (ฐิติ) และระยะที่จิตดับ (ภังคะ) คือ มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่ แล้วดับไป เป็นกระแสสืบต่อกันไม่ขาดสาย จิตดวงเก่าเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่ก่อนที่มันจะดับไปนั้น มันได้ส่งผลให้เกิดจิตดวงต่อมาจิตดวงเก่าที่ดับไป กับจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น จะว่าเป็นดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นคนละดวงก็ไม่เชิง ดังพระบาลีว่า น จ โส น จ อญฺโญ[๑๑] ที่ว่า ดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ เพราะดวงเก่าดับไปแล้วจึงเกิดดวงใหม่ ที่ว่าเป็นคนละดวงก็ไม่เชิง เพราะว่าก่อนที่ดวงเก่าจะดับไปนั้นมันได้ส่งพลังงานไปให้เกิดดวงใหม่ขึ้น

ส่วนในปรัชญาเชน ถือว่า ชีวะ (Jiva) เป็นสิ่งที่จริงแท้มีอยู่อย่างนิรันดร และไม่มีรูปร่าง ลักษณะที่สำคัญของชีวะ คือ ความรู้สำนึก (Getanā) ที่ทำให้ชีวะมีความรู้

---

[๗] **อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : วัดมหาธาตุ, ๒๕๒๙), หน้า ๘๐.

[๘] นายแพทย์ เกิด ธนชาต, **คู่มือคลังปริยัติธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุ, ๒๕๓๑), หน้า ๓๔๑.

[๙] พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : อรินทร์พรินติ้งกรุ๊ฟ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๔.

[๑๐] **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

[๑๑] **มิลินทปัญหาฉบับพิสดาร**, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๑.

ทั้งที่เป็นทรรศนะ (Darśna) ความรู้ขั้นต่ำ และชญาณ (Jñāna) ความรู้ชั้นสูง[๖๒] แม้ว่าชีวะจะไม่มีรูปร่าง แต่เมื่อเข้าไปอาศัยร่างกายใด ก็จะแสดงความรู้สึกผ่านทางร่างกายนั้นและทำหน้าที่ควบคุมร่างกาย[๖๓] เหมือนนายสารถี ทำหน้าที่ควบคุมรถ ฉะนั้น

ในคัมภีร์เนมินาถะ สิทธานตะ (Neminātha Siddhānta) เป็นอรรถกถาที่สำคัญของเชน ได้กล่าวถึงลักษณะของชีวะไว้ ๙ ประการดังนี้[๖๔]

๑. มีความสำนึก
๒. สัมผัสไม่ได้
๓. เป็นตัวแทนการกระทำ
๔. มีความเข้าใจ และความรู้ได้
๕. เข้ารวมกับร่างกาย และทำให้ร่างกายมีชีวิตจิตใจ
๖. เป็นตัวรับผลของการกระทำ
๗. เป็นนิรันดร
๘. บรรลุโมกษะได้
๙. มีธรรมชาติในตัวที่เคลื่อนที่สูงได้

ลักษณะที่สำคัญของชีวะ คือ ความรู้สำนึก และความรู้สำนึกนี้จะเกี่ยวเนื่องกับกรรมด้วยคือ ถ้าชีวะถูกห่อหุ้มด้วยอนุภาคของกรรมน้อย ก็จะมีความสำนึกมาก และชีวะถูกห่อหุ้มด้วยอนุภาคของกรรมมากก็จะมีความสำนึกน้อย ไปตามลำดับ

ชีวะเดิมแท้นั้น มีธรรมชาติที่สมบูรณ์ คือ มีความรู้มีทัศนะ มีความสุข และมีอำนาจอันไม่มีขอบเขตจำกัด แต่เมื่อชีวะเข้าอาศัยในวัตถุคือร่างกาย ชีวะก็จะถูกอำนาจของกรรมครอบงำทำให้เสียความสมบูรณ์ไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความมากหรือน้อยของกรรม ถ้าพลังกรรมมาก ธรรมชาติเดิมแท้ของชีวะก็จะแสดงออกมาน้อย แต่ถ้าพลังกรรมน้อย ธรรมชาติเดิมแท้ของชีวะก็จะแสดงออกมาได้มาก

จากการศึกษาเรื่องจิต และชีวะ ทำให้เห็นถึงลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันดังนี้ ที่เหมือนกันคือ ทั้งชีวะและจิต มีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์รู้สำนึก และเป็นนามธรรม

---

[๖๒] S. Gopalan, **Outlines of Jainism**, P. 133.

[๖๓] Jadunath Sinha, **A History of Indian Philosophy**, Vol. II P. 220.

[๖๔] Dayanand Bharagava, **Jaina Ethics**, PP. 42-43.

สัมผัสไม่ได้ แต่เมื่อจิต และชีวะ เข้ามาอยู่รวมกับร่างกาย ทำให้ร่างกายมีชีวิตจิตใจขึ้น สามารถบรรลุนิพพานและโมกษะได้, เป็นตัวรับผลของการกระทำ คือ เมื่อทำกรรมใดๆ ไว้จิต และ ชีวะ จะทำหน้าที่รับผลกรรมนั้นๆ ที่แตกต่างกันคือ ชีวะมีลักษณะเป็นสาร (Substance) ที่เที่ยงแท้นิรันดร เป็นอมตะ เป็นภาวะที่เที่ยงแท้ไม่เสื่อมสลาย ส่วนจิตไม่ใช่สาร (Substance) จะเปลี่ยนแปลง คือ เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ลักษณะของการเกิดดับมี ๓ ระยะ คือ อุปาทะ ฐิติ ภังคะ เป็นกระแสสืบต่อกันไปไม่ขาดสาย ดังนั้น ชีวะจึงมีลักษณะเป็นอัตตา ส่วนจิตมีลักษณะเป็นอนัตตา ชีวะมีธรรมชาติในตัวที่จะเคลื่อนสู่ที่สูงได้ คือมีการพัฒนาไปในทางที่สูงขึ้นๆ เช่น ชีวะของพืช จะพัฒนาไปเป็นชีวะของสัตว์ ชีวะของสัตว์จะพัฒนาไปเป็นชีวะของมนุษย์ เป็นต้น การพัฒนานี้จะไม่มีการถอยกลับเช่น ชีวะของมนุษย์ จะไม่กลับเป็นชีวะของสัตว์อีก แต่จะพัฒนาสูงๆขึ้นๆ จนถึงบรรลุโมกษะ ส่วนจิตตรงกันข้ามกับชีวะ แม้จิตจะถูกพัฒนาให้สูงขึ้นได้ แต่ตราบใดที่ยังไม่บรรลุถึงโลกุตตระก็อาจจะถอยกลับกลายเป็นจิตที่ตกต่ำได้

อัตตา กับ อนัตตา

ปรัชญาเชนถือว่า ชีวะเป็นอัตตา ตามที่ทราบกันแล้ว และได้ปฏิเสธทฤษฎีอนัตตาของพุทธปรัชญา โดยแย้งว่า ถ้าหากถือว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตาแล้ว จะต้องเกิดโทษ ๕ ประการ คือ[๑๙]

๑. จะเกิดความพินาศแห่งกรรมทั้งปวง คือ เมื่อไม่มีคนมารับผลของกรรม กรรมก็จะสูญพินาศไป

๒. จะมีผู้เสวยผลกรรม จากสิ่งที่ตนมิได้กระทำ

๓. ความขาดแห่งความเกิด คือ ถ้าไม่มีอัตตาแล้วใครเล่าจะไปเกิด

๔. ความขาดแห่งความหลุดพ้น คือ ถ้าไม่มีอัตตาแล้ว ใครเล่าจะเป็นผู้หลุดพ้น

๕. ความขาดแห่งความทรงจำ คือ ถ้าไม่มีอัตตาแล้ว ความรู้ที่เล่าเรียนมาในวันนี้ ก็จะไม่มีในวันพรุ่งนี้

ปรัชญาเชนใช้หลัก ๕ ประการนี้มาปฏิเสธ อนัตตาของพุทธปรัชญา และพุทธปรัชญาได้โต้ตอบปัญหานี้ว่า คำว่า อนัตตา ไม่ใช่ปฏิเสธว่าไม่มีอะไรเลย ถ้าปฏิเสธ

---

[๑๙] เสถียร โพธินันทะ, **แถบบันทึกเสียงเรื่องปรัชญาชิน**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างธรรมเจริญ), หน้า ๒.

ว่าไม่มีอะไรเลยไม่ใช่พุทธปรัชญา อนัตตาในพุทธปรัชญามีความหมายแค่ว่า ตัวเราได้แก่ขันธ์ ๕ ไม่มีอะไรที่จะคงที่ในตัวมันเอง ทุกสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัยหมุนเวียนผัดเปลี่ยนกันไป ไม่มีอะไรคงที่ แต่ในความไม่คงที่นั้น มันมีความสืบต่อกัน ความสืบต่อกันนี้เรียกว่า สันตติ สันตตินี้อุปมาเหมือนเมล็ดมะม่วง คือเมล็ดมะม่วง ไม่ใช่ต้นมะม่วง ต้นมะม่วงไม่ใช่ใบมะม่วง ใบมะม่วงไม่ใช่ผลมะม่วง แต่ทั้งผลมะม่วง ใบมะม่วง ต้นมะม่วง หน่อมะม่วง ก็เกิดจากเมล็ดมะม่วง ถ้าไม่มีเมล็ดมะม่วงเป็นแกนมาก่อนแล้ว ต้นมะม่วงจะไม่มี หน่อมะม่วงจะไม่มี กิ่งมะม่วงก็จะไม่มี ใบมะม่วงก็จะไม่มี ผลมะม่วงก็จะไม่มี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นใบก็ไม่ใช่กิ่ง กิ่งก็ไม่ใช่ผล ผลก็ไม่ใช่ต้น ต้นก็ไม่ใช่เมล็ด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นมันสืบต่อกันเพราะมีเมล็ด และมีเหตุปัจจัยมาประชุมกันแล้ว หน่อก็งอก หน่องอกแล้วต้นก็เกิด ต้นเกิดแล้วก็แตกกิ่งก้านสาขา มีใบมีดอกออกช่อออกผล เป็นลำดับมา ฉันใด หลักอนัตตาก็ฉันนั้น คืออนัตตา เป็นแต่เพียงปฏิเสธว่า ไม่มีภาวะที่คงที่หรือไม่มีภาวะเที่ยงแท้

อาการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของเบญจขันธ์ มิใช่ดับสูญถ้าดับสูญมีสองนัย[๑๖] คือ นัยแรก หมายถึง เข้าสู่นิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน อีกนัยหนึ่งเป็นพวกมิจฉาทิฎฐิ ที่เข้าใจผิด สิ่งที่ทำให้ชีวิต หรือเบญจขันธ์ มีอาการสืบเนื่องเป็นสันตตินั้น คือ ตัณหา ตัณหา เป็นยางเหนียวที่อยู่ภายใน ตราบใดที่ยังมีตัณหาอยู่ความสืบต่อ หรือสันตติก็ยังมีอยู่ตราบนั้น เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่มียางนำไปปลูกในที่ไร่ที่นา พอถูกแดดถูกไอร้อน มันก็งอกขึ้นมา แต่ถ้าเมล็ดพืชนั้นไม่มียางเหนียวคือ เมล็ดพืชสิ้นยางแล้ว นำไปปลูกในที่ดินดีสักเพียงไหนมันก็ไม่งอก

เพราะฉะนั้น การที่ปรัชญาเซนมาคัดค้านหลักอนัตตาเพราะไม่เข้าใจเรื่องสันตติ จึงมีความเห็นไปว่า ถ้าทุกอย่างเป็นอนัตตาแล้ว จะเกิดโทษ ๕ ประการ ดังกล่าว พุทธปรัชญาได้ตอบปัญหานี้ โดยอาศัยหลักสันตติ เป็นข้อหักล้าง

๔.๒ วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น

พุทธปรัชญาและปรัชญาเซน มีทรรศนะที่เหมือนกัน ในเรื่องของการติดข้อง คือเห็นว่าความติดข้องเกิดจากจิตหรือชีวะ ถูกอวิชชาหรืออวิทยาครอบงำ เป็นผลทำให้จิต หรือ ชีวะหลงผิดไม่รู้จักธรรมชาติตามความเป็นจริง เพราะตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชา จึงทำให้เกิดกิเลสอื่น ๆ ตามมา เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรม แล้วก็รับผลของกรรม การทำกรรม และรับผลของกรรมนั้น เป็นลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

---

[๑๖] เสถียร โพธินันทะ, **แถบบันทึกเสียงเรื่องปรัชญาชิน**, หน้า ๒.

ในทัศนะเรื่องกิเลส พุทธปรัชญาแบ่งกิเลสออกเป็น ๓ คือ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) กิเลสทั้ง ๓ นี้ เป็นเจตสิกที่จะเกิดขึ้นกับจิต จึงมีสภาพเป็นคุณสมบัติของจิต ส่วนปรัชญาเชน ได้แบ่งกิเลสออกเป็น ๔ คือ โกรธะ (ความโกรธ) โลภะ (ความอยากได้) มานะ (ความถือตัว) และมายา (ความหลง) กิเลส ทั้ง ๔ ประการนี้ มีลักษณะเป็นยางเหนียว ซึ่งเรียกว่ากษายะ ทำให้ชีวะต้องเสียความ บริสุทธิ์ไป กิเลสตามทัศนะของปรัชญาทั้งสองนี้จะต่างกันก็โดยประเภทเท่านั้น คือ พุทธปรัชญา มี ๓ ประเภท ส่วนปรัชญาเชนมี ๔ ประเภท แต่โดยลักษณะแล้วไม่ได้ต่างกัน คือ โลภะ ตรงกับ โลภะ, โทสะ ตรงกับ โกรธะ, และโมหะ ตรงกับ มายา, มานะ

กิเลสดังกล่าวข้างต้น ทำให้จิต หรือชีวะต้องทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วย่อมรับผลของกรรม จึงทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดดังกล่าว อันมีสภาพเป็นทุกข์ การจะพ้นทุกข์ได้ ปรัชญาทั้งสองมีทรรศนะที่ตรงกัน คือ ต้องทำลายอวิชชา ซึ่งเป็นต้นตอของการติดข้องให้ได้ แต่วิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดอวิชชานั้น พุทธปรัชญาและเชน มีทรรศนะที่เหมือนกันและแตกต่างกันในบางประการคือ พุทธปรัชญา เห็นว่า อวิชชาเป็นต้นเหตุที่ทำให้สรรพสัตว์สร้างกรรมอันเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ดังนั้นจึงต้องทำลายอวิชชา การจะทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นได้ จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การทำการงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) มรรค ๘ ประการ จะต้องปฏิบัติให้ครบทุกข้อจึงจะได้ผล และเมื่อปฏิบัติได้ก็จะเกิด วิชชา คือความรู้ที่แท้จริง เมื่อเกิดวิชชาแล้ว อวิชชาก็ดับไป ภาวะเช่นนี้ เรียกว่าบรรลุนิพพาน มรรค ๘ ประการ โดยสรุปก็คือไตรสิกขา คือ มรรคข้อ ๑, ๒ จัดเป็นปัญญาสิกขา มรรคข้อ ๓,๔,๕ จัดเป็นศีลสิกขา และมรรคข้อที่ ๖,๗,๘ จัดเป็นจิตสิกขา

ส่วนปรัชญาเชน เห็นว่ากรรมเก่าที่ทำไว้ในอดีต เป็นตัวการสำคัญที่ผลักดันให้ชีวะกระทำกรรมใหม่ขึ้น เมื่อมีกรรมชีวะก็จะต้องเสวยผลของกรรม อันเป็นลักษณะที่ชีวะต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏการจะทำลายสังสารวัฏได้นั้น จะต้องแยกอนุภาคของกรรมที่ติดอยู่กับชีวะให้ได้อย่างเด็ดขาด เชนได้เสนอวิธีการ ๒ วิธีคือ วิธีแรกปิดกั้นอนุภาคของกรรมใหม่ มิให้ไหลแทรกซึมเข้าสู่ชีวะได้วิธีนี้เรียกว่า สัมวร และวิธีที่สอง คือการทำลายอนุภาคของกรรมให้หมดไปเรียกว่า นิรชรา เมื่อปฏิบัติตามวิธีการทั้งสองแล้วจะทำให้เกิดสัมยัคชญาณ คือความรู้ชอบ ได้แก่ความรู้ที่ถูกต้องตามสภาพตามความเป็น

จริง ไม่มีมายามาปิดบัง เป็นความรู้ที่ เท่าทันกิเลสตัณหา เมื่อเกิดความรู้ชนิดนี้ขึ้นมาก็จะสามารถแยกอนุภาคของกรรมออกจากชีวะได้อย่างสิ้นเชิง ชีวะจึงกลับบริสุทธิ์ดั้งเดิม ภาวะนี้เรียกว่า การบรรลุโมกษะอย่างไรก็ตามก่อนที่จะปฏิบัติตามวิธีการทั้งสองนั้น จะต้องศึกษาคำสอนของตีรถังกร (ศาสดา) ก่อน ขั้นตอนในการศึกษาคำสอนของตีรถังกร มี ๓ ประการ คือ (๑) สัมยัคทรรศนะ ศรัทธาชอบ หมายถึง การยอมรับนับถือในสิ่งที่ยืนยันว่ามีอยู่จริง ๗ ประการ คือ ชีวะ อชีวะ อาสรวะ พันธะ สัมวร นิรชรา และโมกษะ ความเชื่อชอบเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น (๒) สัมยัคชญาณ ความรู้ชอบ หมายถึงความรู้ที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งจะต้องเป็นความรู้ที่มีสัมยัคทรรศนะเป็นพื้นฐาน (๓) สัมยัคจาริตร ความประพฤติชอบ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้หลายประการ แต่โดยสรุปแล้วก็รวมอยู่ในมหาพรต ๕ ประการ คือ อหิงสา งดเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ อัสเตยะ งดเว้นจากการลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่น พรหมจารียะ การประพฤติพรหมจรรย์ สัตยะ งดเว้นการกล่าวเท็จ และอปริครหะ งดเว้นจากการยินดียินร้าย ในอารมณ์ทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น ขั้นตอนทั้ง ๓ ประการนี้รวมเรียกว่า ตริรัตนะ

ในประเด็นเรื่องวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นในพุทธปรัชญา และปรัชญาเซน เราสามารถนำประเด็นต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

ไตรสิกขา กับ ตริรัตนะ

พุทธปรัชญาเห็นว่า ไตรสิกขา เป็นหลักการศึกษาที่ชาวพุทธจำต้องศึกษา เพราะเป็นหลักที่ครอบคลุมเนื้อหาของข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสไว้ทั้งหมด และถือว่าไตรสิกขานี้เป็นหลักจริยศาสตร์ที่สำคัญที่จะทำให้ผู้ศึกษาหลุดพ้น ส่วนตริรัตนะของปรัชญาเซนก็เป็นหลักที่ว่าด้วยการศึกษา และถือเป็นหลักจริยศาสตร์ที่สำคัญคล้ายพุทธปรัชญา นอกจากนี้ไตรสิกขาและตริรัตนะยังมีข้อปลีกย่อยที่คล้ายกัน คือ สัมยัคชญาณ ความรู้ชอบ เปรียบเทียบได้กับปัญญาสิกขาข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดปัญญา สัมยัคจาริตร ความประพฤติชอบเปรียบเทียบได้กับ ศีลสิกขา คือข้อปฏิบัติที่ฝึกอบรมกายวาจาให้เรียบร้อย และสัมยัคทรรศนะ ความเชื่อชอบ คือ มีความเชื่อมั่น มีความมั่นคงในหลักคำสอนของตีรถังกร (ศาสดา) เปรียบเทียบได้กับ จิตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตให้มั่นคงตั้งมั่น ส่วนที่แตกต่างกันระหว่างไตรสิกขา กับตริรัตนะ คือ ไตรสิกขา เมื่อขยายออกก็จะได้แก่มรรค มีองค์ ๘ ประการ อันมีลักษณะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ไม่ตึงเกินไปไม่ย่อหย่อนจนเกินไป (มัชฌิมาปฏิปทา) ดังนั้น อาจกล่าวโดยอนุโลมได้ว่า ไตรสิกขา ก็คือ ทางสายกลาง ส่วนตริรัตนะของปรัชญาเซน เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะเป็น

ทุกรกิริยา คือเป็นหลักปฏิบัติที่ตึงจนเกินไป เช่น การอดอาหาร (โปรษะโธปวาสพรต) และการฆ่าตัวตาย (สัลเลขนาพรต)[๑๗] เป็นต้น เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นอัตตกิลมถานุโยค คือ เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิด ความลำบาก ทุกข์ยาก และข้อปฏิบัตินี้พุทธปรัชญาก็ประณาม ว่า เป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ประเสริฐ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ศีล ๘ กับ มหาพรต ๕

ศีล ๘[๑๘]	มหาพรต ๕
๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	๑. อหิงสา
๒. อทินฺนาทานา เวรมณี	๒. อัสเตยะ
๓. อพฺรหฺมจริยา เวรมณี	๓. พรหมจารียะ
๔. มุสาวาทา เวรมณี	๔. สัตยะ
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี	๕. อปริครหะ
๖. วิกาลโภชนา เวรมณี	
๗. นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนมาลาคนฺธ-วิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา-เวรมณี	
๘. อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณี	

ศีล ๘ ในพุทธปรัชญาสามารถเปรียบเทียบ มหาพรต ๕ ในปรัชญาเชนได้ คือ (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี การงดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป เปรียบเทียบได้กับ อหิงสา คือการงดเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ (๒) อทินนาทานา เวรมณี การงดเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น เปรียบเทียบได้กับ อัสเตยะ การงดเว้นจากการ ลักทรัพย์ของผู้อื่น (๓) อพรหมจริยา เวรมณี การงดเว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ เปรียบเทียบได้กับ พรหมจารียะ การงดเว้นจากเมถุนธรรมทุกประเภท (๔) มุสาวาทา เวรมณี การงดเว้นจากการกล่าวเท็จ เปรียบเทียบได้กับ สัตยะ การพูดแต่คำจริงและเว้นจากการพูดคำเท็จ ส่วนศีลข้อ ๕, ๖, ๗, ๘ โดยเนื้อหาก็คือให้งดเว้นจากกามคุณ ๕ ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเปรียบเทียบกันได้กับพรตข้อ อปริครหะ การไม่ยินดียินร้ายไม่

---

[๑๗] Hermann Jacobi, "Jaina Sutras" Part I In The Sacred Book of the East, Vol. 2 P. 74.

[๑๘] องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๓๑/๒๕๓. อ้างใน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, หน้า ๒๕๖.

ยึดติดในกามคุณ นอกจากศีล ๘ กับ มหาพรต ๕ จะสามารถเปรียบเทียบกันได้แล้ว ยังมีลักษณะที่เหมือนกันอีกประการหนึ่งคือ เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดความสำรวมกายและวาจา ส่วนความแตกต่างกัน คือ พุทธปรัชญาถือว่า ศีลทุกข้อมีความ สำคัญเท่าๆกัน ส่วนปรัชญาเชนถือว่าพรตข้ออหิงสา สำคัญกว่าพรตทุกข้อ ข้ออื่นๆ เป็นเพียงส่งเสริมสนับสนุนพรตข้ออหิงสาเท่านั้น

นอกจากนี้ยังสามารถนำเอาศีล ๕ กับ อนุพรต ๕ มาเปรียบเทียบกันได้ ในบางข้อคือ ศีลข้อ ปาณาติบาต เปรียบเทียบได้กับ อหิงสา, อทินนาทาน เปรียบเทียบได้กับ อัสเตยะ, กาเมสุมิจฉาจาร เปรียบเทียบได้กับ พรหมจารียะ, มุสาวาท เปรียบเทียบได้กับ สัตยะ ศีล ๕ และ อนุพรต ๕ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรือน ไม่เข้มงวดเหมือนมหาพรต

ธุดงค์ กับ ตบะ

ธุดงค์ คือ องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส หมายถึงข้อวัตรปฏิบัติประเภทวัตร ที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ เป็นต้น[๑๙] ธุดงค์ ทั้งหมด มี ๑๓ ข้อ คือ[๒๐]

๑. ปังสุกูลิกังคะ องค์แห่งผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร์
๒. เตจีวริกังคะ องค์แห่งผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร์
๓. ปิณฑปาติกังคะ องค์แห่งผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร์
๔. สปาทานจาริกังคะ องค์แห่งผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเป็นวัตร์
๕. เอกาสนิกังคะ องค์แห่งผู้นั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร์
๖. ปัตตปิณฑิกังคะ องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร์
๗. ขลุปัจฉาภัตติกังคะ องค์แห่งผู้ถือการห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร์
๘. อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร์
๙. รุกขมูลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร์
๑๐. อัพโภกาสิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่ที่แจ้งเป็นวัตร์
๑๑. โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร์
๑๒. ยถาสันถิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามมีตามได้เป็นวัตร์
๑๓. เนสัชชิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร์

---

[๑๙] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๐๖.

[๒๐] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑-๒.**

ธุดงค์ทั้ง ๑๓ นี้ โดยสรุปก็อยู่ในสามเรื่องใหญ่ ๆ คือ ความสันโดษในจีวร, ความสันโดษในบิณฑบาต, ความสันโดษในเสนาสนะที่อยู่อาศัย โดยปกติพระสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่ถ้ารูปใดปรารถนาจะปฏิบัติให้เคร่งครัด เข้มงวดยิ่งขึ้นก็ต้องสมาทานธุดงค์ข้อใดข้อหนึ่งใน ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์ที่ปฏิบัติอย่างเข้มงวดจะเป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนให้บรรลุธรรมได้

ส่วนตบะ ในปรัชญาเชน หมายถึงความเข้มงวด ได้แก่การปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเอาจริงเอาจัง ตบะมี ๒ ชนิด[๖๑]

๑. ตบะภายนอก ๖ ประการ

๑) อนศน (Anaśana) การอดอาหาร

๒) อวเมาทรยะ (Avamuadarya) การกินอาหารน้อยกว่าหนึ่งอิ่ม

๓) วฤตติปริสัมขยานะ (Vṛttiparisaṁkhyāna) การยอมรับอาหารแบบมีเงื่อนไข

๔) รสปริตยาคะ (Rasaparityāga) ไม่ติดในรสอาหาร

๕) วิวิกตศยยาสนะ (Viviktaśayyāsana) นั่งหรือนอนในที่อันสงัด

๖) กายกเลศะ (Kāyakleśa) การทรมานร่างกาย

๒. ตบะภายใน ๖ ประการ

๑) ปรายศจิตตะ (Prāyaścitta) การสำนึกในความผิดแล้วปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

๒) วินยะ (Vinaya) ความสุภาพ, ความถ่อมตน

๓) ไวยยาวฤตยะ (Vaiyāvṛtya) การขวนขวายช่วยเหลือแก่นักบวชด้วยกันเมื่อมีความจำเป็น

๔) สวาธยายะ (Svādhyāya) การศึกษาคัมภีร์

๕) วยุตสรคะ (Vyutsarga) การไม่ติดข้อง ได้แก่ การสละความเป็นเจ้าของทั้งภายนอก เช่น การสละทรัพย์สมบัติ และการสละภายใน เช่น การสละความโกรธ

๖) ธยานะ (Dhyāna) การทำจิตให้แน่วแน่มั่นคง รวมทั้งการตรึกตรองถึงธรรมชาติ และสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลด้วย

---

[๖๑] Saravapalli Radhakrishnan, and Charles A Moore, A Source Book in Indian Philosophy, P. 260.

การปฏิบัติอย่างเข้มงวดที่เรียกว่า ตบะ นี้ จะสามารถทำลายอนุภาคของกรรมให้หมดสิ้นได้

ธุดงค์ และตบะ มีประเด็นที่เหมือนกัน และต่างกัน สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ คือ ธุดงค์ และตบะ มีลักษณะที่เหมือนกันที่ต่างก็เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะเข้มงวดเอาจริงเอาจัง เป็นข้อปฏิบัติที่เคร่งครัด และสนับสนุนความมักน้อย สันโดษ ความต่างกัน คือ ธุดงค์นั้นพุทธปรัชญาไม่ได้กำหนดว่า พระภิกษุทุกรูปต้องปฏิบัติ รูปใดปรารถนาจะปฏิบัติก็ทำได้ตามอัธยาศัย ส่วนตบะนั้น เชนถือว่าจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ เพราะการจะแยกชีวะออกจากอนุภาคของกรรมได้นั้น จะต้องประพฤติตบะทั้งภายนอกและภายใน

นอกจากนี้ยังสามารถ นำข้อปลีกย่อยบางข้อมาเปรียบเทียบกันได้ คือ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับการขบฉัน ๕ ข้อมีปิณฑปาติกังคะ, สปาทานจาริกังคะ, เอกาสนิกังคะ, ปัตตปิณฑิกังคะ และ ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ทั้งหมดนี้เปรียบเทียบได้กับ ตบะ ข้อ อวเมารยะ, วฤตติปริสังขยานะ และ รสปริตยาคะ ๓ ข้อนี้ เป็นตบะที่เกี่ยวกับการกิน ธุดงค์ ข้อ อารัญญิกังคะ, รุกขมูลิกังคะ, อัพโภกาสิกังคะ และโสสานิกังคะ ๔ ข้อนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการอยู่อาศัย เปรียบเทียบได้กับตบะข้อ วิวิกตศยยาสนะ การนั่งหรือนอนในที่อันสงัด ธุดงค์และตบะดังกล่าวนี้ แม้ข้อปลีกย่อยจะคล้ายกันบ้างแตกต่างกันบ้าง แต่มีประเด็นหลักที่เหมือนกันคือ เพื่อความมักน้อย, สันโดษ, เพื่อความไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ และเพื่อสนับสนุนการบรรลุถึงความหลุดพ้น

สมาธิ กับ ธยานะ

สมาธิ ในพุทธปรัชญา หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน[๖๒] จิตที่เป็นสมาธิจะมีลักษณะสำคัญ คือ ตั้งมั่น (สมาหิตะ) บริสุทธิ์ (ปริสุทธิ) ผ่องใส (ปริโยทาตะ) โปร่งใสเกลี้ยงเกลา (วิคตูปกิเลส) นุ่มนวล (มุทุภูตะ) ควรแก่การงาน (กัมมนิยะ) ตั้งมั่นไม่วอกแวกหวั่นไหว (ฐิตอาเนญชปฺปตฺต)[๖๓] จิตที่เป็นสมาธิจะมีพลังมาก สงบราบเรียบ เหมือนน้ำ ไม่กระเพื่อม ใสกระจ่าง มองเห็นอะไรๆ ได้ชัดเจน

---

[๖๒] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **สมาธิ : ฐานสู่สุขภาพจิต**, หน้า ๑.

[๖๓] ม.มู. ๑๒/๕๒/๒๙ ; องฺ ติก. ๒๐/๕๙/๑๕๘. ฉบับ **มหาจุฬาเตปิฏกํ**.

ประเภทของสมาธิ[๒๔]

๑. สมาธิ ๒ ได้แก่

- อุปจารสมาธิ สมาธิจวนจะแน่วแน่
- อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หมายเอาสมาธิในองค์ฌาน

๒. สมาธิ ๓ ได้แก่

- ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ
- อุปจารสมาธิ สมาธิจวนจะแน่วแน่
- อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หมายเอาสมาธิในองค์ฌาน

๓. สมาธิ ๓ ได้แก่

- สุญญตสมาธิ คือสมาธิที่กำหนดพิจารณาความว่างได้แก่ตัววิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้น ด้วยการกำหนดอนัตตลักษณะ
- อนิมิตตสมาธิ คือสมาธิที่กำหนดพิจารณาธรรมที่ไม่มีนิมิต ได้แก่ตัววิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้น ด้วยการกำหนด อนิจจลักษณะ
- อัปปณิหิตสมาธิ คือสมาธิที่กำหนดพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ ตัววิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยการกำหนดทุกขลักษณะ

ในบรรดาสมาธิ ๓ ประเภทนี้ สมาธิ ๒, สมาธิ ๓ ข้างต้น เป็นสมาธิที่เกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน เพราะการเจริญสมถะจะทำให้เกิดสมาธิขั้นใดขั้นหนึ่ง ถึงอัปปนาสมาธิ ส่วนสมาธิ ๓ ประเภทหลัง ได้แก่สมาธิที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา โดยการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์

วิธีฝึกสมาธิ ที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันสืบๆ มาตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๒๕] มีลำดับขั้นตอนดังนี้ (๑) ตัดปลิโพธ (๒) เข้าหากัลยาณมิตร (๓) รับเอากรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๐ อย่าง (๔) อยู่ในวัดที่เหมาะสมกับการเจริญสมาธิ (๕) ปฏิบัติตามวิธีเจริญสมาธิ การเจริญสมาธิ จิตจะประณีตขึ้นตามลำดับ เป็นขั้นๆ ภาวะจิตจะสงบเป็นสมาธิถึงขั้นอัปปณา เป็นสมาธิที่เกิดจากองค์ฌาน หรืออาจกล่าวได้ว่า ผลจากการเจริญ

---

[๒๔] ที. ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑; วิสุทฺธิ. ๑/๑๘๔. อ้างใน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๘๖-๘๗.

[๒๕] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล** ภาค ๑ ตอน ๑-๒.

สมาธิจะทำให้ได้ฌานสมาบัติ ฌานสมาบัติแม้เป็นภาวะแห่งจิตที่ลึกซึ้ง แต่ก็ยังเป็นเพียงระดับโลกีย์เท่านั้น ไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของพุทธปรัชญา ในภาวะแห่งฌานที่เป็นผลของสมาธินั้นกิเลสต่างๆ จะสงบระงับไปชั่วคราว ไม่ยั่งยืนแน่นอน คือกิเลสระงับไปเพราะถูกกำลังสมาธิข่มไว้ เหมือนหินทับหญ้า ยกหินออกเมื่อใดหญ้าก็กลับงอกขึ้นได้อีก อย่างไรก็ตาม แม้ฌานจะไม่ใช่จุดหมายของพุทธปรัชญาก็ตาม แต่สามารถนำเอาฌานที่ได้ใช้เป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อ เพราะจิตที่เป็นสมาธิเป็นจิตที่ควรแก่การงาน พร้อมที่จะถูกพัฒนาให้สูงขึ้นๆ จนถึงบรรลุธรรมขั้นสูงสุด

จุดประสงค์ของการฝึกสมาธิก็เพื่อ การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน, เพื่อได้ญาณทัศนะ, เพื่อมีสติสัมปชัญญะ และเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สมดังพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา (การเจริญสมาธิ) มี ๔ อย่าง คือ สมาธิภาวนา ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ญาณทัศนะ สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย[๖๖]

จากพุทธพจน์ แสดงให้เห็นว่า สมาธิที่เจริญดีแล้ว ย่อมได้ประโยชน์ ๔ ประการ คือสามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสุขในปัจจุบัน, มีญาณทัสสนะที่ถูกต้อง มีสติสัมปชัญญะ และที่สำคัญคือไม่มีกิเลสอันได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน มารบกวน นับได้ว่าเป็นจุดหมายปลายทางของพุทธปรัชญา

ส่วนธยานะ ในปรัชญาเชน มีความหมายที่ปรากฏใน ตัตตวารถสูตรว่า "ธยานะหมายถึง ความจดจ่อของจิตไปที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง"[๖๗] วิธีนี้คล้ายกับการฝึกสมาธิ สำหรับท่าในการฝึกธยานะไม่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ หากสำคัญอยู่ที่จิตของผู้ฝึกเอง คือจะต้องมีจิตแน่วแน่ มั่นคง และบริสุทธิ์ แม้ว่าเชนจะไม่ให้ความสำคัญกับท่าในการฝึกก็ตาม แต่ท่าที่นิยมปฏิบัติกัน คือ ผู้ฝึกจะต้องนั่งขัดสมาธิ มือซ้ายวางไว้บนหน้าตัก หันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ ไม่เคลื่อนไหวใบหน้า แล้วกำหนดลมหายใจ (ปราณายามะ) มีจุดมุ่งหมายเพื่อกำหนดจิตให้ แน่วแน่ มั่นคง และสิ่งที่สำคัญกว่าการกำหนดลมหายใจ คือ

---

[๖๖] องฺ จตุกฺก. ๒๑/๕๒/๒๙; ที. ปา. ๑๑/๓๐๗/๑๙๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐.

[๖๗] Dayanand Bharagana, Jaina Ethics, P. 193.

การเพ่งจิตไปที่หน้าผาก (ปรัตยหาร) นอกจากนั้นยังมีการเพ่งจิตที่ตา, หู, ปลายจมูก, ปาก, ศรีษะ, หัวใจ และ ระหว่างคิ้วทั้งสองข้าง[๒๘]

เชนได้แบ่ง ธยานะ ออกเป็น ๔ ชนิด คือ[๒๙] อารตะ, เราทระ, ธรมะ และศุกละ สองแบบแรกเป็นธยานะที่ไม่ดี เพราะไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ ส่วนสองชนิดหลังเป็น ธยานะที่ดี คือ ธรมะ ธยานะ จะนำไปสู่สวรรค์ และศุกละ ธยานะ จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

ธรมะ ธยานะ แบ่งออกเป็น ๔ แบบ คือ[๓๐]

๑. อชฺญาณ วิจาย ธรมะ ธยานะ (Ajañāṇa vicāya Dharma Dhyāna) หมายถึง ความมีศรัทธาอันมั่นคง ในคำสอนของคัมภีร์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ โดยประกอบด้วยความรู้แจ้งของตนด้วย

๒. อปรายวิจายะ ธรมะ ธยานะ (Aprāyavicāya dharma dhyāna) หมายถึงการคิดว่าชีวะที่มัวหมองด้วยกรรมนั้นเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับหนทางแห่งความรู้แจ้ง รวมทั้งการไตร่ตรองถึงวิธีที่จะช่วยให้นักบวชที่มีศรัทธา, ความรู้, และความประพฤติที่ผิด ๆ ได้กลับมามีความเห็นที่ถูกต้อง

๓. วิปากวิจายะ ธรมะ ธยานะ (Vipāka vicāya dharma dhayāna) หมายถึงความคิดในเรื่องผลของกรรม รวมทั้งความเพลิดเพลิน ความเจ็บปวดทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง ซึ่งสามารถกำหนดและควบคุมได้

๔. สัมสถาน วิจายะ ธรมะ ธยฺานะ (Saṁsthāna vicāya dharma dhyāna) หมายถึง การตรึกตรองถึงธรรมชาติและสิ่งต่างๆ ในจักรวาล ในลักษณะที่ปราศจากความติดข้อง รวมทั้งการตรึกตรองถึงลักษณะรูปร่างของจักรวาล นรกทั้ง ๗ รวมทั้งความทุกข์ในนรก โลกมนุษย์ สวรรค์ทั้ง ๑๖ และความสุขในสวรรค์รวมทั้งสิทธศิลา (Siddhasilā) ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชีวะที่หลุดพ้นแล้วจะไปสถิตอยู่

ธรมะ ธยานะ ทั้ง ๔ แบบนี้ จะนำไปสู่สวรรค์และความสุขในสวรรค์โดยตรง และสนับสนุนให้ไปสู่ความหลุดพ้นโดยอ้อม การจะบรรลุถึงความหลุดพ้นได้จะต้องมีศุกละธยานะ

---

[๒๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

[๒๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙๔.

[๓๐] Dayanand Bharagana, Jaina Ethics, P. 199-204.

ศุกละ ธยานะ มี ๔ ขั้น คือ[๓๑]

๑. ปรถกัตวะ วิตรกสวิจาร (Prthakatva vitarkasavicāra) ในขั้นนี้ อารมณ์ทางความคิดเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี คือชีวะเริ่มพัฒนาสูงขึ้น และสงบระงับ

๒. เอกัตวะ วิตรกวิจาระ (Ekatva vitarkavicāra) ในขั้นนี้ผู้ฝึกธยานะจะกลายเป็นผู้รู้แจ้ง (ตรัสรู้) และสามารถทำลายกรรมที่ปิดบังชีวะได้หมด

๓. สูกษมกริยา ปรติปัตติ (Sūksmakriyā pratipatti) ในขั้นนี้ อฆาตีกรรม ๔ อย่าง คือ อายุรกรรม, นามกรรม, โคตรกรรม เวทนียกรรม ยังคงเหลืออยู่ เพราะชีวะยังมีกิจกรรมทางกาย, ทางวาจา และทางใจ จนกระทั่งอายุรกรรมหมดไป ผลของกรรมอื่น ๆ อีก ๓ ชนิด ก็จะหมดไปด้วย

๔. วยุปรัตกริยา นิวฤตฺติ (Vyuparatakriyā nivṛtti) ในขั้นนี้กิจกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ จะหยุดอย่างสมบูรณ์ อฆาตีกรรม ๔ อย่าง ก็จะหมดสิ้นไปด้วย ชีวะจะเปล่งแสงสว่างโชติช่วงออกมา และสละร่างกายทิ้ง ลอยขึ้นไปสถิตอยู่ ณ สิทธ- ศิลา เป็นอมตะนิรันดร์กาล

ศุกละ ธยานะ ทั้ง ๔ ขั้นนี้ จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความรู้แจ้งและหลุดพ้นโดยตรง

สมาธิ ในพุทธปรัชญา กับ ธยานะ ในปรัชญาเชน สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ คือ สมาธิ และ ธยานะ ล้วนเป็นวิธีฝึกจิตที่จำต้องปฏิบัติเพราะเป็นวิธีที่สามารถกำจัดกิเลสได้หมด ปรัชญาทั้งสองจึงเห็นตรงกันว่า วิธีฝึกจิตนี้ เป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญในปรัชญาของตน ดังนั้น จุดประสงค์ของการฝึกจิตของปรัชญาทั้งสองจึงคล้ายกัน คือ เพื่อความสิ้นกิเลส เพื่อความรู้แจ้ง เพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้น

นอกจากนี้ยังสามารถนำเอา ความหมาย และวิธีปฏิบัติของสมาธิและธยานะ มาเปรียบเทียบกันได้อีกคือ

สมาธิ ในพุทธปรัชญา หมายถึง *ภาวะที่จิตแน่วแน่* มั่นคง หรือ *ภาวะที่จิตตั้งมั่น* และยังมีความกว้างไปถึงการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ด้วย ได้แก่ สมาธิที่เป็นตัววิปัสสนาที่พิจารณาเห็นสภาพตามความเป็นจริงตามลักษณะทั้งสามนั้น และเป็นข้อที่ให้สำเร็จความหลุดพ้น สมาธิที่เป็นตัววิปัสสนานี้ ได้แก่ สุญญตสมาธิ, อนิมิตตสมาธิ และอัปปณิหิตสมาธิ ส่วน ธยานะ หมายถึง *ภาวะที่จิตแน่วแน่* และหมายถึงการไตร่ตรองด้วย

---

[๓๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๒.

การไตร่ตรองในที่นี้คือ การใช้จิตที่ได้สมาธิแล้วไตร่ตรองพิจารณาในเรื่องกรรม, จักรวาล, นรก สวรรค์ เป็นต้น ดังนั้น ความหมายของสมาธิและธยานะ จึงคล้ายกันในแง่ที่ว่า หมายถึงภาวะของจิตที่แน่วแน่มั่นคงจดจ่ออยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเหมือนกัน

วิธีฝึกสมาธิ และ ธยานะ มีข้อปลีกย่อยที่เหมือนกันและต่างกันคือ ท่าในการฝึกสมาธิ คือขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย นั่งตัวตรง หลับตา แล้วกำหนดอารมณ์ที่เหมาะกับจริตของตนอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๐ อย่าง เช่นกำหนดลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นสมถกรรมฐาน และผลที่เกิดจากการฝึกสมถกรรมฐาน คือได้ฌาณสมาบัติซึ่งมิใช่จุดหมายของพุทธปรัชญา การจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทางได้ จะต้องเจริญวิปัสสนาต่อโดยใช้สติพิจารณา กาย, เวทนา, จิต, ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง ผลของวิปัสสนาจะทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ที่รู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันกิเลส ตัณหา และบรรลุถึงความหลุดพ้นในที่สุด ส่วนท่าในการฝึกธยานะจะนั่งท่าขัดสมาธิ หลับตาแล้วกำหนดลมหายใจเข้าออก (ปราณายามะ-Prāṇāyāma) จุดประสงค์เพื่อทำจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่และที่สำคัญกว่าการกำหนดลมหายใจ คือ การเพ่งจิตไปที่หน้าผาก (ปรัตยาหาระ-Pratyāhāra) และที่ส่วนต่างๆ ของร่างกาย จุดประสงค์ก็เพื่อทำจิตให้สงบ และหลุดพ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าท่านั่งในการฝึกคล้ายกัน ต่างกันแต่วางมือเท่านั้น นอกจากนี้การกำหนดอารมณ์ก็ คล้ายกัน คือ อานาปาณสติ เปรียบเทียบได้กับปราณายมะ และกสิณ ได้แก่การเพ่งเปรียบเทียบได้กับปรัตยาหาระ การเพ่งจิตไปที่ส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น ที่หน้าผาก เป็นต้น ส่วนความแตกต่างกันที่เห็นได้ชัดเจน คือ พุทธปรัชญา มีการฝึกสติ (สติปัฏฐาน) แต่ปรัชญาเช่นไม่มี

อย่างไรก็ตาม แม้ข้อปลีกย่อยต่าง ๆ จะเหมือนกันบ้างแตกต่างกันบ้าง แต่จุดประสงค์หลักของการฝึกสมาธิ และธยานะ เหมือนกันคือ เพื่อความรู้แจ้ง เพื่อความสิ้นกิเลส เพื่อความพ้นทุกข์

๔.๓ ขั้นตอนของความหลุดพ้น

วิสุทธิ ๗ กับ คุณสถาน ๑๔

ขั้นตอนของความหลุดพ้นในพุทธปรัชญา เมื่อพิจารณาตามแนววิสุทธิ ๗ จะมี ๗ ขั้นตอน คือ

๑. สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล คือ เมื่อมีการสำรวมระวังความบริสุทธิ์แห่งศีลก็จะเกิดขึ้น

๒. จิตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต คือ การฝึกอบรมจิตจนเกิดสมาธิขั้นอุปจารถึงอัปปนา ในฌานสมาบัติ

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือ ความรู้ความเข้าใจที่มองเห็น นามรูปตามสภาพที่เป็นจริง

๔. กังขาตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย คือกำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป ตามแนวปฏิจจสมุปบาท

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัศนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ ซึ่งเกิดถัดจาก โคตรภูญาณ เมื่อมรรคญาณเกิดแล้ว ผลญาณก็จะเกิดตามมา มรรคญาณ และผลญาณจะเกิด ๔ ครั้ง คือ (๑) มรรคญาณ, ผลญาณ เกิดครั้งแรกเป็นพระโสดาบัน (๒) ครั้งที่สอง เป็นพระสกทาคามี (๓) ครั้งที่สาม เป็นพระอนาคามี (๔) ครั้งที่สี่เป็น พระอรหันต์

ในวิสุทธิ ๗ ข้อนี้ ขั้นที่หลุดพ้นเป็นสมุจเฉทจริง ๆ คือ ขั้นที่ ๗ (ญาณทัสสนวิสุทธิ) ส่วนขั้นที่ ๑-๖ แม้ยังไม่ใช่ขั้นของความหลุดพ้นจริงๆ ก็ตาม แต่ก็เป็นปัจจัยให้เกิดขั้นญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ถ้าศีลวิสุทธิ และวิสุทธิข้ออื่นๆ ไม่มีแล้ว ญาณทัสสนวิสุทธิก็จะมีไม่ได้

ส่วนขั้นตอนของความหลุดพ้นในปรัชญาเชน เมื่อพิจารณาตามคุณสถาน จะมี ๑๔ ขั้นตอน คือ

๑. มิถยาทฤษฎี คุณสถาน ขั้นที่ยังมีศรัทธาที่ผิด ๆ

๒. สาสวาทนะ สัมยัคทฤษฎี คุณสถาน ขั้นที่เริ่มมีศรัทธาที่ถูกต้อง

๓. มิศร คุณสถาน เป็นขั้นของความลังเลสสัย อยู่ระหว่างความเชื่อที่ถูกต้องกับความเชื่อที่ผิด

๔. อวิรตะ สัมยัคทฤษฎี คุณสถาน เป็นขั้นที่มีศรัทธาถูกต้องมั่นคง

๕. เทสสัมยตะ คุณสถาน เป็นขั้นที่กรรมเริ่มหยุดหลั่งไหล

๖. ปรมัตตะ สัมยัค คุณสถาน เป็นขั้นที่มองเห็นความสงบบางส่วน แต่ยังมีความพอใจในทางโลกอยู่

๗. อปรมัตต สัมยตะ คุณสถาน เป็นขั้นที่สามารถชนะความหลับได้

๘. นิวฤตติ พาทระ คุณสถาน เป็นขั้นที่ชีวะเริ่มมีความบริสุทธิ์จนสามารถทำให้การหลั่งไหล ของกรรมน้อยลงและกรรมเก่าอ่อนตัวลง

๙. อนิวฤตติ สามปรายะ คุณสถาน เป็นขั้นที่ไม่มีความโกรธและมานะ ส่วนราคะจะเบาบาง

๑๐. สุกษมะ สัมปรายะ คุณสถาน เป็นขั้นที่กำจัดกิเลสได้เหลือเพียงโลภะอย่างเดียว

๑๑. อุปสานตะ โมหนียะ คุณสถาน เป็นขั้นที่สามารถกำจัดกรรมชั่วได้

๑๒. กษีณะ กาษายะฉทมสถา วีตราคะ คุณสถาน เป็นขั้นที่สามารถกำจัดกรรมได้หมด และโมหนียะ (กรรมที่ทำให้เกิดความหลง) ก็จะถูกทำลาย กลายเป็นผู้รู้แจ้ง (ตรัสรู้)

๑๓. สโยคะ เกวลิ คุณสถาน เป็นขั้นที่ชีวะจะพบกับความไม่จำกัด ๔ อย่าง คือ อนันตชญาณ (มีความรู้อันหาที่สุดมิได้) อนันตวีรยะ (มีความเพียรอันหาที่สุดมิได้) อนันตทัศนะ (มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้) และอนันตสุข (มีความสุขอันหาที่สุดมิได้) ในขั้นนี้กรรมที่จะนำไปเกิดอีกได้หมดสิ้นแล้ว เหลือเพียงอฆาตีกรรม ๔ อย่าง คือ เวทนียะ, อายุส, นาม, และโคตร เพราะยังมีกิจกรรมทางกาย วาจา และใจอยู่ จนกระทั่ง อายุสกรรมหมดไป กรรมอื่น ๆ นอกจากนี้จึงหมดไปด้วย

๑๔. อโยคะ เกวลิ คุณสถาน เป็นขั้นที่บรรลุโมกษะชีวะจะมีความอิสระอยู่กับความบริสุทธิ์ เป็นขั้นที่มีความรู้ชอบศรัทธาชอบ และความประพฤติชอบอย่างสมบูรณ์

คุณสถานทั้ง ๑๔ ขั้นนี้ เชนถือว่าขั้นที่ ๑๑ เป็นขั้นแรกของการพัฒนา เพราะสามารถกำจัดกรรมชั่วได้ และขั้นที่ ๑๒ เป็นขั้นของการพัฒนาที่สูงสุด เพราะสามารถกำจัดกรรมได้หมด กลายเป็นผู้รู้แจ้งเป็นอันว่าตรัสรู้ ในขั้น ๑๒ นี้ แม้ว่ากรรมเก่าจะได้หมดสิ้นไปแล้ว แต่ก็ยังไม่ถือว่าบรรลุโมกษะ จะต้องรอให้อายุสกรรมดังกล่าวสิ้นไปในขั้นที่ ๑๓ ก่อนจึงบรรลุโมกษะในขั้นที่ ๑๔ คือ ชีวะจะบรรลุโมกษะได้จะต้องแยกออกจากร่างกายก่อน คือ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้ว วิญญาณหรือชีวะก็จะออกจากร่างกายลอยสูงขึ้นไปสถิตอยู่ ณ สิทธศิลา ส่วนขั้นที่ ๑-๑๐ ไม่ใช่ขั้นของการพัฒนาที่แท้จริง เพราะยังไม่สามารถกำจัดกรรมได้ แต่เป็นขั้นที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนา จนถึงความหลุดพ้น

ในวิสุทธิ ๗ และ คุณสถาน ๑๔ มีประเด็นที่คล้ายกันและแตกต่างกัน สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

คล้ายกันในแง่ที่ว่า ทั้งวิสุทธิ และคุณสถาน ต่างก็เป็นขั้นตอนของการพัฒนาจิตหรือชีวะ ที่หลุดพ้นเป็นขั้นๆ และคล้ายกันอีกประการหนึ่งคือ วิสุทธิ และคุณสถาน ต่างก็สอดคล้องกับหลักจริยศาสตร์ของตน คือ วิสุทธิ สอดคล้องกับไตรสิกขา คุณสถาน สอดคล้องกับตริรัตนะ ต่างกันในแง่ที่ว่าวิสุทธิ ๗ มุ่งความบริสุทธิ์หมดจดของจิตจากกิเลสเป็นหลัก เมื่อกิเลสถูกทำลายก็ถือว่าเสร็จกิจ ส่วนคุณสถาน หาเป็นเช่นนั้นไม่ คือ แม้กิเลสและกรรมถูกทำลายจนหมดสิ้นแล้วก็ตาม ก็ยังไม่ถือว่าเสร็จกิจ ต้องรอให้อายุสกรรมสิ้นไปเสียก่อน แล้วบรรลุโมกษะจึงเป็นอันเสร็จกิจ และความแตกต่างกันอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อพิจารณาดูวิสุทธิ จะพบว่ากิเลสค่อยๆ ถูกทำลายลงทีละขั้นๆ ส่วนคุณสถานจะพบว่ากรรมจะถูกทำลายทีละขั้นๆ จนหมด

นอกจากนี้ยังสามารถนำเอาข้อปลีกย่อยบางข้อของวิสุทธิและคุณสถานมาเปรียบเทียบกันได้อีก คือ สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล เมื่อมีการสำรวมระวังความหมดจดแห่งศีลย่อมเกิดขึ้นเปรียบเทียบได้กับ นิวฤตติ พาทระ คุณสถานเป็นขั้นที่กรรมหลั่งไหลน้อยลง และกรรมเก่าอ่อนตัวลง เพราะมีการสำรวมระวังอันเกิดจากการประพฤติพรต

จิตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต สามารถระงับกิเลสต่างๆ ได้ด้วยอำนาจของสมาธิในองค์ฌาน เปรียบเทียบได้กับ อนิวฤตติ สามปรายะ คุณสถาน เป็นขั้นที่สามารถสงบระงับกิเลสต่างๆ ได้

ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ เปรียบเทียบได้กับกษีณกาษายะ ฉทมสถา วีตราคะ คุณสถาน เพราะเป็นขั้นที่กิเลสและกรรมถูกทำลายจนหมดกลายเป็นผู้รู้แจ้ง (ตรัสรู้) ในขั้นนี้

อย่างไรก็ตาม วิสุทธิ ๗ และคุณสถาน ๑๔ แม้จะมีข้อปลีกย่อย ๆ คล้ายกันบ้างแตกต่างกันบ้าง แต่ประเด็นหลักคล้ายกัน คือ ต่างก็เป็นขั้นตอนของการพัฒนาจิตหรือชีวะเหมือนกัน

๔.๔ ประเภทของความหลุดพ้น

วิมุติ ๕ กับ คุณสถาน ๑๔

ในพุทธปรัชญาได้แบ่งความหลุดพ้นออกเป็น ๕ ประเภท คือ (๑) วิกขัมภนวิมุติ (ความหลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้ด้วยอำนาจฌาน) (๒) ตทังควิมุติ (ความหลุดพ้นชั่วขณะ)

(๓) สมุจเฉทวิมุติ (ความหลุดพ้นด้วยการตัดกิเลสขาด) (๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุติ (ความหลุดพ้น ด้วยการสงบระงับ) (๕) นิสสรณวิมุติ (ความหลุดพ้นด้วยการสลัดกิเลสออก)

ความหลุดพ้นทั้ง ๕ ประเภทนี้ จัดเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตตระ วิกขัมภนวิมุติ กับ ตทังควิมุติ เป็นความหลุดพ้นระดับโลกียะ เพราะยังกำจัดกิเลสไม่ได้เด็ดขาด ส่วนสมุจเฉทวิมุติ, ปฏิปัสสัทธิวิมุติ, นิสสรณวิมุติ เป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตตระ สามารถกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด เป็นความหลุดพ้นของพระอริยเจ้า คือ เป็นความหลุดพ้นของพระโสดาบัน, พระสกทาคามี, อนาคามี และพระอรหันต์

ในคุณสถาน ๑๔ ได้กล่าวถึงการพัฒนาการของจิตเป็นขั้น ๆ จากขั้นต่ำสุด คือ มิถยาทฤษฎี คุณสถาน ไปจนถึงขั้นที่ ๑๔ คือ อโยคะ เกวลิ คุณสถาน ก็ตาม แต่ก็มิได้บอกไว้ว่าขั้นไหนเป็นความหลุดพ้นประเภทใด ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะบอกว่าขั้นไหนเป็นความหลุดพ้นประเภทใด อย่างไรก็ตามจากการศึกษาคุณสถานทั้ง ๑๔ ขั้นพบว่า ขั้นที่ ๑-๑๐ เป็นขั้นที่ยังไม่มีความแน่นอน เพราะยังไม่สามารถกำจัดกิเลสและกรรมได้อย่างเด็ดขาด บางครั้งก็พัฒนาบางครั้งก็ถอยกลับ จึงควรจัดเป็นความหลุดพ้นระดับโลกียะ ส่วนขั้นที่ ๑๑-๑๔ เป็นขั้นที่แน่นอนเพราะสามารถกำจัดกรรมได้ตามลำดับจนหมดสิ้น จึงควรจัดเป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตตระ ดังนั้น ประเภทของความหลุดพ้นจึงน่าจะมี ๒ ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นความหลุดพ้นระดับโลกียะ ประเภทที่สองเป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตตระ

ในทรรศนะเรื่องประเภทของความหลุดพ้นนั้นจะเห็นว่า พุทธปรัชญาต่างจากปรัชญาเชนอย่างชัดเจน เพราะพุทธปรัชญาได้จัดประเภทของการหลุดพ้นไว้ ส่วนปรัชญาเชนมิได้จัด การที่ปรัชญาเชนไม่ได้จัดประเภทของความหลุดพ้นไว้ อาจเป็นเพราะเห็นว่าไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญส่วนประเด็นที่สำคัญจึงควรเป็นเรื่องของการทำลายกรรม เมื่อสามารถทำลายกรรมได้หมด ก็ถือว่าหลุดพ้นเป็นอันใช้ได้ จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องจัดประเภท ส่วนการจัดประเภทของความหลุดพ้นในพุทธปรัชญานั้น แม้จะจัดเป็น ๕ ประเภทก็ตาม แต่ประเภทที่หลุดพ้นจริง ๆ มีเพียง ๓ ประเภท คือ สมุจเฉทวิมุติ, นิสรณวิมุติ, ปฏิปัสสัทธิวิมุติ อยู่ในระดับโลกุตตระ ส่วน ๒ ประเภทที่เหลือยังมิใช่ความหลุดพ้นที่แท้อยู่ในระดับโลกียะเท่านั้น ผู้วิจัยถึงเห็นว่า การที่พุทธปรัชญา จัดไว้หลายประเภทเช่นนี้น่าจะเป็นกุศโลบายในการสอนธรรมมากกว่า คือผู้มุ่งปฏิบัติจะได้เกิดกำลังใจ แม้ว่าความหลุดพ้น ๒ ประเภทแรก จะไม่ใช่ความหลุดพ้นที่แท้จริงก็ตาม แต่ก็เป็นกำลังใจให้เกิดอุตสาหะวิริยะในการปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น และหลุดพ้นอย่างแท้จริงได้ในที่สุด

อย่างไรก็ตาม แม้เซนจะมิได้จัดประเภทของความหลุดพ้นไว้ แต่เมื่อพิจารณาจากคุณสถาน ๑๔ จะพบว่ามีความหลุดพ้นอยู่สองระดับ คือ โลกียะ กับโลกุตตระ จึงสามารถนำมาเปรียบเทียบได้กับ วิมุติ ๕ ได้ในแง่ที่ว่า วิมุติ ๕ เมื่อจัดเป็น ๒ ระดับ จะเป็นระดับโลกียะ กับโลกุตตระเหมือนกัน

พระอรหันต์

อรหันต์ในพุทธปรัชญา และอรหันต์ในปรัชญาเซน สามารถนำเอาความหมาย, ภาวะ, และบทบาทหน้าที่มาเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

๑. ความหมายในพุทธปรัชญา คำว่า อรหันต์ แปลว่า ผู้ไกลจากกิเลส[๖๒] หมายถึงผู้ที่สามารถกำจัดกิเลสได้หมด กลายเป็นผู้ตรัสรู้ ส่วนในปรัชญาเซน อรหันต์หมายถึงผู้ที่ทำลายกรรมได้เสร็จสิ้นแล้ว เมื่อสามารถแยกชีวะออกจากกรรมได้จึงเสร็จกิจ ดังนั้น ความหมายของอรหันต์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซน จึงต่างกันในแง่ที่ว่า อรหันต์ในพุทธปรัชญา พ้นจากกิเลส ส่วนอรหันต์ในปรัชญาเซน พ้นจากกรรม ที่เหมือนกันคือ อรหันต์ในพุทธและเซน เป็นผู้หลุดพ้น ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

๒. ภาวะของอรหันต์ พระอรหันต์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซน มีภาวะทางจิตและภาวะทางความประพฤติที่คล้ายกันคือ ภาวะทางจิตจะมีความสุข สงบ เพราะสามารถกำจัดกิเลสและกรรมได้หมด จึงไม่ถูกกิเลสรบกวน และภาวะทางความประพฤติ ท่านก็ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม ส่วนที่แตกต่างกันคือ ภาวะทางปัญญา เพราะเซนถือว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้วจะมีเกวลญาณที่สามารถรู้ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกันหมดทุกคน แต่พุทธปรัชญาเห็นว่าผู้หลุดพ้นแล้วจะมีภาวะทางปัญญาที่แตกต่างกันไปตามลำดับคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก จะมีภาวะทางปัญญาที่ลดหลั่นกันลงมา

๓. บทบาทหรือหน้าที่ของพระอรหันต์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซน พระอรหันต์มีหน้าที่ที่คล้ายกันคือ ทำหน้าที่เป็นครูคอยแนะนำสั่งสอนชี้นำสังคม ให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง ส่วนหน้าที่ที่แตกต่างกัน คือ อรหันต์ในปรัชญาเซนมีหน้าที่หรือบทบาทในฐานะเป็นเทพ ส่วนอรหันต์ในพุทธปรัชญา ไม่มีหน้าที่ในฐานะเป็นเทพ

---

[๖๒] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๘๕.

ปรัชญาเซนปฏิเสธพระเจ้า แต่ก็ยกย่องผู้หลุดพ้นในฐานะเป็นเทพ เพราะถือว่าผู้ที่หลุดพ้นแล้วจะมีภาวะของเทพอยู่ภายใน ดังนั้น พระอรหันต์จึงต้องทำหน้าที่ในฐานะเป็นเทพ หน้าที่ของเทพเป็นอย่างไร เซนไม่ได้บอกไว้ชัด บอกแต่เพียงว่าอรหันต์ในฐานะเทพนั้น จะเป็นที่เคารพบูชาเทิดทูนของสังคม ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทในฐานะเทพนี้ก็คือ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ ศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าจะมีพระเจ้าเป็นที่ยึดเหนี่ยว แต่เซนปฏิเสธพระเจ้า จึงยึดเอาพระอรหันต์เป็นที่ยึดเหนี่ยวแทน ส่วนพระอรหันต์ในพุทธปรัชญาไม่มีหน้าที่ในฐานะเป็นเทพ แม้จะยกย่องบูชาพระอรหันต์ แต่ก็มิได้ยกย่องท่านเหมือนเทพ เพราะฐานะของพระอรหันต์ในพุทธปรัชญานั้น สูงส่งยิ่งกว่าเทพใดๆ

กล่าวได้ว่า พระอรหันต์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซน แม้จะมีบางประเด็นที่แตกต่างกันบ้าง แต่มีประเด็นหลักที่เหมือนกันคือ เป็นผู้หลุดพ้นไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ด้านการดำเนินชีวิตก็เป็นแบบอย่างที่ดี มีความสุข มีคุณธรรม ไม่หลีกหนีสังคม เสียสละอุทิศตนในการอบรมสั่งสอน ดังนั้นพระอรหันต์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาเซน จึงเป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญของสังคม

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเชิงเปรียบเทียบพบว่าพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเชน มีสิ่งที่คล้ายกันและแตกต่างกันในแง่มุมต่าง ๆ เกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดนั้น ทั้งพุทธและเชนเห็นตรงกันว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้เป็นความทุกข์ การแสวงหาความพ้นทุกข์จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ดังนั้น ทั้งพุทธและเชนจึงมีเป้าหมายอันเดียวกัน คือ แสวงหาทางเพื่อให้ชีวิตได้พ้นจากความทุกข์ แล้วบรรลุถึงความสุขอันไพบูลย์ ที่เห็นไม่ตรงกันคือ ภาวะของความหลุดพ้น (นิพพาน/โมกษะ) ปรัชญาเชนเห็นว่าเป็นอัตตา ส่วนพุทธปรัชญาเห็นว่าเป็น อนัตตา

ส่วนการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาใช้หลักไตรสิกขา ได้แก่ สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา คือเบื้องต้นต้องเริ่มที่ศีล โดยการฝึกอบรมกายวาจาให้เรียบร้อยเสียก่อน ขั้นที่สองเป็นระดับของสมาธิ มุ่งอบรมจิตให้นุ่มนวลควรแก่การงาน ขั้นที่สามมุ่งอบรมปัญญาให้เกิดญาณรู้แจ้งเห็นจริง อันเป็นขั้นสุดท้าย จนสามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน แล้วจึงบรรลุถึงความหลุดพ้น ส่วนปรัชญาเชนใช้หลัก “ตริรัตนะ” (Tri-ratna) ได้แก่ สัมยัคทรรศนะ ความเชื่อที่ถูกต้อง สัมยัคชญาณ ความรู้ที่ถูกต้อง และสัมยัคจารีตระ ความประพฤติที่ถูกต้อง โดยเริ่มจากความเชื่อที่ถูกต้อง เมื่อมีความเชื่อที่ถูกต้องแล้ว ความรู้ที่ถูกต้อง และความประพฤติที่ถูกต้องย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย และทั้งสามประการนี้จะต้องประกอบกันไป จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ จึงจะสามารถบรรลุโมกษะได้ ทั้งพุทธและเชนถือว่า ไตรสิกขา และตริรัตนะ เป็นหลักจริยศาสตร์ที่สำคัญในปรัชญาของตน เพราะครอบคลุมเนื้อหาของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นไว้ทั้งหมด ที่เห็นไม่ตรงกัน คือ หลักจริยศาสตร์ของพุทธ มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ส่วนจริยศาสตร์ของเชน มีลักษณะเป็นอัตตกิลมถานุโยค

ผู้ที่ปฏิบัติตามไตรสิกขา, ตริรัตนะ ดังกล่าวจะทำให้เกิดพัฒนาการทางจิตเป็น ขั้น ๆ คือในพุทธปรัชญาจะมี ๔ ขั้น ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และ อรหันต์ ในแต่ละขั้นกิเลสจะถูกทำลายลงตามลำดับจนหมดสิ้น ส่วนในปรัชญาเชนจะมี ๑๔ ขั้น แต่ขั้นที่หลุดพ้นจริง ๆ มี ๔ ขั้น ได้แก่ ขั้นที่ ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔ และขั้น ๑๔ นี้ คือ อโยคะ

เกวลิ คุณสถาน เป็นขั้นที่หลุดพ้นเด็ดขาด ผู้บรรลุถึงขั้นนี้เรียกว่า อรหันต์ คล้ายพุทธ และทั้งพุทธและเชนเห็นตรงกันว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้วจะมีภาวะทางจิตสงบ เยือกเย็น มั่นคง ไม่ถูกกิเลสรบกวน เพราะเป็นอิสระจากกิเลสและกรรม เสวยสุขอันเป็นโลกุตตระ ส่วนที่เห็นไม่ตรงกันคือ เชนเห็นว่าผู้ที่หลุดพ้นแล้ว เมื่อตายไป ชีวะ จะออกจากร่างกายแล้วลอยสูงขึ้นไปเหนือโลกากาศและสถิตอยู่ ณ สิทธสิลา ชีวะในสภาพนี้จะไม่มีการเกิด การตาย จะอยู่เป็นอมตะตลอดกาล ส่วนพุทธเห็นว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว เมื่อตายไปหรือนิพพาน จิตของท่านจะดับไปในขณะนั้นนั่นเอง และไม่มีเชื้อที่จะไปเกิดอีก

๕.๒ สรุปวิจารณ์

การที่พุทธและเชนมองว่าชีวิตเป็นทุกข์ จึงแสวงหาความพ้นทุกข์เพื่อได้ความสุขที่ยั่งยืน ทำให้ถูกมองว่าเป็นสุขนิยม พุทธและเชนให้ความสำคัญกับจิตใจค่อนข้างมากกว่าร่างกาย โดยการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญา จึงทำให้ถูกมองว่าเป็นปัญญานิยม และคำสอนของพุทธและเชนก็มุ่งเฉพาะเรื่องความหลุดพ้นเป็นหลัก จึงทำให้ถูกมองว่าเป็นวิมุตตินิยม คำถามก็คือว่า พุทธและเชน เป็นเช่นนั้นหรือไม่

สุขนิยม คือพวกที่เห็นว่า ความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของชีวิต[๑] จึงแสวงหาความสุขสบายให้ความสำคัญเฉพาะร่างกายไม่ให้ความสำคัญด้านจิตใจ คือไม่สนใจศีลธรรมจริยธรรมทางศาสนา อะไรที่เห็นว่าเป็นความสุข ก็จะทำทุกอย่าง แม้บางครั้ง อาจทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนก็ตาม ส่วนพุทธและเชนหาเป็นเช่นนั้นไม่ แม้จะมุ่งแสวงหาความสุข แต่มิใช่ความสุขทางเนื้อหนังอย่างพวกสุขนิยม.แต่เป็นความสุขทางด้านจิตใจ คือโลกุตตรสุข

ปัญญานิยม คือพวกที่ชอบแสวงหาความรู้ ถือว่าปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของมนุษย์[๒] ปัญญา คือความสามารถใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้ ความรู้ที่ได้จึงมีลักษณะเป็นสุตามยปัญญา และจินตามยปัญญา ส่วนพุทธแลเชนแม้จะมุ่งพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาก็ตาม แต่เป็นปัญญาที่ลึกซึ้งกว่า เป็นปัญญาที่ไม่ผ่านสื่อกลาง ไม่อาศัยเหตุผลหรือตรรกะ นั้นคือ ภาวนามยปัญญา หรือโลกุตตรปัญญา

วิมุตินิยม คือพวกที่หลีกหนีความวุ่นวายของสังคม[๓] เมื่อปลีกตัวออกไปแล้ว แต่ก็มิได้แสวงหาความหลุดพ้นแต่ประการใด เพียงแค่หลีกหนีให้พ้นไปจากสังคมเท่านั้น

---

[๑] วิทย์ วิศทเวทย์, **จริยศาสตร์เบื้องต้น** (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๖๑.

[๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑.

[๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑.

มีชีวิตอยู่ไปวันๆ พวกนี้จะมีชีวิตคล้ายขอทาน ส่วนพุทธและเซน แม้จะหลีกหนีสังคมเพื่อแสวงหาความพ้นทุกข์ก็ตาม แต่เมื่อบรรลุเป้าหมายแล้ว ก็จะย้อนกลับมาหาสังคม สงเคราะห์ อนุเคราะห์สังคม โดยอยู่ในฐานะเป็นครูของสังคม และความหลุดพ้นของพุทธและเซนก็ไม่เหมือนกับพวกวิมุตินิยม คือ ความหลุดพ้นของพวกวิมุตินิยมมีความหมายแค่ว่า "พ้นจากสังคม" ส่วนของพุทธและเซนเป็นความหลุดพ้นภายใน

พุทธและเซน มีลักษณะเป็นปรัชญาใจกว้าง โดยยอมรับตามสภาพความเป็นจริงว่า มนุษย์ไม่สามารถจะปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นได้ทุกคน เพราะแต่ละคนมีอัธยาศัยเลวหรือประณีตต่างกัน ตามผลวิบากกรรม ที่ตนได้สั่งสมอบรมไว้ในอดีตชาติ ผู้มีอัธยาศัยประณีตก็เหมาะที่จะเป็นนักบวชปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ผู้ที่มีอัธยาศัยเลวทราม ก็เหมาะที่จะเป็นคฤหัสถ์ ประกอบการงานในฆราวาสวิสัย ด้วยเหตุนี้ทั้งพุทธและเซนจึงได้วางหลักปฏิบัติสำหรับฆราวาส และนักบวชเป็น ๒ ระดับ จากการจัดระดับของศีลธรรมไว้ ๒ ระดับนี้เอง ทำให้ปรัชญาทั้งสองระบบมีลักษณะใจกว้าง

พุทธและเซน มีลักษณะเป็นปรัชญาเพื่อชีวิต โดยการพิจารณาจากหลักจริยธรรมของทั้งสองระบบ ที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติชอบ ทั้งในด้านชีวิตส่วนตัวและต่อส่วนรวม โดยการปฏิบัติตามหลักจริยธรรม ได้แก่ การไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติผิดทางเพศ และถือคำสัตย์ไม่พูดเท็จ เป็นต้น ถ้ามนุษย์ในสังคมปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สม่ำเสมอโดยไม่ทอดทิ้ง ก็จะทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เรียบร้อยดีงาม ทั้งในด้านชีวิตส่วนตัว แล้วแผ่ขยายออกไปสู่สังคมส่วนรวม ส่งผลให้สังคมมีความสุขสงบ กล่าวได้ว่า หลักจริยธรรมของปรัชญาทั้งสองระบบ มีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ดังนั้น พุทธและเซนจึงมีลักษณะเป็นปรัชญา ชีวิต มิใช่เป็นปรัชญาแห่งความเพ้อฝัน

การเปลือยกายของนิกายทิคัมพรทำให้ถูกมองว่าไม่มีความละอายน่ารังเกียจ ไม่น่าเลื่อมใสศรัทธา

ในบรรดามหาพรต ๕ มีพรตข้อหนึ่งคือ อปริครหะ หมายถึงการไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวง คือไม่ยึดติดทั้งวัตถุภายนอก เช่นทรัพย์สมบัติ และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น รวมทั้งการไม่ยึดติดภายในคือกิเลสตัณหาต่างๆ ดังนั้น นักบวชเชนจึงต้องสละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่ผ้าสำหรับนุ่งห่ม และกิเลสภายใน เพื่อประพฤติพรตข้อนี้ให้สมบูรณ์ ถ้ายังมีการยึดติด ไม่สละทิ้ง พรตข้อนี้ก็จะไม่สมบูรณ์ เมื่อพรตไม่สมบูรณ์ ก็ไม่สามารถบรรลุโมกษะได้ ปัญหาเกิดขึ้นมาว่า เมื่อสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่เครื่องนุ่งห่มแล้ว ความละอายไม่มีหรือ? เชนก็ตอบว่า มี ความละอาย ความหนาว ความร้อน ความถูกเหยียดหยาม มีอยู่ แต่

นักบวชจะต้องอดทน เพื่อบรรลุจุดหมายคือความหลุดพ้น ถ้าสละวัตถุภายนอกที่เป็นของหยาบๆ ไม่ได้แล้ว จะสละกิเลสภายใน ซึ่งละเอียดอ่อนได้อย่างไร นี่คือเหตุผลว่าทำไมถึงต้องเปลือยกาย

นอกจากนี้ การปฏิบัติในลักษณะเป็นอัตตกิลมถานุโยค โดยการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การอดอาหาร การทำพิธีฆ่าตัวตาย เพราะเชนเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้บรรลุโมกษะได้ แต่กลับถูกมองว่า เป็นการกระทำที่ไร้ประโยชน์ และทำให้เกิดความเดือดร้อน เสียเวลาเปล่าๆ โดยเฉพาะในมุมมองของพุทธแล้ว พุทธปรัชญาประณาม อัตตกิลมถานุโยค ว่า เป็นทุกข์ (ทุกฺโข) ไม่ประเสริฐ (อนริโย) และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิโต) อย่างไรก็ตาม แม้พุทธจะปฏิเสธการปฏิบัติที่เป็น อัตตกิลมถานุโยค แต่เชนและปรัชญาอินเดียระบบอื่นๆ ก็ยังคงปฏิบัติกันอยู่อย่างไม่เสื่อมคลายจนถึงทุกวันนี้ เพราะเชื่อมั่นว่า เป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้บรรลุโมกษะได้

ส่วนการสอนเรื่องทุกข์ และความดับทุกข์ ในพุทธปรัชญา อาจทำให้ถูกมองว่าเป็นทุนิยม คือมองโลกในแง่ร้าย ความจริงพุทธไม่ได้มองโลกในแง่ร้าย แต่มองโลกตามความเป็นจริงที่มันปรากฏ ทุกข์เป็นความจริงอย่างหนึ่ง คือทุกขสัจจ์ เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดรู้

การมองโลกในแง่ร้าย กับการมองโลกตามความเป็นจริงนั้นต่างกัน คือ การมองโลกในแง่ร้ายนั้น จะเห็นสภาพแวดล้อมและสิ่งต่างๆ รอบๆ ตัวเลวร้ายไปหมด เช่น เห็นคนนั้นก็เลว คนนี้ก็เลว ทั้งสังคมเลวหมด หรือผิดหวังจากสิ่งใดก็เหมาเอาว่า สิ่งนั้นเลว ไม่ดี พวกมองโลกในแง่ร้ายนี้จึงมองไม่เห็นอะไรที่ถูกใจสักอย่าง จึงเกิดความท้อแท้หมดกำลังใจ แล้วไม่ทำอะไร หลีกหนีสังคม มีชีวิตอยู่ไปวันๆ เท่านั้น ส่วนการมองโลกตามความเป็นจริงนั้น ก็คือ จะมองเห็นกระแสชีวิตของตนเอง และของผู้อื่นตกอยู่ในสภาวะแห่งความทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความตาย รวมตลอดถึงความทุกข์เล็กๆ น้อยๆ ที่ต้องประสบในชีวิตประจำวัน นี่คือการมองโลกหรือชีวิตตามความเป็นจริงที่มันปรากฏ คือความจริงเป็นอย่างไรก็เห็นอย่างนั้น เมื่อรู้อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่เกิดความท้อแท้หดหู่หรือหมดกำลังใจ แต่กลับมีปณิธานอันแน่วแน่ ใช้ความเพียรอย่างหนัก เพื่อชนะความทุกข์ดังกล่าว โดยการกำจัดสาเหตุของมันคือตัณหา เมื่อชนะมันได้แล้ว ก็จะอยู่อย่างมีความสุข ดังนั้น พุทธจึงไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายหรือเป็นทุนิยม

สำหรับการปลีกตัวออกจากสังคม เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น อาจทำให้ถูกมองว่า ไม่รับผิดชอบต่อสังคม เห็นแก่ตัว เมื่อมองอย่างผิวเผินแล้ว คล้ายเป็นความเห็นแก่ตัว แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ คือแม้จะหลีกหนีออกจากสังคมไป แต่เมื่อ

บรรลุเป้าหมายแล้ว ก็อาศัยความกรุณาย้อนกลับมาสู่สังคม เป็นเพื่อน เป็นมิตร เป็นสหายกับสังคม ทำหน้าที่สงเคราะห์ อนุเคราะห์ โดยการแนะนำสั่งสอน ให้สังคมดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง

เกี่ยวกับคำสอนเรื่องสันโดษ อาจทำให้ถูกมองว่า สอนคนให้งอมืองอเท้า สอนคนให้อ่อนแอ สอนคนให้เกียจคร้าน ทำให้สังคมไม่มีการพัฒนา แต่สันโดษ ตามความหมายของพุทธปรัชญา หมายถึง การยินดีตามมีตามได้ คือได้มากหรือน้อยก็ยินดีตามนั้น ยินดีเฉพาะในส่วนของตน ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ส่วนการงอมืองอเท้า เป็นเรื่องของความเกียจคร้าน ซึ่งพระพุทธศาสนาก็ตำหนิ ดังนั้น จึงไม่เป็นตามที่ถูกกล่าวหา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเซนนี้ เน้นการเปรียบเทียบใน ๔ ประเด็นหลัก คือ ความหมายของความหลุดพ้น, วิธีปฏิบัติเพื่อเขาถึงความหลุดพ้น, ขั้นตอนของความหลุดพ้น, และประเภทของความหลุดพ้น, ส่วนประเด็นอื่นๆ ก็เป็นการเปรียบเทียบโดยสังเขป สำหรับปัญหาที่ควรนำมาศึกษาต่อจากงานวิจัยนี้ คือ แนวความคิดเรื่องนรก, สวรรค์, ภพภูมิต่างๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาเซน นำมาศึกษาเชิงเปรียบเทียบกันอย่างละเอียด อันจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจปรัชญาทั้งสองระบบได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น.

บรรณานุกรม

เอกสารฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาท

ก. เอกสารปฐมภูมิ

ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๖ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๕ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ขุทฺทกนิกาย อุทาน. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๕ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๕ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๓๑ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ทีฆนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๑ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ทีฆนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๐ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๓ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๒ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก. มหาจุฬาเตปิฏกํ. เล่มที่ ๑๔ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

วินยปิฏก มหาวคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๔ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

วินยปิฏก ปริวาร. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๘ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๘ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๗ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๖ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๑๙ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๑ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๒ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๐ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๒ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๒๓ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค. มหาจุฬาเตปิฏกํ, เล่มที่ ๓๕ กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรค แปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

เทพเวที, พระ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **สมาธิ : ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๖.

บุญมี แท่นแก้ว. **ปรัชญาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๖.

____________. **ญาณวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๕

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ. **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์** (พิมพ์ครั้งที่ ๕). กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

เมธีธรรมาภรณ์, พระ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธปรัชญาเถรวาท ใน **มหาจุฬาฯ วิชาการปรัชญาบุรพทิศ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

นายแพทย์เกิด ธนชาต. **คู่มือคลังปริยัติธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุ, ๒๕๓๑.

ราชวรมุนี, พระ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** (ฉบับประมวลธรรม). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

__________. **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๒๙.

สมเกียรติ อคฺคกิตฺติ (พระมหา). **การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมพร ลำพุทธา. ความคิดเรื่องการติดข้องและความหลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๗.

เสฐียร พันธรังษี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพ มหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๗.

เสถียร โพธินันทะ. **แถบบันทึกเสียงเรื่องปรัชญาชิน**. กรุงเทพมหานคร : ห้างธรรมเจริญ, ม.ป.ป.

ศิลปากร, กรม. **มิลินทปัญหา ฉบับพิศดาร**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๒๖.

ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามทรรศนะของพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซ็น, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔.

ภาษาอังกฤษ

Chandrkaew Chinda, Dr. Nibbāna **The Ultimate Truth of Buddhism** Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University, 1982.

Cherdsungnoen Narong, Phramaha. **A Study of Sati (Mindfulness) in Buddhism : Theory and Practice in Thai Tradition.** Thesis Submitted to the University of Delhi for the a ward of the degree of Doctor of Philosophy Department of Buddhist Studies University of Delhi, 1993.

Mererk Prayoon, Phramah. **Self lessness in Sartre's Existentialism and Early Buddhism.** Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University, 1988.

Nimanong Veerachart, Phramaha. **A Study of the Theravāda Buddhist Concepts of Man (Khandha) and Karma (kamma).** Thesis Submitted to the University of Madras for the degree of Doctor of Philosophy, Radhakrisnan institute for advanced study in philosophy University of Madras, 1991.

Singhathon Narasabho, Phramaha. **Buddhism a Guide to Happy life.** Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University, 1977.

เอกสารฝ่ายปรัชญาเชน

ก. เอกสารปฐมภูมิ

Jacobi, Hermann. **Jaina Sutras 2 Vols**, In The Sacred Book of The East. New Delhi : Motital Banarsidass, 1973.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

ภาษาไทย

บุญมี แท่นแก้ว. ปรัชญาเชน, ใน **มหาจุฬาฯ วิชาการ : ปรัชญาบุรพทิศ**. กรุงเทพมหานคร. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พัชราภรณ์ คชสังสีห์. ทรรศนะเรื่องการติดข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเชน, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

รุ่งทิพย์ กิจทำ. การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเรื่องกรรมในพุทธปรัชญากับปรัชญาเชน, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สนั่น กมโล, พระมหา. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

สุนทร ณ รังษี. **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิฆิธวิทยา, ๒๕๒๑.

ภาษาอังกฤษ

Bhargava, Dayanand. **Jain Ethics**. New Delhi : Motital Banarsidass, 1968.

Copalan, S.. **Outline of Jainism**. New Delhi : Willy Eastery Private, 1973.

Dasagupta, Surendranath. **A History of Indian Philosophy Vol. I.** London : Cambridge University Press, 1969.

Fine, Jack. **The Archeology of world Religions**. London : Princeton University & Oxford University, 1952.

Hiriyanna, M. **Outlines of Indian Philosophy**. London : George Allen & Uwin, 1967.

Mehta, Mohan Lal. **Jaina Culture**, Varanasi : P.V. Research Institute, 1978.

Radhakrisnan, Saravepalli, and Moore, charles A. **A Source Book in Indian Philosophy**. New Jerseu : Princeton University Press, 1971.

__________. **Indian Philosophy Vol. I.** London : George Allen & Unwin Ltd., 1956.

Rosental, M. & Yudin, P.. **A Dictionary of Philosophy**. Moscow : Progress Publishers, 1967.

Schubring, Walther. **The Doctrine of The Jainas**. New Delhi : Matital Banarsidass, 1978.

Sinha, Jadunath. **A History of Indian Philosophy Vol. II.** Meerut : Sri Gouraga Press, 1952.

Sharma, I.C.. **Ethical Philosophies of India**. New York : Harper & Row, Publishers Inc, 1970.

ภาคผนวก

ประวัติของพระพุทธเจ้า

ประสูติ

ในสักกชนบท มีเมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์ พระราชาปกครองพระนามว่า สุทโธทนะ และพระอัครมหาเหสีทรงพระนามว่า มหามายาเทวี เมื่อพระเหสีทรงพระครรภ์แก่จวนจะประสูติ จึงได้เสด็จกลับไปยังนครเทวทหะเพื่อประสูติ ตามธรรมเนียมในสมัยนั้นที่ถือว่า หญิงต้องไปคลอดบุตรที่ตระกูลมารดาบิดาของตน พระนางจึงได้เสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยข้าราชบริพาร พอเสด็จถึงสวนลุมพินีซึ่งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะ พระนางได้พักผ่อนอิริยาบถ ณ สวนลุมพินีนั้น และได้ประสูติพระโอรสภายใต้ต้นสาละ ในวันเพ็ญเดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อทราบข่าวจึงรับสั่งให้เชิญเสด็จพระนางสู่พระนคร เมื่อข่าวการประสูติของพระกุมารแพร่ไปถึงอสิตดาบส ซึ่งอาศัยอยู่ ณ ภูเขาหิมาลัย ก็เข้าไปเฝ้าพอเห็นพระราชกุมารก็ทำนายว่า จักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วก้มลงกราบที่พระบาทของพระกุมาร เมื่อประสูติได้ ๕ วัน พระบิดาได้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน มาปริโภคอาหาร ต่อจากนั้นพราหมณ์ ๘ คน ซึ่งมีความรู้การทำนายลักษณะ พบว่าพระราชกุมารมีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ พราหมณ์ ๗ คน ทำนายว่า พระกุมานี้มีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ในฆราวาสวิสัยจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจักได้เป็นศาสดาเอกในโลก ส่วนโกณฑัญญะพราหมณ์ทำนายว่า พระกุมารจะต้องออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน หลังจากนั้น บรรดาพราหมณ์จึงได้ถวายพระนามว่า “สิทธัตถะ” พอประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาก็ทิวงคต จึงอยู่ในความดูแลของพระน้านาง คือ มหาปชาบดีโคตมี

ปฐมวัย

เมื่อพระชนม์ได้ ๗ พรรษา พระบิดารับสั่งให้ขุดสระสำหรับเจ้าชาย ๓ สระ คือ สระสำหรับปลูกดอกอุบลบัวขาบ สระสำหรับปลูกปทุมบัวหลวง และสระสำหรับปลูกปุณฑริกบัวขาว พระบิดาทรงตกแต่งสระทั้งสามนี้อย่างสวยงามเป็นที่สำราญของพระราชกุมาร เมื่อพระกุมารทรงเจริญวัยพอที่จะรับการศึกษาได้ พระราชบิดาทรงไปมอบกับครูวิศวามิตรเพื่อศึกษาศิลปะวิทยาต่างๆ พระกุมารทรงเรียนได้อย่างรวดเร็ว และไม่นานนักก็สำเร็จศิลปะวิชาการต่างๆ ๑๘ สาขา

อภิเษกสมรส

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาทที่ประทับขึ้น ๓ หลัง คือ สุจันทะ โกกนุทะ และโกญจนะ เพื่อเป็นที่ประทับในฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน และได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา (พิมพา) พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธแห่งนครเทวทหะ ในช่วงนี้ทรงเพียบพร้อมไปด้วยโลกียสุข และต่อมาได้พระโอรสพระนามว่า ราหุล

เสด็จออกผนวช

เมื่อพระสิทธัตถะเสวยสุขอยู่ในโลกิยสุขล่วงเลยมาถึงพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา ก็เกิดความเบื่อหน่ายในเพศฆราวาส จึงตัดสินพระทัยออกบรรพชา สาเหตุของการออกบรรพชาก็เนื่องมาจากพระองค์ทรงพบเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ตามลำดับ เมื่อพระองค์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทำให้พระองค์มองเห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไร้แก่นสารของชีวิต เมื่อตัดสินพระทัยแน่นอนแล้ว จึงทรงม้ากัณฑกะพร้อมด้วยนายฉันนะ เสด็จออกจากพระราชวังในเวลากลางคืน เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ทรงอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิตที่นั้น

บำเพ็ญทุกรกิริยา

หลังจากผนวชแล้ว ทรงไปศึกษากับอาจารย์ ๒ ท่าน คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร จนได้สำเร็จรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ เมื่อจบความรู้ของอาจารย์ทั้งสองท่านแล้วจึงได้เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ณ สถานที่นี้พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ๓ วาระ คือ ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาละ (เพดาน) ด้วยพระชิวหา และทรงอดพระกระยาหารจนพระวรกายซูบผอม แต่ก็ยังไม่ได้บรรลุ จึงทรงหันมาบริโภคอาหารตามเดิม และบำเพ็ญเพียรทางจิต ฝ่ายปัญจวัคคีย์ซึ่งอุปัฏฐากอยู่ พอเห็นพระองค์คลายความเพียร หันมาเสวยพระกระยาหารอีก จึงได้ตำหนิและพากันหนีไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ตรัสรู้

เมื่อพระปัญจวัคคีย์พากันหนีไปแล้ว นับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะไม่มีใครรบกวนสมาธิ พระองค์จึงสามารถบำเพ็ญเพียรทางจิตได้เต็มที่ เช้าวันหนึ่งขณะที่พระองค์ประทับอยู่ใต้ต้นไทร ทรงรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา เมื่อฉันเสร็จแล้วทรงอธิษฐานว่า ถ้าได้ตรัสรู้ ขอให้ถาดจงลอยทวนกระแสน้ำแล้วจึงลอยถาดในแม่น้ำเนรัญชรา ถาดลอยทวน

กระแสน้ำดังคำอธิษฐานแล้วจึงจมลงในกระแสน้ำ จากนั้นพระองค์จึงเสด็จไปประทับในดงไม้สาละ พอเวลาเย็นจึงเสด็จไปที่ต้นโพธิ์ ทรงปูลาดหญ้าคา ๘ กำ ที่โสตถิยพราหมณ์ถวาย ประทับนั่งขัดสมาธิใต้ต้นโพธิ์ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก หันพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นโพธิ์ และทรงอธิษฐานว่า "เนื้อและเลือดจงเหือดแห้งไปเถิด ถ้ายังไม่บรรลุพระโพธิญาณจักไม่ลุกขึ้น" แล้วทรงบำเพ็ญภาวนาต่อไปจนในที่สุดก็ตรัสรู้ในวันนั้น ซึ่งเป็นวันเพ็ญเดือน ๖ สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้คือ อริยสัจจ์ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค รวมเวลาการบำเพ็ญเพียรตั้งแต่ออกบรรพชาจนถึงตรัสรู้เป็นเวลา ๖ ปี ขณะที่พระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา

ปรินิพพาน

หลังจากตรัสรู้แล้ว ทรงใช้เวลาประกาศพระศาสนาอยู่ถึง ๔๕ ปี โดยเสด็จไปตามคามและนิคมต่าง ๆ มีผู้เลื่อมใสศรัทธาออกบวชเป็นพระสาวกสาวิกาเป็นจำนวนมาก และในพรรษาสุดท้าย พระองค์ได้ประชวรเพราะฉันอาหารของนายจุนทะที่ชื่อว่า สูกร–มัททวะ แล้วเสด็จไปยังเมืองกุสินารา เสด็จเข้าไปยังดงไม้สาละ รับสั่งให้ปูลาดเสนาสนะระหว่างต้นสาละคู่หนึ่ง แล้วเสด็จบรรทมสีหไสยาสน์ ทรงเตือนพระสาวกให้ถามถึงสิ่งที่ตนยังไม่เข้าใจ ยังสงสัย ปรากฏว่าไม่มีพระสาวกรูปใดทูลถาม พระองค์จึงตรัสวาจาเป็นปัจฉิมโอวาทว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด" แล้วก็ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนหก รวมพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

พระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์*

คัมภีร์ทางพระพุทธศานากล่าวว่ามีพระพุทธเจ้าที่อุบัติมาตรัสรู้ในโลกนี้ก่อนหน้าพระสิทธัตถะพุทธเจ้า มีถึง ๒๔ พระองค์ ดังนี้

๑. พระทีปังกรพุทธเจ้า
๒. พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า
๓. พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า
๔. พระปทุมะพุทธเจ้า
๕. พระปทุมุตตรพุทธเจ้า

---

* โสตัตถกีมหานิทาน, (กรุงเทพมหานคร : วัดสุทัศนเทพวราราม, ๒๕๒๖), หน้า ๙๙.

๖. พระอัตถทัสสีพุทธเจ้า
๗. พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า
๘. พระสิทธัตถะพุทธเจ้า
๙. พระติสสะพุทธเจ้า
๑๐. พระปิยทัสสีพุทธเจ้า
๑๑. พระมงคละพุทธเจ้า
๑๒. พระสุมนะพุทธเจ้า
๑๓. พระโสภิตะพุทธเจ้า
๑๔. พระนารทะพุทธเจ้า
๑๕. พระสุเมธะพุทธเจ้า
๑๖. พระสุชาตะพุทธเจ้า
๑๗. พระวิปัสสีพุทธเจ้า
๑๘. พระผุสสะพุทธเจ้า
๑๙. พระเรวตะพุทธเจ้า
๒๐. พระเวสสภูพุทธเจ้า
๒๑. พระสิขีพุทธเจ้า
๒๒. พระกกุสันธะพุทธเจ้า
๒๓. พระโกนาคมนะพุทธเจ้า
๒๔. พระกัสสปะพุทธเจ้า

ประวัติศาสดามหาวีระ[๒]

มหาวีระ เดิมชื่อ วรธมานะ (Vardhmāna) เป็นพระโอรสของพระเจ้าสิทธารถ (Siddhārtha) ตระกูล ชญาตริกะ อยู่ในพวกกษัตริย์ลิจฉวี แห่งนครเวสาลี พระมารดาพระนามว่า ตฤศลา (Taṛslā) ประสูติ ณ กุณฑคาม ใกล้เมืองเวสาลี ในวันที่ท่านประสูตินั้น พระราชบิดาและพระประยุรญาติได้จัดให้มีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ โดยตามประทีปโคม ไฟตามท้องถนนทั่วนครเวสาลี ส่วนราษฎรต่างก็นำเอาเครื่องสังเวยไป

---

[๒] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๓๘๘-๓๙๗.

บูชา ณ เทวสถานต่างๆ พระเจ้าสิทธารถ ได้รับสั่งให้เหล่าอำมาตย์นำสิ่งของไปพระราชทานแก่ยาจกวณิพกทั่วพระนคร รวมทั้งทรงโปรดให้ปลดปล่อยนักโทษในเรือนจำทั้งหมด เมื่อพระกุมารประสูติเหล่านักบวชฤาษีต่างๆเมื่อทราบข่าวก็พากันมาเฝ้าชมพระบารมีและได้ทำนายพระกุมารว่า ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอก

ในปฐมวัย เจ้าชาย วรธมานะ ได้ศึกษาคัมภีร์พระเวทจนจบบริบูรณ์ และวิชาการ อื่นๆ เช่น วิชายิงธนู วิชาฝึกม้า วิชาการรบ เป็นต้น ทรงเล่าเรียนวิชาการต่างๆ เหล่านี้ได้ อย่างรวดเร็ว และเชี่ยวชาญทุกวิชา ต่อมาเมื่อพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา ทรงได้รับพิธีสวมมงคล หรือพิธียัชโญปวีตตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ หลังจากนั้นก็ได้ทรงศึกษาคำสอนของพราหมณ์จากสำนักต่างๆ และไม่ทรงพอพระทัยในคำสอนของพราหมณ์

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา ทรงได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงพระนามว่ายโศธา ต่อมามีพระธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่า อโนชา และได้เสวยสุขในฆราวาสวิสัยด้วยความเกษมสำราญ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๒๘ พรรษาก็ออกผนวช สาเหตุของการผนวชก็เนื่องมาจากในสมัยนั้นถือกันว่าการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดจะทำให้ไปเกิดในพรหมโลก และพระชนกพระชนนีของพระองค์ก็เสียชีวิตไปเพราะการบำเพ็ญตบะทั้งสองพระองค์ ท่านจึงเสียพระทัยมาก จึงได้ลาพระประยุรญาติออกบวชเป็นนักพรต และได้ปฏิญญาไม่พูดกับใครๆ เป็นเวลา ๑๒ ปี เมื่อท่านออกผนวชแล้วก็ทรงปฏิบัติเหมือนนักบวชทั่วๆ ไป คือเลี้ยงชีพด้วยการขอและได้บำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นเวลา ๑๒ ปี จึงได้บรรลุความรู้สูงสุด คือ เกวลญาณ เป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและกรรมทั้งปวง เป็นพระอรหันต์ และเป็นผู้ชนะ (พระชินะ หมายถึงชนะกิเลสและกรรมทั้งปวง)

หลังจากที่บรรลุถึงความหลุดพ้นแล้ว จึงได้ประกาศเผยแผ่คำสอนของพระองค์ และมีผู้เลื่อมใสสมัครเป็นสาวกและสาวิกาเป็นจำนวนมาก ได้ประกาศศาสนาอยู่ถึง ๓๐ ปี โดยเสด็จไปยังคามและนิคมต่างๆ และได้เสด็จดับขันธ์เมื่ออายุ ๗๐ ปี ณ เมืองปาวา เมืองหลวงของแคว้นมัลละ ในวาระสุดท้ายได้สรุปคำสอนทั้งหมดลงในความไม่เบียดเบียน (อหิงสา)

เมื่อมหาวีระดับขันธ์ไปแล้ว สาวกได้แตกเป็น ๒ นิกาย คือ เศวตัมพร พวกนุ่งขาว และทิคัมพร พวกที่ไม่ได้นุ่งผ้า สาเหตุก็เนื่องมาจากการตีความหลักธรรมแตกต่างกัน

ตีรถังกร (ศาสดา) ๒๔ องค์ [๓]

เชนเชื่อว่า มี ตีรถังกร (Tirthaṅkara) หรือศาสดาที่อุบัติมาเพื่อประกาศเผยแผ่ลัทธิธรรมของเชนก่อนหน้าท่านมหาวีระ มีถึง ๒๓ องค์ และมหาวีระเป็นองค์ที่ ๒๔ ซึ่งเป็นองค์สุดท้าย ดังนี้

๑. ฤษภะ (Rishbha)
๒. อชิตะ (Ajita)
๓. สัมภวะ (Sambhava)
๔. อภินันทนะ (Abhinandana)
๕. สุมติ (Sumati)
๖. ปัทมประภา (Padmaprabhā)
๗. สูปรัศวะ (Sūparśva)
๘. จันทรประภา (Chandraprabhā)
๙. สุวิทธิ (Suvidhi)
๑๐. ศิตลา (Śitalā)
๑๑. เศรยัมสะ (Śreyamsa)
๑๒. วสุปุชยะ (Vasupujya)
๑๓. วิมละ (Vimala)
๑๔. อนันตะ (Ananta)
๑๕. ธรฺมะ (Dharma)
๑๖. ศานติ (Śānti)
๑๗. กุนถุ (Kunthu)
๑๘. อระ (Ara)
๑๙. มัลลิ (Malli)
๒๐. มุนิสุวรตะ (Munisuvrata)
๒๑. นะมิ (Nami)
๒๒. อริษตะเนมิ (Ariṣtanemi)
๒๓. ปรัศวะ (Parśva)
๒๔. มหาวีระ (Mahāvira)

---

[๓] Jack Finegan, The archeology of world religions, p. 190.

ประวัติผู้วิจัย

พระมหาณรงค์ชัย ฐานชโย (สนิทผล) เกิดเมื่อวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ที่บ้านเข้าล้อ ต.ดอนคา อ.ท่าตะโก จ.นครสวรรค์ จบการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ และเปรียญธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันพำนักอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร เข้าศึกษาต่อชั้นปริญญาโทที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖